

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

- Søren H. Andersen: En elgtakøkse fra Fovsåen*
Henrik Thrane: To mellemeuropæiske bronzeskåle fra Tinglev
Stine Wiell: En støbeform til guldbarrer
Olav Bonefeld: Guldsmed Jürgen Joachim Jürgensen
Inge Adriansen og Mette Müller: En Winter-nattergal
*Holger Jacobsen: »Hvorfor Aabenraa ikke fik et Kajser Wilhelm
Denkmal«*
Sigurd Schoubye: Tønderske monumenter 1517–1954
Stine Wiell: Fra museets gæstebog
Peter Høier: En skolestrid i Aastrup
H. P. Jensen: Til doktors i Aabenraa i 1835
Børge L. Barløse: Domskolens i Slesvig
Senius Tiedemann: Den lille admiral
Torben Glahn: Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig
*Per Jespersen: Hver dags største gave
Sagt og Skrevet
Grænselandsdagbog*

JUNI

6 · 1976

52. ÅRGANG

Frøsløvlejrens museum

Frøsløvlejrens museum er åbent fra 1. maj til 1. oktober alle dage fra klokken 10–17.

Museet satte sidste år besøgsrekord med næsten 40.000 besøgende.

Foredrag og omvisninger kan aftales med opsynet, museumsbetjent Hans S. Bruun.
Telefon (04) 67 65 57 på museet, privat: (04) 67 35 68.

Flintestuen

Stjernegade 7, Sønderborg,

Der er åbent hver dag undt. lørdag/søndag klokken 15–18.

Udstillingen omfatter det bedste af et halvt hundrede tusinde fortidsfund: store og små økser, dolke, pile, hjortetakker og østersskaller, knogler etc., fra køkkenmøddinger m.v.

GRATIS ADGANG!

Interesserede gæster er velkomne til selv at finde en erindring i den store gave-rodekasse.

Marle og Troels Nielsen,
Rådhusstorvet 11, Sønderborg

Sønderjysk Månedskrift

udsendes af Historisk Samfund for Sønderjylland. Man kan tegne abonnement, hvad enten man er medlem eller ikke.

Abonnementet kan bestilles hos ekspeditionen, Landsarkivet, Haderslevvej, 6200 Åbenrå. Telefon (04) 62 46 83, eller på redaktionen, H. P. Hanssensvej 9, 6100 Haderslev. Telefon (04) 52 17 37.

Prisen for et års abonnement er 52.– kroner (incl. moms og forsendelse). Enkeltnumre koster 5.– kroner, særnumre beregnes der dog en højere pris for.

Efter anmodning sender vi gerne og gratis et prøvenummer.

En årgang er på knap 500 sider.

Sønderjysk Månedsskrifts juni-nummer

er, som det blev lovet i forrige nummer, meget stort, på ikke mindre end 104 sider.

De første 86 sider indeholder artikler fra museumsårbogen, hvorfor de i opsætning skiller sig noget ud fra Månedsskriftets almindelige form. Men artiklerne handler om emner, der ligger inden for vort sædvanlige interesseområde.

Museumsinspektør Jørgen Slettebo har redigeret museumsstoffet.

Juninummeret koster 13.– kroner i løssalg.

En elgtakøkse fra Fovsåen

Af SØREN H. ANDERSEN

Skønt bopladser fra ældre stenalder er meget almindelige langs de sønderjyske søer og åer, må vor viden om disse jægergrupperes livsvilkår desværre stadig karakteriseres som meget mangelfuld og fragmentarisk. Væsentlige sider af de datidige jægersamfunds kultur, f.ex. sociale og religiøse forhold, belyses kun sjældent af det arkæologiske kildemateriale, der i de fleste tilfælde kun beretter om de materielle og erhvervsmæssige forhold i oldtiden.

Manglerne i det arkæologiske kildemateriale er særlig udprægede i Jylland, hvor de sure moser forlængst har opløst alle fund af organiske stoffer. På de mange bopladser er kun bevaret flintoldsager, mens måltidsrester, redskaber og våben af knogle, hjortetak og træ forlængst er forsvundet. Fra disse egne kender vi ikke engang noget til erhverv, og væsentlige aspekter af redskabsinventaret mangler så godt som fuldstændigt.

Det er derfor klart, at nye fund af hjortetaksredskaber fra Jyllands ældre stenalder hilses med glæde – og især, når der som i det foreliggende tilfælde er tale om en oldsagsform, der ikke kun er meget sjælden i Vestdanmark, men i hele landet.

I 1975 udførtes en oprensning og regulering af Fovså i Ødis sogn, hvorved øksen fig. 1 fremkom. Den blev fundet i opkastet materiale fra ålejet af amatørarkæologen Ejnar Madsen, Stepping.

Trods omhyggelig eftersøgning på findestedet fandtes der ikke andre oldsager; der er altså tale om et enkeltfund.

Findestedet ligger ved foden af et lavt bakkeparti, der nordfra Ødis-Bramdrup skyder sig sydøstpå mod et andet bakkedrag ca. 1,5 km nord for landsbyen Stepping. Netop på dette sted løber Fovså, der på sit øvrige løb passerer en lang række lave mose- og engdrag, igennem en snævring, der er det eneste sted på en længere strækning, hvor passage af ådalen har været let. I forhistorisk tid, hvor de nuværende moser har været store søer, har denne smalle forbindelse mellem søerne sikkert også været en fortrinlig fiskeplads.

Fundstedet er således næppe tilfældigt og kan meget vel forklares ud fra ovennævnte forhold.

I de tilstødende moser kendes der adskillige bopladser fra ældre stenalder, men ingen, der synes at være jævngammel med øksen.

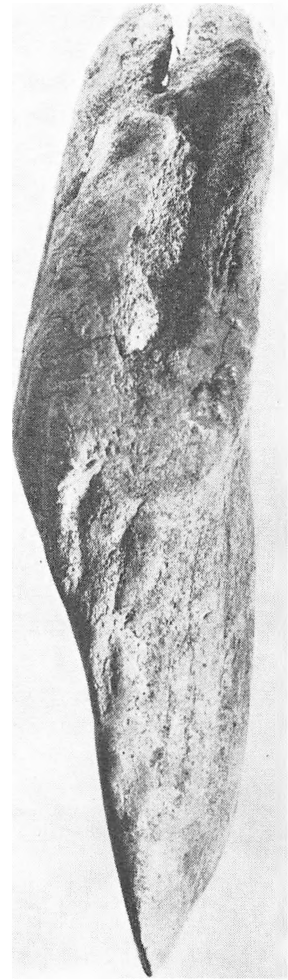
Råmaterialet er den nedre del af en afkastet elgtak. Øksen er fuldstændig hel og meget velbevaret. Farven er lys-gulbrun. Overfladen viser tydelige bearbejdningsspor, der efter deres karakter må stamme fra en flintøkse. Æggpartiet er omhyggeligt slebet.

Omridset er aflangt-hjerteformet. Øksen er fremstillet således, at æggen ligger

Fig. 1: Tværokse af elgtak fra Fovså. Set fra »undersiden«. 2:3.

i takkens nedre, kraftige basis lige ved rosenkransen. Æggen, der er regelmæssigt tungeformet i omrids, er dannet ved skæring mellem to flader, af hvilke den ene går skråt igennem takken, mens den anden er jævnt hvælvet. Æggen ligger i gevirets hårde, tykke skorpe, og dens plan er parallelt med gevirets flade over- og underside. Lige over det sted, hvor geviret begynder at vride sig ud i elgtakkens karakteristiske skovlform, ses et skafthul, hvis diameter er 3 cm. Skafthullet er boret skråtgående igennem takken, således at øksens æg bliver let »hængende« når den er skæftet.

Tværøksen fra Fovså. »Oversiden« og fra siden. Bemærk den omhyggelige tilslibning af ægpartiet. 2:3.

I øksens nakkeparti ses en let konkavitet, der muligvis er de svage spor af et tidligere skafthul. Største længde er 18 cm, største bredde 10,5 cm og tykkelsen 4,5 cm; afstanden fra midten af skafthullet til æggen er 13 cm. Æggens form og skaft-hullets gennemboring vinkelret på gevirets flader viser med sikkerhed, at der er tale om en tværøkse.

Elgtakøkser af denne type er meget sjældne; fra Jylland kendes der nu 5 eksemplarer, der fordeler sig jævnt over hele halvøen. Øksen fra Fovså er den første i Sønderjylland: De øvrige, der også er tværøkser af nøjagtig samme form som den

her omtalte, stammer fra Thisted (Thisted Museum nr. 3790), Viborg Sø (Nationalmuseet nr. A 18757), Mossøs østlige ende (Skanderborg Museum) og Gødvad nær Silkeborg (Silkeborg Museum nr. 422).

I alle tilfælde er der tale om enkeltfund, hvilket også gælder de øvrige danske stykker, der optræder jævnt spredt på øerne.

Elgtakøkser kendes fra England i vest over det nordeuropæiske lavland til Skåne i øst.

Imidlertid kendes elgtakøkser kun fra den østengelske boplads Star Carr i et sikkert bopladsmiljø.

Star Carr tilhører den ældre Maglemosekultur (også kaldet Klosterlundkultur) og er dateret til præboreal tid eller pollenzone IV. Kulstof-14 dateringer placerer denne lokalitet omkring 7500 f.Kr.

Fra Skåne (Harlösa) kendes en lignende elgtakøkse, der også er pollenanalytisk dateret til præboreal tid.

Den nære lighed mellem øksen fra Fovså og stykkerne fra Star Carr og Harlösa lader formode, at elgtakøksen fra Fovså tilhører den samme tidlige fase af Maglemosekulturen, og altså er ca. 9500–9000 år gammel.

Da bopladsfund fra dette tidsafsnit af Danmarks forhistorie endnu er meget fåtallige – velkendt er Klosterlund i Midtjylland, men også i Draved Mose i Sydvestjylland kendes fund fra denne tid – er Fovså-øksen et velkomment enkeltfund, der kaster et kort strejflys over en endnu kun dårligt kendt periode af Sønderjyllands ældste stenalder.

To mellemeuropæiske bronceskåle fra Tinglev

Af HENRIK THRANE

Udstillingen „Sønderjyllands amatørarkæologer“ på Haderslev museum i sommeren 1975 bragte mange spændende fund frem fra skufferne. På grund af sin sjældenhed skal her et af disse fund bringes frem i rampelyset. [1]

Under forberedelserne til udstillingen kom museumspædagog Stine Wiell til amatørarkæologen Niels Jensen, Tinglev og så her to bronceskåle, som hun straks sørgede for kom med på udstillingen. De blev senere af ejeren foræret til Haderslev museum.

Det er ikke noget nyt fund vi står med. Skålene blev fundet i 1966 eller -67 ved harvning af et moseareal i den gamle ådal, hvor nu Almstrup bæk løber i sine lige grøfter østenfor Tinglev ned til Tinglev sø. Finderen var gårdejer Jørgen Larsen, Almstrupgård, som ved et besøg i efteråret 1975 fortalte mig lidt om fundforholdene.

Efter krigen havde man i to år, 1947-48, skrabet tørvesmuld på arealet efter at muldlaget var kørt af, men først 20 år efter dukkede skålene op af tørvejorden. De lå endnu indeni hinanden, men uden andre ting i nærheden. Der bemærkedes ingen større sten, men nok en del spredte håndstore og mindre sten rundt i tørven. Selvom man har kigget efter ved den fortsatte dyrkning, er der ikke kommet mere frem, så vi kan nok formode at de to skåle er alt, hvad der blev nedlagt. Skålene blev senere byttet bort til Niels Jensen for nogle mønter.

Findestedet er midt ude i ådalen, der er ca 400 m til fast land mod øst, 300 m mod sydøst og ca 200 m mod nnø op til den sydligste del af den stump af Olgerdiget, som her skærer den smalle landtunge, der rækker vestpå ud i åløbet (Fig. 1). Mod sydvest er der ca 450 m til land og mod nv ca. 400 m. Som sagt er det ren tørvejord på stedet, sandbunden lå i ca. 1 meters dybde ca 150 m mod vest, hvor Jørgen Larsens søn fandt en mosepotte nedsat på sandbunden i kanten af en af grøfterne. Regner vi denne dybde for sandsynlig også for bronceskålenes findested og lægges hertil tykkelsen af de afrevne smuldslag og muldlaget, bliver tørveaflejringens tykkelse vel nærmere 1.5 m. Regner vi med normal dyrkningsdybde, fås

1. Jeg takker finderens og Niels Jensen for oplysninger, inspektør Neumann for tilladelse til at publicere fundet og oplysninger om andre fund i nabolaget, Eigil Nikolajsen for fotografering og Claus Madsen for tegning af skålene.

Findestedet ligger i Uge sogn, Lundtoft herred, Åbenrå amt.

Artiklen tilegnes min lærer professor, dr. phil. C.J. Becker på hans 60 års fødselsdag i taknemmelighed for at han for 20 år siden førte mig på sporet af den periode og den fundart, som dette nye fund er så karakteristisk for.

en placering af skålene nogenlunde midt i tørveaflejringerne, ca 75 cm over fast sandbund.

Den kendsgerning at skålene, endnu da de fandtes, lå indeni hinanden, tyder på at de ikke er flyttet af vandstrømme, men lå på deres oprindelige plads. Om de er hensat på en tør moseoverflade eller nedlagt i en våd mose kan ikke vides.

De to skåle er næsten ens for den første overfladiske betragtning, men når man begynder at sammenligne dem nærmere, viser det sig dog at de ikke er det (Fig. 2-3).

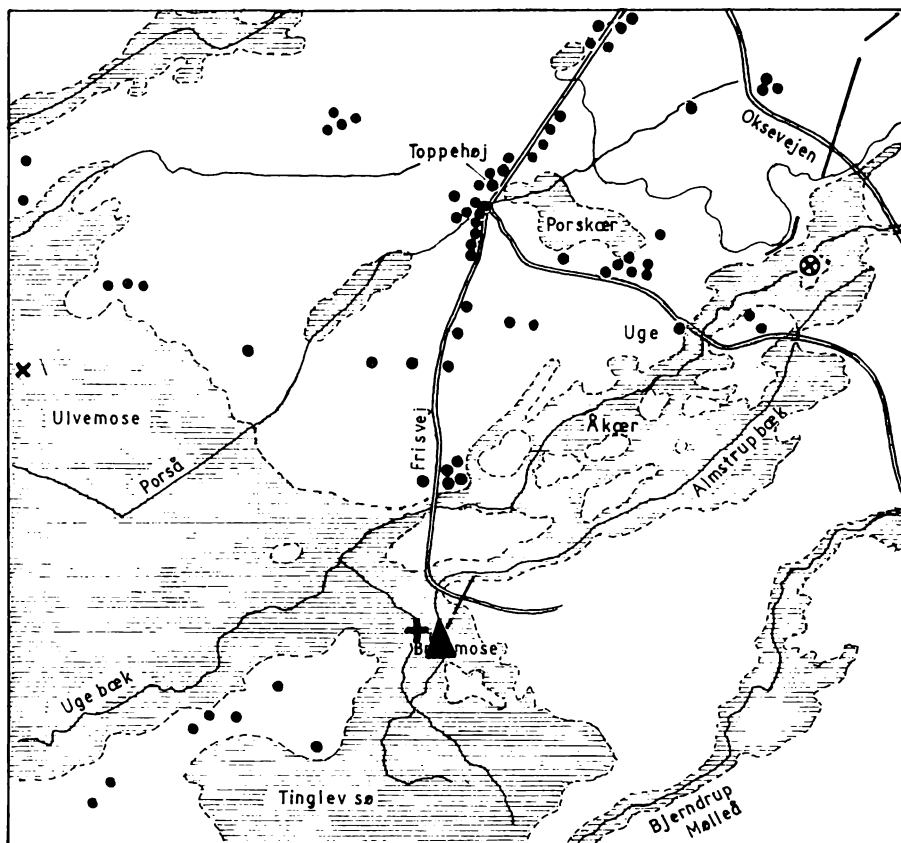

Fig. 1. Kort over området øst for Tinglev. Signaturerne viser: trekant: findestedet for bronzeskålene, + mosepotte, × økse fra ældre bronzealder per. I (×) fund af 3 skaftlapokser. Olgerdiget og hærvejsforløb angives efter J. Brøndsted, Danmarks Oldtid 1960.

Den mindre skål har to revner i randen, den ene går ned i bukkelrækken, desuden er der et par andre, vandrette revner i siden og revner i bunden. Revnernes position svarer til hvor revnerne i den større skål findes, når de to skåle sættes

inden i hinanden, således som de oprindelig må have stået (Fig. 2). Det er formentlig spor af harvetandens pres, da skålene blev trukket op af jorden, og viser at skålene stod med randene opad.

På skålens inderside er der pletvis bevaret rester af en lysegrøn skal af patina samt rustbrøde skaller fra al-dannelser. Ellers er overfladerne glatte gule med mat patina, resultatet af mosesyrens omdannelse af overfladen af bronzen. På ydersiden er der også lidt spredte grønne skaller, som foroven viser aftryk af fine stængler fra planter.

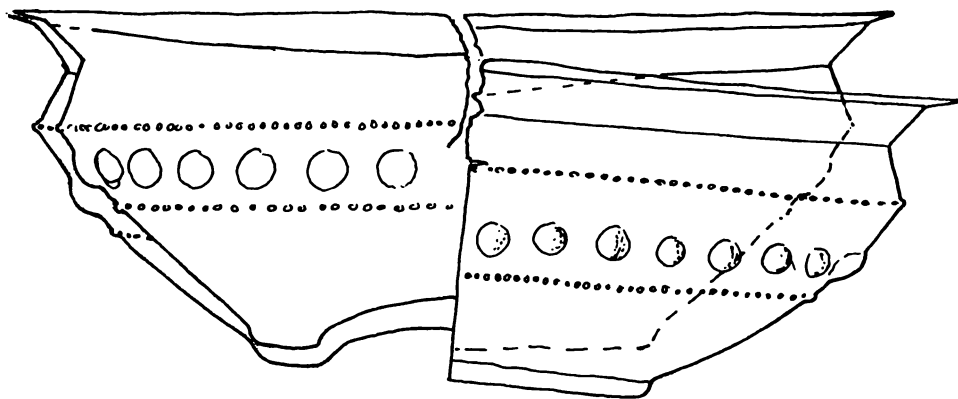

Fig. 2. Skålene anbragt indeni hinanden således som spor i patinaen viser den oprindelige stilling, 1:1. Skålene er gennemskåret tv. for at vise profilerne. Nyere beskadigelser af bunden er rettet.

Bunden er trykket ud af form, så midterbuklen og standringen er deformeret, oprindelig har den været mage til den store skåls.

Størrelsen fremgår af følgende mål: højde 4.2 cm, randdiam. 11.9 cm, bunddiam. 5.1 cm, randtykkelse ca 1 mm, vægt 50 g.

Der er på bugen en vandret række bukler, som foroven og fornedet flankeres af en vandret række punkter. Både bukler og punkter er hamret ud fra karrets inderside. Buklernes diam. er 0.8 cm.

Indvendigt ses på skulderen vandrette spor af en punsel ca. 1 cm lang, som har været benyttet til udhamringen af karret, men ellers er sporene fra produktionen fjernet så godt, at de ikke ses med det blotte øje, karrets overflader er pænt glatte.

Den større skål har samme form og samme ornamentik (Fig. 3a). På denne skål er bunden velbevaret. Højden er 4 cm, randdiam. 12.65 cm, bunddiam. 5.1 cm, ty. ca. 0.5 cm, vægt 50 g.

Denne skål er meget medtaget af opholdet i mosen, mosesyren har tæret overfladen, der har den samme matte gule farve som den mindre skål.

Indeni skålen ses acentralt på omfalos'ens overside en lille grøn plet, som mod-

svares af et tilsvarende spor på undersiden af den mindre skål. Desuden forekommer der lysegrønne spor i den ene side af skålens inderside, som modsvares af lignende spor på den mindre skåls yderside. Sættes skålene indeni hinanden efter disse platinaspor kommer den lille skål til at stå så randen rører den stores i den ene side, medens der i den modstående side bliver et mellemrum på ca. 1.5 cm (Fig. 2).

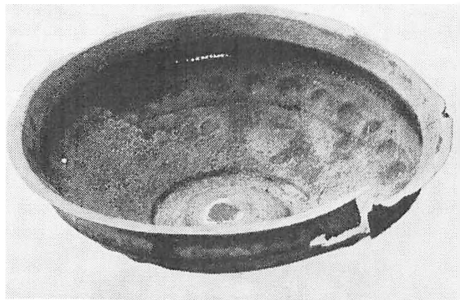
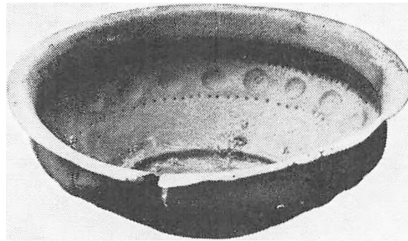

Fig. 3. a. Den lille skål; b. Den store skål, 1:2.

Der er ikke det fjerneste spor af hank på nogen af skålene, og decorationen går hele vejen rundt uden afbrydelser. Når dette er værd at bemærke skyldes det at denne slags hamrede bronzeskåle ellers normalt har en lodret båndformet hank.

Skålene er sjældne foreteelser på vore breddegrader. Ganske mæge til dem er resterne af 6 skåle, som 1858 fandtes i siden af en gravhøj i Lunden på Nordals (Fig. 4). Der er nu kun tre bevaret.

Disse to fund tilhører en særlig variant af en karakteristisk type, som kaldes Jensoviceskåle efter et berømt depotfund fra Böhmen. Den specielle form, som vore skåle har, genfindes kun i Sydvesttyskland og Schweiz og er formentlig fremstillet i dette område. Der kendes et enkelt fund fra Ungarn, 2 fra Mellemtyskland og 3 fund fra Nordtyskland. At vore to sønderjyske fund er importeret kan der

ikke herske tvivl om. Andre fund af Jensoviceskåle i en lidt anden form kendes fra Fyn og Sjælland og mere østligt udbredt i Mellemeuropa. Det er karakteristisk at skålene heroppe og i Mecklenburg optræder i mosefund og at de kun er fundet sammen med kvindesmykker – når der endelig findes andre ting ved skålene. Heldigvis er smykkerne så karakteristiske, at vi fra dem kan datere skålene til begyndelsen af yngre bronzealder, det arkæologerne kalder periode IV, hvilket i årstal vil sige ca. 1000-850 f.Kr.f. [2]

Det er en periode, som præges af intense forbindelser med Mellemeuropas kulturer, hvorfra et stort udvalg af genstande eksporteres til Sydsandinavien. Det er nu ikke fordi Sønderjylland hævder sig særlig godt i sammenligning med de øvrige landsdele. Der kan kun nævnes eet fund foruden de to netop omtalte Jensoviceskål-fund. Det er mærkeligt nok næsten nabo til Tinglevskålene, nemlig fra Gren ved Uge, og består af tre økser, som var pakket omhyggeligt sammen. [3]

Netop den hidtidige mangel på importsager fra Sønderjylland gør det nye fund dobbelt velkomment.

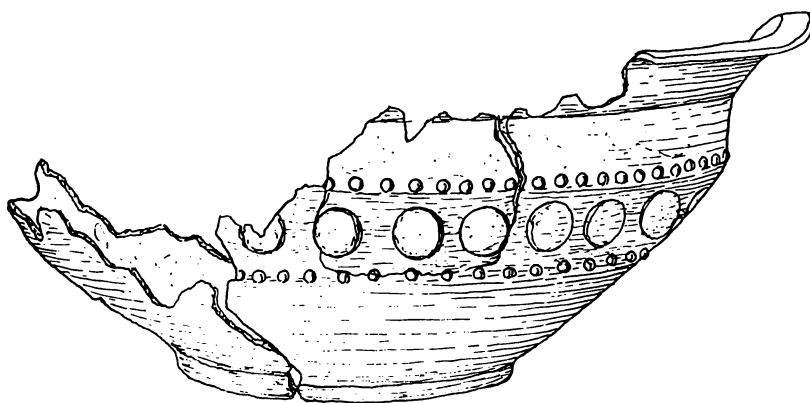

Fig. 4. En af bronzeskålene fra Lunden på Als, 1:1. Museum für Völkerkunde und Vorgeschichte, Hamburg.

Findestedet kan ikke umiddelbart sættes i forbindelse med nogen bebyggelse. Der er ret øde, store mosestrækninger og lave sandjorder karakteriserer egnen, men langs mosernes bredder ligger dog anselige grupper af gravhøje.

2. Nærmere oplysninger om disse forhold kan findes i min bog »Europæiske Forbindelser«, Nationalmuseets Skrifter, arkæologisk-historisk række, bd. XVI, s. 137 ff.
3. H. Thrane, Et nyt depotfund fra Sønderjylland, *Årbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1972, s. 71 ff. og, *Skalk* 1971, nr. 4.

Nogle ved vi med sikkerhed er fra ældre bronzealder – det gælder Toppehøj, andre er det formentlig, mens vi ikke kan vide hvilke der kan være fra yngre bronzealder eller eventuelt jernalder. Selve landtungen øst for findestedet mangler dog høje. At der har færdedes mennesker viser bl.a. en flintdolk fundet på land øst for skålene, og stenalderboplads langs åløbene.

Olgerdigets nærhed har ligesom hærvejens næppe nogen direkte betydning. Olgerdiget skal dateres flere hundrede år senere end skålene og hærvejsforløbene kan ikke dateres med nogen nøjagtighed. Hugo Mathiessen [4] fører en gren af hærvejen – Frisvej – ned gennem Olgerdiget netop nord for skålenes findested. Højgruppen på den nordlige side af Åkjær kan tages som udtryk for at der allerede i bronzealderen kan have gået vejforløb over åerne her, men bevise det kan vi endnu ikke. Nogle daterede vejstumper ville unægtelig være en fordel, hvis man skal videre end løse spekulationer. For Sjællands vedkommende [5] kan henvises til undersøgelser ved Stevns og Tryggevælde åer.

Når jeg har nævnt disse ting er det fordi man naturligvis må prøve at forklare hvorfor skålene er havnet i mosen netop på det sted. Men vi kender nok ikke tilstrækkeligt til egnens forhistoriske topografi til at komme stort videre.

Vi må da, indtil videre, opfatte skålene som en nedlæggelse i et ret øde landskab, der nok kunne dyrkes efter oldtidens extensive metoder, men som sikkert hurtigt ville falde i hede uden forebyggende foranstaltninger. Situationen minder ret meget om de tre skaftlapøksker fra Gren ca. 4 km mod nø. i det samme vandsystem. I begge tilfælde er importgenstande nedlagt omhyggeligt samlet ved eller i mosen.

Jeg vil opfatte begge fund som ofringer, nedlæggelse af værdifulde (og sjældne) genstande på utilgængelige steder med det formål at opnå en bedre forståelse hos de højere magter, som rådede for folk, fæ og afgrøder. Der er problemer nok i disse tolkninger af bronzealderens mosefund, men der er ingen grund til her at genoptage diskussionen.

4. (H. Mathiessen, Hærvejen, 1934, s. 117)

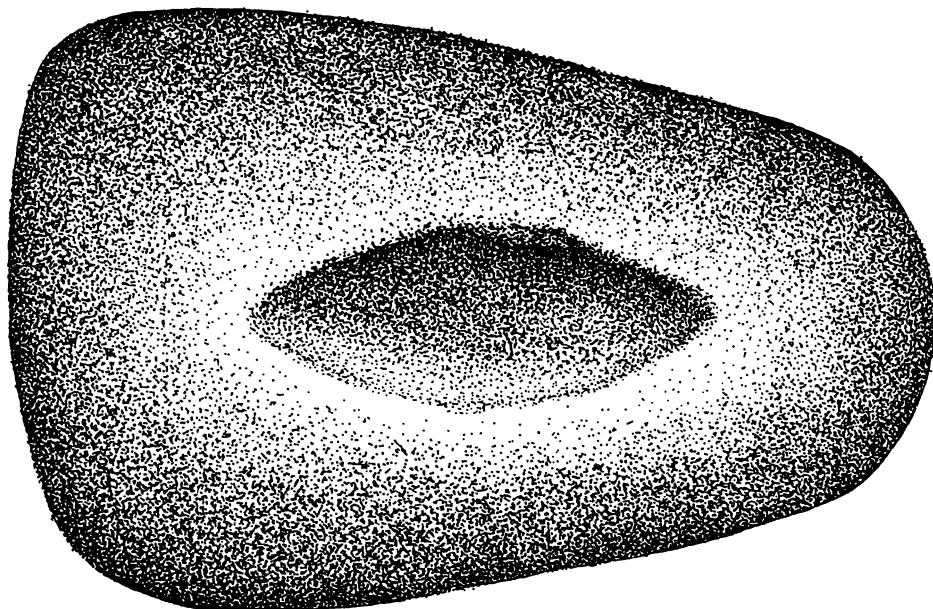
5. (H. Nielsen, Oldtids- og middelalderveje ved Stevns og Tryggevælde åer, Køge Museum 1970-73, s. 27 ff.)

En støbeform til guldbarrer

Af STINE WIELL

Denne sten (fig. 1) som jeg fandt en dag for ikke så længe siden på Haderslev Museums loftmagasin, på den hylde, hvor de sager ligger, som vi absolut ikke ved noget om, har fået ny aktualitet, idet et lignende fund er gjort på en af Statens humanistiske Forskningsråds store arkæologiske gravninger i sommer. Det er udgravningen af jernalderlandsbyen i Vorbasse midt i Jylland fra 4-5. århundrede e.v.t., hvor en tilsvarende sten er fundet i et stolpehul i en væg til et jernalderhus.

Stenen på Haderslev Museum er af finkornet granit, men har faktisk ikke en smule naturlig overflade, alt på den er forarbejdet og slebet i form, så den falder godt i hånden. Opmærksomheden påkaldes dog straks ved den spidsovale fordybning på 6 cm's længde på stenens ene fladside. Og det første enhver arkæolog gør ved denne er at stikke fingeren ned og føle denne fordybning. For dét at føle materialet indgår som et helt naturligt led i at få forklaring på om fordybningens overfladekarakter er anderledes end den øvrige overflade. Det skal man imidlertid ikke gøre, når man finder en sådan sten, for så kan man måske risikere at ødelægge de små gyldne pletter, som er i fordybningen – og kun her. – Læseren må tro mig på mit ord, for de små pletter, nogle på størrelse med et knappenålshoved, men langt de fleste mindre, kan hverken tegnes eller fotograferes synlige – øjet skal se dem.

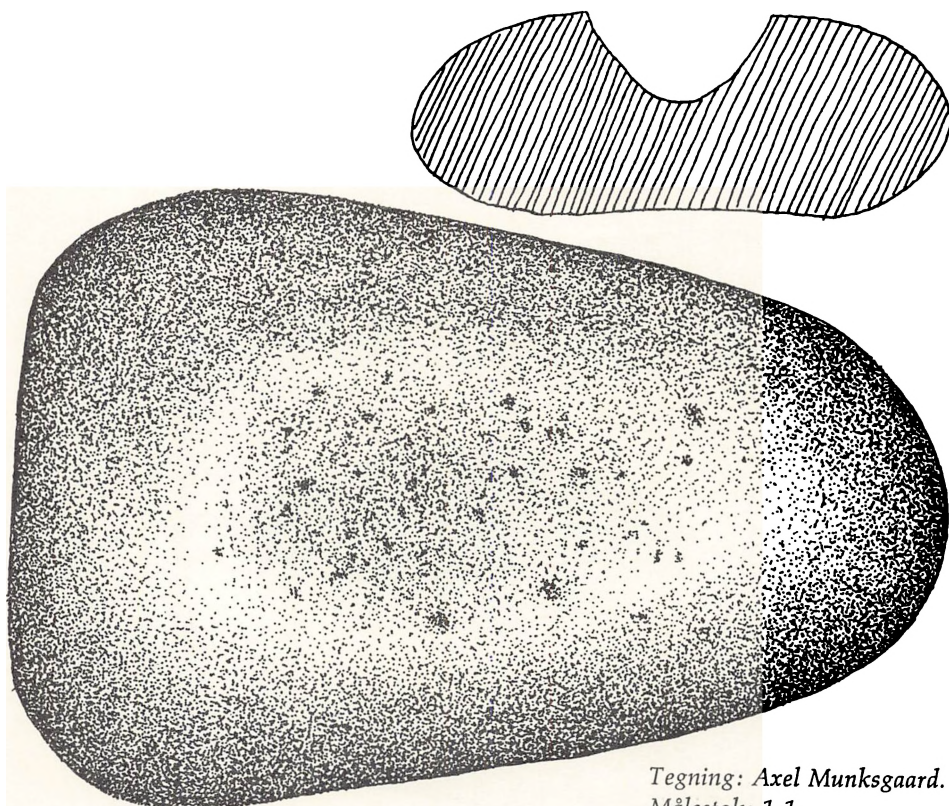

At pletterne er guld og stenens fordybning er formen til en guldbarre, kan der efter min mening ikke være tvivl om. At bagsidens „hammerhak“ (fig. 2) understreger at dét i fordybningen har skullet slås ud, gør tolkningen af stenen som støbeform yderligere rimelig, men det medfører også, at der ikke behøver at have hørt nogen overdel til formen. I den spidsovale form har man kunnet hælde flydende metal i uden at spilde en dråbe.

Nogen almindelig oldsagsform vil denne nok aldrig kunne blive – selv om der nu nok vil dukke flere op af slagsen, måske endda på andre museers magasiner.

Der er ikke så mange gyldne pletter tilbage på Haderslev-barreformen, -dertil har stenen nok været igennem for mange hænder- for den har ligget på museet i over 35 år. Derfor kan det heller ikke betale sig at få foretaget metalanalyse på den, også taget i betragtning, at vi absolut intet ved om stenens oprindelse. Magister Sten Hvass, som leder Vorbassegravningerne oplyser, at han på sin støbeform vil få taget metalanalyse.

Man kan gå ud fra som nogenlunde sikkert, at Haderslevbarreformen stammer fra en for os ukendt jernalderlokalitet i det gamle Haderslev Amt, og er den fra samme tidspunkt som Vorbassestenen, er de begge fra en periode i oldtiden med de fleste guldfund – tænk blot på de berømte guldhorn fra Gallehus – vort største guldfund overhovedet.

Tegning: Axel Munksgaard.
Målestok: 1:1.

Guldsmed

Jürgen Joachim Jürgensen

Af OLAV BONEFELD

Guld- og sølvsmedievirksomhed har været drevet i Sønderborg i mange år, før der findes efterretning om navne på mestre. Første gang en guldsmed omtales er i 1585, han hed Jacob. I de følgende ca. 150 år må vi nøjes med navnene på 19 mestre, og årstal da nogle af dem omtales, samt et par dødsår. Af deres produktion er kun kendt lidt kirkesølv og en enkelt ske.

Af de efterfølgende 34 mestres frembringelser er imidlertid så meget bevaret og kendt, at tre af dem kan udpeges som særlig dygtige håndværkere. De tre er Hans Bruun, der omtales 1736-57, Philip Ekel Jansen omtales 1764 og er død 1800 og Jürgen Joachim Jürgensen etableret 1806 og død 1837. Alle tre har de udført arbejder for hertughoffet i Augustenborg, sidstnævnte kaldtes ligefrem hofguldsmed.

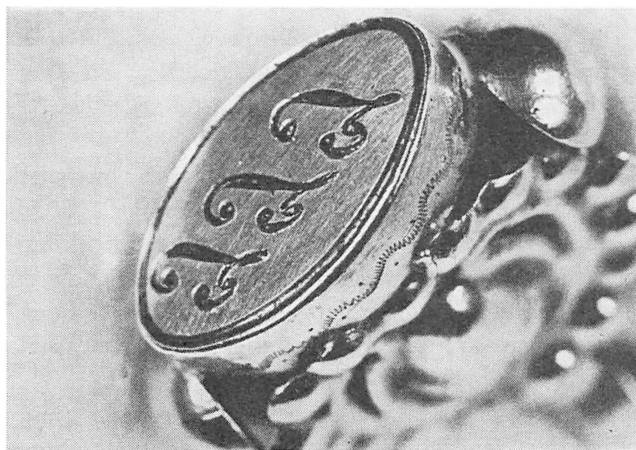

Fig. 1: Guldsmed J. J. Jürgensens sølvsignet med hans initialer (fortegn. nr. B43). Sammenlign med hans stempler fig. 10 og 12.

Af de tre habile mestre Bruun, Jansen og Jürgensen ser sidstnævntes produktion ud til at være den største. Fra hans værksted er bevaret og kendt så mange genstande, at det tydeligt peger hen på en stor forretning. Baggrunden for god beskæf-

tigelse på den tid var vel i første række, at det ind i 1800-tallet blev mere almindeligt at anskaffe sig sølvtøj, men der var også andre årsager til, at J. J. J.'s værksted voksede sig stort. Tidligt er han kommet til at arbejde for hertughoffet, idet det må antages at temaskinen (fig. D2) er fra omkring 1810. Forbindelsen med herskabet på Augustenborg medførte under Christian August (1798-1814-1869) bl.a. mange bestillinger på præmiesølv til hestevæddeløbene. Desuden måtte J. J. J. fremstille en del af det sølvtøj hertugparret anvendte som gaver til slægtninge, venner og embedsmænd. Mangt et stykke af denne kategori vil sikkert være at finde i sølvkamre og samlinger ude i Europa.

Jürgen Joachim Jürgensen kaldes i daglig tale af samlere og andre interesserede for nemheds skyld for tre J'er (J. J. J.) til sammenligning med hans efterfølger som hofguldsmed Jens Jensen, der benævnes med to J'er (J. J.) Fig 1.

Slægt og familie.

Jürgen Joachim Jürgensen er født i Sønderborg den 18. marts 1779 og døde d. 10. april 1837. Han var ud af en gammel Sønderborg-håndværkerslægt, idet både faderen Gerhard Wilhelm J. (født maj 1743, død d. 13. nov. 1792), bedstefaderen Johann Friedrich J. og oldefaderen Johann Friederich J. var kleinsmedemestre i byen. Det, at søn har afløst far, giver os indtryk af at have med solide og stabile folk at gøre. Særlig velhavende har de nok ikke været, det var ingen guldgrube at være håndværker på den tid. Moderen Anna Sophia, datter af rådstjerner Johann Gottlieb Petermann og ægtekone Anna født Mohns, var født 1740 og døde d. 11. sept. 1807, 15 år efter mandens bortgang. Hun efterlod sig kun sønnen Jürgen Joachim. I året 1801 var familien nemlig igen blevet hjemsogt af et alt for tidligt dødsfald. En ældre broder, den tredje Johann Friedrich, var skibskaptajn, men faldt i Bordeaux over bord mellem to fartøjer og druknede den 8. marts kun 27 år gammel.

Slægten var som det ses jævne folk af mellemklassen og i dette miljø fandt J. J. J. også sin første kone Anna Christina (født den 7. okt. 1775, død den 2. dec. 1832) datter af afdøde skipper Christian Petersen og hans ligeledes afdøde hustru Anna født Jürgensen. Vielsen fandt sted den 22. maj 1807, og allerede den 27. august samme år fik det nygifte par en datter Anna Sophia (død den 7. juni 1851), der blev deres eneste barn. Hun blev opkaldt efter farmoderen, som døde 14 dage senere.

J. J. J. skaffede sig en pæn social placering med årene, hvilket må være en følge af flere omstændigheder. Sandsynligvis har en god økonomisk fundering fra starten været grundlaget, den muliggjorde også hans valg til debuteret borger.

Men ikke mindst må hans dygtighed som håndværker og forretningsmand have været afgørende. Som habil guldsmed opnåede han at komme til at arbejde for hoffet i Augustenborg, hvilket yderligere medførte anseelse og gode forbindelser. Datteren Anna Sophies ægteskab 1834 med købmand, møllejer og rådmand Erdmand Kirschtein i Sønderborg (født 1809 i Flensborg, død 1887) viser hofguldsmedens gode position som borger, og det gør hans andet ægteskab den 23. nov. 1836 med Cæcilia (født 18. januar 1793, død 9. marts 1878) datter af tegl-

værksejer Claus Clausen og Marie født Petersen i Egersund også. Dette ægteskab var barnløst, og det blev kun til kort glæde for parret, da J. J. Jürgensen døde efter godt 4 måneders forløb.

Fra lære- og svendetid til etablering.

Antagelig er Jürgen Joachim kommet i lære som 14-15 årig. Muligvis har faderen været svagelig, så kleinsmedearbejdet er faldet ham svært, han blev ikke mere end 49 år gammel. Ved hans død var Jürgen kun 13 år. Det kan derfor tænkes, at han skulle i guldsmedelære for engang at få det lettere end faderen havde haft det, og så var guldsmedehåndværket da også fornemmere. Læretiden i guldsmedefaget var fra 4-9 år, 6 år var meget almindeligt, så han må have haft udlært omkring år 1800. Men dermed var uddannelsen ikke afsluttet, i Hertugdømmerne var der ligesom i Tyskland vandretvang på 3 år, hvoraf det ene skulle tilbringes i udlandet. I nogle af de 6 år til 1806, da han etablerede sig, har han sikkert haft arbejde i andre af landsdelens købstæder og sandsynligvis også tjent en del udenfor Hertugdømmerne. Ifølge folketællingen 1803 arbejdede J. J. J. på dette tidspunkt som svend hos Hans Jørgen Mathiesen i Sønderborg (ca. 1751-1823), der må fremhæves som en af de virkelig dygtige guldsmedemestre i byen.

Den 17. april 1806 købte J. J. J. huset nr. 20 i Store Rådhusgade af sin mester, og har så sikkert etableret sig kort efter, muligvis til at begynde med i samarbejde med H. J. Mathiesen, hvilket dateringen efter 1806 på nogle af dennes sølvarbejder kunne tyde på. Snarere er der dog tale om dele af Mathiesens varelager, som J. J. J. har overtaget og realiseret efterhånden. I vielsesregisteret benævnes Jürgensen som ungsvend, borger og guldsmed, og det vil sige at han allerede i maj 1807 havde fået borgerskab og var etableret. Som eneste søn og arving har han sikkert fået en god start, og der har været nok at tage fat på, efter at de to førende guldsmede P. E. Jansen og H. J. Mathiesen ikke drev forretning mere.

Guldsmedene i Sønderborg havde som nævnt ingen laug, så til den side var der intet at bringe i orden ved etableringen. Et almindeligt krav som forudsætning for mesterskab var, at ansøgeren skulle være fast bosiddende, have borgerskab og forevise lærebrev fra mester samt dokumentere de forskriftsmæssige vandreår. Endelig har han måske skullet forevise et svendestykke for magistraten, der har ladet det bedømme af sagkyndige. En forordning, der fastslog lignende betingelser gennemførtes i Sønderborg den 6. nov. 1827, reglerne har sandsynligvis været praktiseret også i tiden før.

Mesteren J. J. J.: I den nærmest følgende tid efter at J. J. J. i 1806 havde købt hus og etableret sig, fulgte flere betydningsfulde familiære begivenheder. Året efter giftede han sig og fik dermed ret foden under eget bord. Samme år fødtes en datter og hans mor døde kort tid efter. Han fik derved rigelige midler til indkøb af materialer til bearbejdning, så forretningen kunne komme godt igang, foruden til hvad det nu kostede at stifte hjem.

Af J. J. J.'s arbejder må først nævnes det han har udført for forskellige kirker, for det meste reparationer og ændringer (A). Det øvrige sølv fra hans værksted er

delt op i tre grupper, hvoraf den del (B), som er fremstillet til borger i by og på land, selvsagt er langt den største. Det var de mange genstande, hvoraf de fleste var småting som alle slags skeer og hovedvandsæg, der udgjorde det solide grundlag for forretningen. At ikke få borgere også har købt større ting ses af fortegnelsen.

Under gruppe C er opført de genstande hertugparret lod deres guldsmed fremstille til brug som præmier ved hestevæddeløbene.

Da disse fandt deres rette form, kom J. J. J.'s forbindelse med hoffet i Augustenborg ham ret til gode. Christian August havde været på udenlandsrejse fra 1817-1820 og sluttede af i England, hvor han overværede hestevæddeløb og fik forbindelse med hesteavl, som var højt udviklet derovre. Hjemkommen gik han selv straks igang med at dyrke begge dele. I juli 1820 afholdtes det første løb ved Augustenborg, hvor dog kun hans egne og broderen prins Frederiks heste deltog, et lignende løb gentoges i oktober. Det tredje hestevæddeløb, hvortil hertugen havde udsat præmier for vindere i konkurrencen mellem landboheste, fandt sted i oktober 1822, og fra denne tid afholdtes årligt væddeløb ved Augustenborg. I 1827 indrettede Christian August en ny og mere formålstjenelig bane, og herefter blev løbene mere omfattende, alene i 1829 var udsat mindst 12 sølvbægre, pokaler og store pokaler som præmier. Det må antages, at J. J. J. har fremstillet de fleste

Fig. 2: Sygekalk med disk og tilhørende æske fra Nybøl kirke. (Fortegn. nr. A1).

Fig. 3: Tekande fra 1817. Museet på Sønderborg Slot. (Fortegn. nr. B2).

af disse sølvgevinster, om ikke dem alle. Foruden i Augustenborg havde Haderslev, Slesvig, Wandsbeck og Oldesloe deres væddeløbsbaner, hvor hertugen oftest var tilstede, udsatte præmier og var dommer. Ialt har Christian August's store interesse for hestesporten givet J. J. J. lejlighed til at smede en mængde sølvtøj i disse år til sin død 1837, og det har for størstedelen været korpusgenstande. Gevinsterne var under løbene udstillet på et bord foran herskabernes tribune med angivelse af hvem, der havde udsat præmier. Pengegevinsterne var i små poser med indholdet påtegnet. Mærkværdigvis har vi kun kendskab til tre af sølvpræmierne.

I samme gruppe C er tillige ført det sølv, hertugparret anvendte som opmærksomhed og gaver til de mennesker familien på en eller anden måde var knyttet til. Vi kender kun gaver givet til et par familier i Augustenborg. Sandsynligvis har hertugen også ladet J. J. J. fremstille nogle af de foræringer i sølvtøj, der er givet til familiekredsen og dens fyrstelige og adelige omgangskreds.

Endelig er der gruppe D, som ikke er den mindst interessante, fordi guldsmeden netop på disse ting har anvendt al sin kunnen. Desværre er det kun lykkedes at præsentere ganske lidt deraf. Temaskinen er dog et eksempel på, at J. J. J. har formået at fortsætte sine forgængere Hans Bruun og Philip Ekel Jansens gode standard. Genstandene i grupperne C og D tyder på, at mens Frederik Christian I og II har fået de fleste af deres sølvsager fremstillet i andre byer og udlandet, så har Christian August ladet J. J. J. lave en stor part af det sølvtøj, han havde brug for, om ikke det meste.

Uden tvivl er det J. J. J.'s gode kunde i Augustenborg han ikke mindst kan takke for forretningens fremgang og trivsel. I følge folketællingen i 1835 havde J. J. J. tre lærlinge, og det vil nok sige, at han også har haft tre svende, de mange betydelige sølvarbejder han fremstillede, har han ikke kunnet magte uden rigelig uddannet hjælp, og han har således haft en betragtelig medhjælperstab af en provinsgoldsmed at være.

Fortegnelse:

A: Arbejder for seks kirker.

1. *Nybøl kirke. Sygekalk*, glat, med en i bægeret indsat vinflaske af glas. Sekskantet fod med svagt indtrukne sider, trinde skaftled med sekssidet knob og ægformet bæger med forstærket profileret kant. Rombeformet mestermærke med takket kant (3211) samt firkantet lødighedsmærke 24. H. 11,5 cm. (Fig. 2)

Disk med enkelt rille graveret ved kanten, spinkel forsiring. To rektangulære mesterværker med takket kant (3208 var.), ovalt bymærke (3182) og firkantet lødighedsstempel med takket kant og 24. V. 20 g. D. 7,2 cm. (Fig. 2)

Tilhørende samtidigt læderbetrukket træhylster med indtrykt forgyldt C-bøjlebort.

2. *Egen kirke: Sygekalk* sammensat af foden, fra en barok kalk samt dele lavet af J. J. J. omkring 1830. På bægerets underside ovalt mesterstempel (3210) og ovalt bymærke (3182). Disk tilpasset som låg til kalken og med de samme stempler.

Fig. 4: Tedåse, tøndeform. Städtisches Museum, Flensburg. (Fortegn. nr. B3).

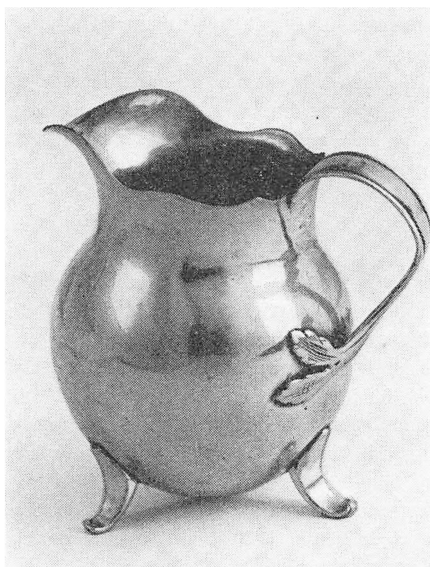

Fig. 5: Flødekande, kugleform. Privateje.
(Fortegn. nr. B5).

3. *Havnbjerg kirke: Oblatæske* fra 1832 omarbejdet af »en sølvkrukke til brug ved privat kommunionen« af J.J.J. for 8 rbd. 52 sk., sekskantet med forgyldt skruelåg. Under bunden rektangulært mestermærke (3208), ovalt bymærke (3182) samt lødighedsstempel 24.
4. *Nordborg kirke: Kalk* fra 1708 omarbejdet og forsynet med stort bæger (senere påloddet tud), sikkert lavet 1814-15, da J.J.J. forfærdigede og forgyldte »den øvre del af kalken«.
5. *Tandslet kirke: Kalk* fra 1665 forsynet med stort bæger (senere påloddet tud) af J.J.J. Ved mundingsranden to ovale mesterstempler (3209) og ovalt bymærke (3182).
6. *Lysabild kirke: Kalk* med gotisk knop og skaft, bæger og fod fra 1796, istandsat af J. J. J. 1832, hvilket fremgår af stemplerne på den følgende disk. Under foden graveret i skrift »Vasa sacra ædis Lysabellensis renovata 1832«. (Lysabild kirkes hellige kar renoverede 1832.)

En renaissance *kalk* har fået et støbt krucifiks påloddet 1832. Under bunden samme latinske indskrift som på forannævnte kalk.

Disk med smal kant, hvorpå graveret cirkelkors, skraveret mellem armene. Indskription som på kalken. Tre rektangulære mesterstempler (3208) samt ovalt bymærke (3182) D. 15 cm. *Sygekalk* sammensat af dele fra forskellige tider, det svære lave bæger kan være af J.J.J. og fra 1832, den har nemlig samme indskription som de tre foregående dele.

B: Sølvøj til lokale kunder.

1. *Kaffekande*, svagt tøndeformet med lige tud og hank forsynet med trægreb. Lågknoppen formet som en frugt med indskudt sort træskive. Ovalt mestermærke (3210), to ovale bymærker (3182) samt ulæseligt lødighedsmærke. I bunden graveret forskellige ulæselige nummeringer. V. 302 g. H. 14,5 cm. Privateje i Hornbæk. Registreret af Chr. A. Bøje.
- 1b. *Kaffekande*, firesidet med rundede hjørner dekoreret med vinløvbort, riflinger og bladværk.

- Løst hvælvet låg i stor opstående krave. Hank og lågknop af mørkt træ, svejftet tud med dragehoved. To små mesterstempler (3208 var.) og firkantet lødighedsmærke 24. H. 18,5 cm. V. 450 g. Privateje i Haderslev.
2. *Tekande*, firesidet med afrundede hjørner, svagt udbuede sider, glat med spinkel graveret blad- og rankebort foroven og forneden. Løst hvælvet låg omgivet af galleri. Lågknop og hank af sort træ. Denne og flere andre lignende kander har samtidige engelske forbilleder. Under bunden iprikket ganske småt »Andenken d. 18. July 1817«. Rektangulært mestermærke (3208 var.), to gange ovalt bymærke (3182 var.) samt firkantet lødighedsmærke 24. H. 13 cm. Afbildet i Boesen og Bøje: »Gammelt dansk sølv« nr. 148. Museet på Sønderborg Slot Fig. 1.
 3. *Tedåse*, tøndeformet med ovalt tværnsnit. Låg og underdel af korpus drevet med rifler. Det løse låg omgivet af let bådformet opstående krave. Iprykket »L. C. Schmidt d. 27. octbr. 1852«. Rombeformet mestermærke med takket kant (3211), ovalt bymærke (3182), firkantet lødighedstempel 24. V. 85 g. H. 11,4 cm. Städtisches Museum i Flensburg. Fig. 4.
 4. *Rund skål* ifølge Chr. A. Bøje. Rombeformet mestermærke (3211).
 5. *Lille flødekande*, kugleformet, glat, på tre svejfede ben, tunget kant og svejftet hank, indvendig forgyldt. V. 105 g. H. 8,5 cm. To rektangulære mesterstempler (3208), ovalt bymærke (3182). Privateje på Sønderborgegnen. Fig. 5.
 6. *Stor flødekande*, underdel radialt riflet, foroven 3 riller, støbt hank med blomst. Rektangulært mestermærke med takkede kanter (3208 var.), ovalt bymærke (3182 var.) og firkantet lødighedsstempel med takkede kanter og 24. V. 125 g. H. 12 cm. Privateje på Sønderborgegnen.
 7. *Tesi* på tre ben med dreven vedben bladkrans på beholderens kant og kort skaft. Iprykket »C. F. H. Iller d. 18. Nov. 1835«. Rektangulært mesterstempel (3208), ovalt bymærke (3182) og firkantet lødighedsmærke 24. V. 30 g. H. 3,5 cm. Privateje på Broagerland.
 8. *Tesi* på tre ben uden forsiring med kort skaft. Senere iprikning »N. Beier 1866.« Lille rektangulært mestermærke (3208) og firkantet lødighedsstempel 12. V. 35 g. H. 6 cm. Privateje i Sønderborg.
 9. *Spiseske* ifølge Chr. A. Bøje.
 10. *Spiseske*, empire, med spidst skaft, hvorpå spinkel gravering. Den facetterede skaftafslutning bag på laffen smukt forsiret. Iprykket »S. M. Jacobsen 1824«. Ovalt mesterstempel (3209) og ovalt bymærke (3182) V. 45 g. L. 23 cm. Privateje på Sønderborg egnen.
 11. *Spiseske*, empireform, med halvrund skaftafslutning og rokokogravering bag på laffen, skaftet rigt graveret. Iprykket »Sophia Jürgensen 1824«. To ovale mesterstempler (3209) og ovalt bymærke (3182). V. 37 g. L. 22,5 cm. Privateje i Sønderborg.
 12. *Spiseske*, empire med ordinær gravering og tilspidset skaftafslutning. Iprykket »D. Paulsen 1824«. Ovalt mesterstempel (3209). V. 41 g. L. 23 cm. Privateje i Sønderborg.
 13. *Spiseske*, empire med særdeles rig gravering og oval skaftafslutning. Senere iprikning »M. Ellei 1865«. Rektangulært mestermærke (3208). V. 44 g. L. 23,2 cm. Privateje i Sønderborg.
 14. *Spiseske*, glat. Foran på skaftet graveret sammensat L. F. Senere iprikning bag på skaftet »I. E. & C. E. 1866«. Svag halvrund skaftafslutning. Rektangulært mestermærke (3208) samt bymærke (3182). Privateje i Sønderborg.
 15. *Spiseske*, empire med ordinær let gravering på skaftet samt smuk gravering bag på laf. Senere iprikning »C. M. Hansen Dynt 1861«. To rektangulære mesterstempler (3208 var.) og ovalt bymærke (3182). V. 45 g. L. 23,5 cm. Museet på Sønderborg Slot.
 16. *Spiseske*, empire med sparsom gravering. Halvrund prikket skaftafslutning. Iprykket »Reimuth 1817«. To ovale mestermærker (3209). Museet på Sønderborg Slot.
 17. *Spiseske*, empire med ordinær gravering. Iprykket »M.M. 1830«. To rektangulære mesterstempler (3208 var.) og ovalt bymærke (3182 var.) Halvrund skaftafslutning og graveringer. V. 40 g. L. 22,5 cm. Privateje på Broagerlang.
 18. *Spiseske*, empire. Skaftet kantet med let gravering ellers glat. To ovale mesterstempler (3209) ovalt bymærke (3182 var.) V. 38 g. L. 23 cm. Museet på Sønderborg Slot.
 19. *Spiseske*, glat, graveret halvrund skaftafslutning. Iprykket »J. J. 1834«. Rektangulært mester-

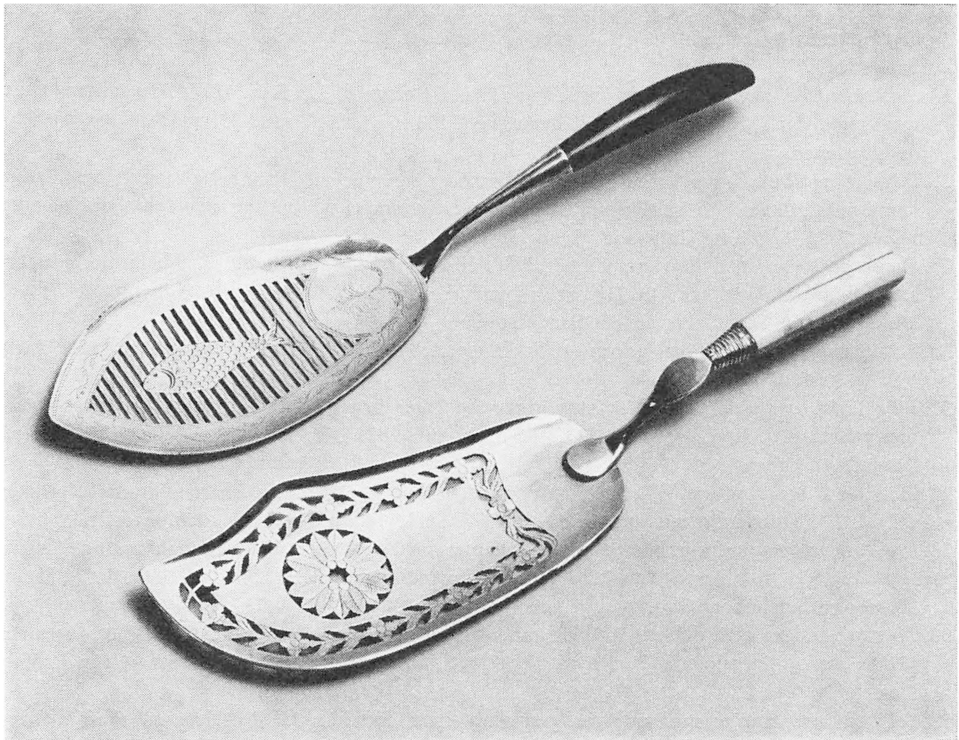

Fig. 6: Kageske (nederst) og fiskeske (øverst). Museet på Sønderborg Slot. (Fortegn nr. B20 og B21)

- stempel (3208), firkantet lødighedsmærke 24. V. 32 g. L. 20,5 cm. Privateje i Sønderborg.
20. Kage- eller fiskeske med elfenbensskaft. På spaden, hvis kant er opbøjet i den ene side, et gennembrudt bånd med blomster og blade, i midten ciseleret blomst, hvorom gennembrudt. På bagsiden iprikket „Zum Andenken an D. Johansen“. Ovalt mesterstempel (3209 var.), ovalt bymærke (3182) og ovalt lødighedsstempel 24. V. 95 g. L. 30,5 cm. Br. 7,8 cm. Gave i 1961 til Museet på Sønderborg Slot. Fig. 6, nederst.
21. Fiskeske med skaft af mørkt træ. Spaden med opbøjet kant i den ene side, gennembrudt, ciseleret med let gravering, iprikning, i midten fisk. Ovalt mestermærke (3210) og ovalt lødighedsstempel 24. V. 90 g. L. 30 cm. Museet på Sønderborg Slot. Fig. 6, øverst.
22. Fiskeske, empire, spadeform, derfor også kaldet fiskespade, gennembrudt i form af netværk, let forsiring med bladranke, i midten fisk med gravering. Langt skaft med brunt buet trægreb. Ovalt mestermærke (3209), ovalt bymærke (3182 var.) og firkantet lødighedsstempel 24. V. 62 g. L. 30 cm. A. Br. Rasmussen's katalog 338 nr. 480 1975. Privateje Sønderborg egnen. Antagelig det af Chr. A. Bøje registrerede stykke i overlæge Tobiesens samling.
23. Potageske, empire. Skaftet kantet med to let graverede linier, ellers glat. Iprikket „H. P. B.“. To ovale mesterstempler (3209 var.) og ovalt bymærke (3182 var.) V. 162 g. L. 40 cm. Privateje på Sønderborg egnen.
24. Flødeske, glat, iprikket „A. Jacobsen 1838“. Smalt rektangulært mesterstempel (3208 var.) og ovalt bymærke (3282 var.) V. 30 gr. L. 17,5 cm. Privateje på Sønderborg egnen.
25. Flødeske, glat med indvendig forgyldt laf. Senere iprikning „I. C. & C. E. 1866“. To små rektangulære mesterstempler (3208) samt ovalt bymærke (3182). V. 35 g. L. 17 cm. Privateje i Sønderborg.

26. *Sauceske*, empire med ordinær gravering, laf indvendig forgyldt. Iprykket „C. Brandt 1809“. Ovalt mestermærke (3209) og firkantet lødighedsstempel 24. V. 45 g. L. 19,5 cm. Privateje i Sønderborg.
27. *Sukkerstrøske*, glat med senere iprikning „P. L. Petersen d. 12. Febr. 1874“. To rektangulære mesterstempler (3208 var.) og ovalt bymærke (3182 var.) V. 35 g. L. 19 cm. Privateje på Sønderborgegnen.
28. *Sukkertang*, bøjleformet, med riflede gribeskåle, graveret med spinkel ornamentlinie langs kanterne. Iprykket „J. M. Enstedt“. Ovalt mesterstempel (3209) og ovalt lødighedsmærke 24. V. 35 g. L. 13 cm. Privateje på Broagerland.
29. *Sennepske*, glat med halvkugleformet laf, der er forgyldt indvendig. Rombeformet mesterstempel med takket kant (3211), ovalt bymærke (3182 var.) og firkantet lødighedsstempel 24. V. 7 g. L. 11 cm. Privateje i Sønderborg.
30. *Teske*, empire med spinkel gravering. Iprykket „A. A. 1816“. Ovalt mestermærke (3209 var.) V. 7 g. Privateje i Odense.
31. *Lille teske*, empireform med spinkel gravering, der bag på laffen er delvis rokoko. Ovalt mesterstempel (3209). Iprykket „I. C. R. d. 20 juli 1821“. V. 7 g. L. 11,9 cm. Privateje på Sønderborg egnen.
32. *Stor teske*, empireform. Skaftet kantet med prikning. Tilspidset skaftafslutning. Iprykket „C. M. I.“. To ovale mestermærker (3210) V. 9 g. L. 14 cm. Privateje på Broagerland.
33. *Tre teskeer*, empireform, glatte. Skaftet kantet med prikning, oval skaftafslutning. Senere iprikning „H. Mathiesen Bau 1881“. To ovale mesterstempler (3210) v. 10 g. L. 12,5 cm. Museet på Sønderborg Slot.
34. *To store teskeer* med dobbelt iprikket ornamentlinie langs skaftets kant. Ovalt mesterstempel (3210) og lødighedsmærke 20 i oval. V. 12 g. l. 14,4 cm. Indkøbt til Museet på Sønderborg Slot.
35. *Seks teskeer*, empire med ordinær gravering, hvori prikket „G. T.“, bag på skaft prikket

Fig. 7: *Hovedvandsæg, empireform, 1826*
Privateje. (Fortegn. nr. B37).

Fig. 8: Lågpokal, 1834. Gave fra hertuginde Louise Augusta. Privateje. (Fortegn. nr. C2).

- „Brovel (Brobøl) 1818“. Ovalt mestermærke (3209 var.) og bymærke (3182 var.) V. 9 g. L. 13,5 cm. Privateje på Broagerland.
36. *Hovedvandsæg*, empire, slankt, vaseformet med to hanke, grøn flus i toppen og let gravering. Rund fod med gemme, foden udvendig forgyldt. I bunden iprikket „H. I. S. 1811“. Ovalt mestermærke (3209) samt lødighedsmærket 24. H. 109 mm. Privateje i København.
37. *Hovedvandsæg*, empire, vaseformet med to hanke og rund fod med gemme. Radial rifling af vasens underdel og øverst på låget. Indvendig forgyldning samt udvendig ved fod og lukke, let gravering om et skjold på hver side, i toppen en klar flus. Iprykket „C. C. – E. T. 1830“. Ovalt mesterstempel (3209), ovalt bymærke (3182 var.) og rundt lødighedsmærke 26. V. 50 g. H. 9,5 cm. Privateje på Sønderborg egnen. Fig. 7.
38. *Hovedvandsæg*, vaseformet med to hanke, bæltevis forgyldt besat med 7 store røde glasflusser. I hoved bevægelig forgyldt kugle. Iprykket „H.C.K. 1821“. Romteformet mestermærke med takket kant (3211), ovalt byvåben (3182) og lødighedsmærke 24. H. 11,9 cm. Br. 6,1 cm. Museet på Gottorp Slot.
39. *Hovedvandsæg* med stort hoved, vaseformet med to hanke, bæltebis forgyldt og besat med 112 farvede glasflusser samt midt på kroppen flus med blomsterbuket. Iprykket „P.T.S.–M. C.S. 1837.“ Rektangulært mesterstempel (3208), ovalt byvåben (3182), lødighedsmærke 24. H. 14,3 cm. Br. 8,2 cm. Museet på Gottorp Slot.
40. *Hovedvandsæg* med hanke og sten, ifølge Chr. A. Bøje. Ovalt mesterstempel (3207). Privateje i Grenå før 1949.
41. *Salmebogsbeslag*: To spænder og gedigne lukkehængsler med hjerteformede punslede beslag på hver bindside. Spændestykkerne er forsynede med rektangulære mestermærker med takket kant (3208 var.), ovalt bymærke (3182 var.) samt firkantet lødighedsmærke med takket kant og 24. Privateje i Hillerød.

42. *Fyrtojsæske* med fyrstål, rektangulært, ciseleret med prikning. På låget graveret „Andenken den 6. Nov. 1817“. Ovalt mesterstempel 24. Museet på Sønderborg Slot.
43. *Signet* med hængsel af to sider sølvblik med et agern drevet i hvert stykke, sat på et ovalt stempel med J. J. J. Ingen stempler. Privateje i Sønderborg. Fig. 1.

C: *Genstande fra J. J. J.'s værksted fremstillet for hertugen til brug som præmier ved væddeløbene og til gaver.*

1. *Stor pragtpokal* med låg. Hertug Christian August og hertuginde Louise Sophies kronede våbenskjolde graveret på den ene side og deres kronede monogrammer på den anden side. H. ca. 30 cm. Pokalen kan ikke dateres og beskrives nærmere, da den er stjålet. Privateje i Holsten.
2. *Lågpokal* med radiale drevne bladværk på fod, beholder og låg, på låget et granatæble. Midt på stilken drevne vulst og øverst på den en riflet fond, indvendig forgyldt. Graveret inskription på den ene side „Zur Feier der Goldenen Hochzeit des Klempner Frank den 9 ten Jan. 1834“ og på den anden side „von Louise Auguste“. Ved foden ses iprikket „Zur Erinnerung der goldenen Hochzeit von D. und M. Franks, den 13. octbr. 1870“. Lille rektangulært mestermærke (3208 var.), ovalt byvåben (3182 var.) og rektangulært lødighedsstempel 12 L. V. 332 g. H. 25 cm. Privateje i Sønderborg. Fig. 8.
3. *Pokal* med drevne rifler på fod, stilk og beholder. Under den udsvajede, forstærkede overkant 3 riller, indvendig forgyldt. Indgraveret sammenslynget kronet C. A. på den ene side og „den 26ten September 1828“ på den anden side. Rektangulært mestermærke med takket kant (3208 var.), ovalt byvåben (3182 var.), firkantet lødighedsmærke med takket kant og 24. V. 280 g. H. 17 cm. Privateje på Sønderborg egnen. Fig. 9.

Fig. 9: Pokal, 1828. Præmie, udsat af hertug Christian August. Privateje. (Fortegn. nr. C3).

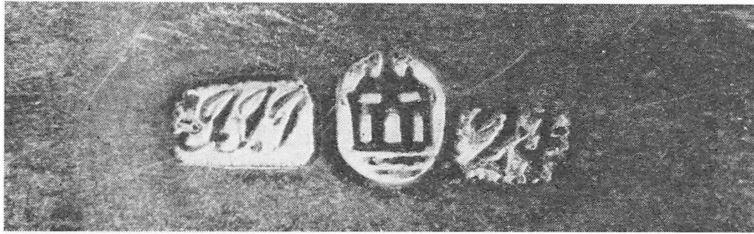

Fig. 10: Stempler fra salmebogsspænde. (Fortegn. nr. B41). Fra venstre mestermærke, bymærke og lødighedsstempel for 24.

4. *Stor flødekande* med drevne rifler og bort af overflødighedshorn med vinløv mellem skjolde og navnefelter, stærkt udsvajet tud og støbt hank med blomst. Indgraveret „den 24 september 1827“. Rombeformet mestermærke (3211), ovalt byvåben (3182) og firkantet lødighedsmærke 24. V. 130 g. H. 12,3 cm. Privateje på Sønderborg egnen. Fig. 10.
- 5a. *Stor spiseske*, glat med graveret kronet A foran på skaftet. V. 50 g. L. 23 cm. Iprykket „I. I.“ Lille rombeformet mestermærke med takket kant (3211 var.) ovalt byvåben (3182 var.) og rektangulært lødighedsmærke 12 L. Lokalthistorisk Samling Augustenborg.
- 5b. *En lignende ske*, men uden iprikning. Privateje i Nordjylland.

D: Genstande fremstillet til sølvkammeret på Augustenborg Slot.

- 1a. *Tre tallerkener*, rokoko, med svejft, knækket og profileret kant, graveret med kronet sammenslynget CFA betegnende hertug Christian (Carl Friedrich) August (1798-1814-1869). Rektangulært mestermærke (3208 var.), ovalt bymærke (3182 var.) og lødighedsmærket 26. D. 25,6 cm. H. 2,6 cm. Under bunden graveret numrene 37, 88, 124. Vægten henholdsvis 500, 470 og 450 g. Det nationalhistoriske museum på Frederiksborg Slot.
- 1b. *Fire lignende tallerkener*. Ovalt mestermærke (3210) ovalt bymærke (3182) og rundt lødighedsmærke 26. Under bunden graveret numrene 14, 53, 86 og 167, vægten henholdsvis 550, 510, 495 og 465 g. H. 3 cm. Museet på Sønderborg Slot.
- 1c. *To lignende tallerkener*. Ovalt mestermærke (3209) ovalt bymærke (3182 var.) og rundt lødighedsmærke 26. Under bunden graveret nr. 6 og 113, vægten henholdsvis 540 og 550 g. D. 25 cm. Privateje på Sønderborg egnen.
- 1d. *Tolv lignende tallerkener* af J. J. J. vistes på antikvitetsudstillingen i København 1972 af en sønderjysk antikvitetshandler, nu i privateje syd for grænsen.
2. *Temaskine* (varmvandsbeholder), kugleformet, glat, på fire bøjleben med løvfødder, der står på halvkugler. Fodplade med indsvungne sider og rundede hjørner, anbragt på fire kugler. På fodpladen kugleformet spritlampe. To ringhanke i løvemasker. Omkring spritlampen bånd med 2x2 riller og om beholderen bånd med 2x3 riller. På beholderen graveret det norske våben. Lille rombeformet mestermærke med takket kant (3211 var.), ovalt bymærke (3182 var.), rektangulært lødighedsmærke med takket kant og 13 L. Under bunden iprikket 228½ lod, dvs. 3360 g. H. 37,5 cm. Privateje på Sønderborg egnen. Fig. 11.
3. *Tre saltkar*. Oval beholder af farvet glas i sølvring m. snoede „guirlander“, båret af fire støtter, stående på oval fodplade. Mestermærke (3210) og ovalt lødighedsstempel 24. Privateje i Norge.

Genstandenes stempeling

J.J.J. hører til de provinsguldsmede, der har givet sine ting den grundigste stempeling. Han har selvfølgelig brugt mestermærke, men også bymærke og lødigheds-

mærke. De større genstande har almindeligvis alle tre stempler, medens de mindre ofte kun er forsynet med mestermærke. Det gælder f.eks. teskeerne, hvoraf kun enkelte tillige har bymærke, og andre tillige lødighedsmærke. De fleste spiseskeer har foruden mestermærket et bymærke, men kun enkelte lødighedsmærker. Kun få af de større dele er uden bymærke (B 36) og lødighedsmærke (B 5 og 23). Jo værdifuldere en genstand har været, des mere omhyggelig har man stort set været med stemplingen. Jævnligt har han slået mester- og bymærke to gange.

Kun få Sønderborg- og provincsguldsmede har anvendt lødighedsstempling i så udstrakt grad som J.J.J. Hyppigst stempler han med den specielle nordslesvigske talstempling. Her brugte man som lødighedsangivelser talmærkerne 28, 26, 24 m.v. i stedet for de ellers anvendte 14, 13, 12 o.s.v., hvor 14 lødigt er 875 promille, 13 = 812,50, 12 = 750, 11 = 687,50 og 10 = 625 promille. (Mens man almindeligt udregnede lødighed efter kølnermarken, brugte de nordslesvigske guldsmede kølnerpundet = 2 mark.) J. J. J. har imidlertid foruden den særlige nordslesvigske stempling af og til anvendt kongerigets almindelige lodstempling – måske af hensyn til eller ønske fra hertugen.

Ethvert større guldsmedeværksted, som også Jürgensens, har haft et stort antal mesterstempler i brug. I Bøjes register over sølvstempler findes således forskellige, og siden er yderligere fundet de fleste blot som små varianter af tidligere kendte. Alle hans mestermærker har de tre J.J.J. i variationer og anbragt i forskellige figu-

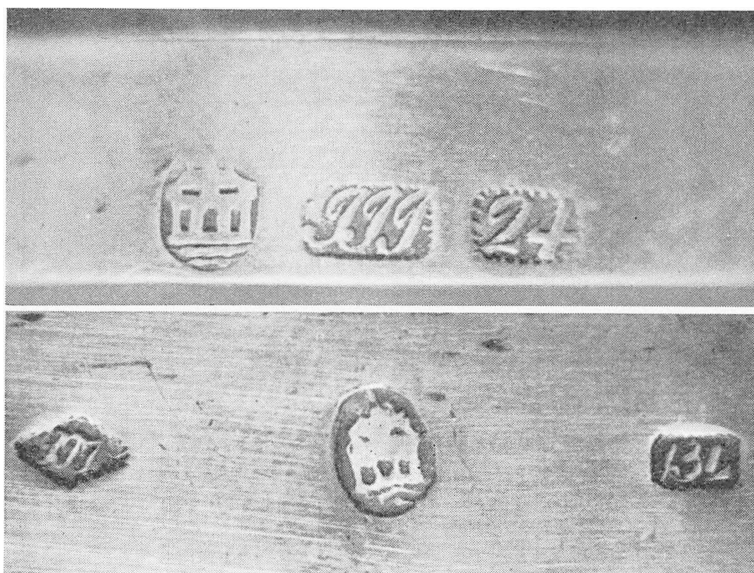

Fig. 11: Stempler fra bunden af pokalen fig. 9, nr. C3. Fra venstre bymærke, mestermærke og lødighedsstempel 24.

Fig. 12: Stempler fra temaskinen fig. 11, nr. D2. Fra venstre mestermærke, bymærke og lødighedsstempel 13L.

rer. De rombeformede, de små og stempler med takket kant ser ud til at være de fornemste, eftersom de fortrinsvis er islået dele til hertugen og iøvrigt større ting. Bystemplet er Sønderborgs våben i opretstående oval og med små variationer. Lødheden er stemplet i ovale, runde eller firkantede figurer. Mestermærket tre III i en oval, (Bøje 3207) på et hovedvandsæg, er kun fundet på denne ene genstand og må være sjældent.

Sammenfatning:

Der er ingen tvivl om, at J. J. J. kunne sine sager. Hans arbejder er, som de skal være: Lågene passer, det drevne er nøjagtigt og grundigt udført, graveringer og lodninger er omhyggelige. Det er vel dette, man har lagt mærke til ved hoffet i Augustenborg, og som også andre har fået øje på. Han er derved kommet ind i en god cirkel, og har fået købedygtige kunder, så han fortsat kunne ofre rigelig tid og materiale på genstandene, og tage sig betalt for dem. Det må dog indrømmes, at der ind imellem dukker ringe og kedeligt arbejde op, såsom sennepsskeen (B 29) og de to teskeer (B 34), men den mindre velbeslåede kunde skulle jo også betjenes.

Som bemærket arbejdede J. J. J. sig frem på den sociale rangstige, hvilket i hvert tilfælde for en del er en følge af hans håndværksmæssige dygtighed. Han fik derved økonomisk grundlag for at have et lager af de varer kunderne efterspurgte, og han har således fået et forspring for sine 7–8 kolleger i Sønderborg, der dengang end ikke mønstrede 3.000 indbyggere.

Guldsmedene skaffede sig normalt fremmede forlæg at arbejde efter, især kobberstik. De kunne dog til en vis grad ændre på forlæggene. Naturligvis kunne de også selv tegne og skabe egne former. Hvormeget J. J. J. selv har udtænkt, kan ikke siges. Hvorom alt er, giver hans produktion indtryk af en god forståelse for tidens stil og mode. J. J. J.'s mest benyttede stil er empire, og da den ebber ud, går han over i en tiltalende senempire med den store flødekande (B 6) og tedåsen (B 3) som gode eksempler. Som lærling må han have stiftet bekendtskab med rokokoen, eller han har arvet forlæg og tegninger af sin tidligere mester og forgænger Hans J. Mathiesen, et par genstande røber det. I den lille glatte flødekande (B 5) møder vi denne ellers forladte stil samt i graveringen bag på bladet af en spiseske (B 11) og en teske (B 31). I sidstnævnte tilfælde er graveringen ganske morsomt sammensat empire og rokoko.

Blandt J. J. J.'s arbejder er flere fremstillet i en typisk og gennemført empirestil, hvoriblandt den engelske inspirerede tekande (B 2) og den kugleformede temaskine (D 2) kan nævnes. Typerne kendes fra England i 1790'erne. I de første årtier af 1800-tallet anvendtes formerne i udstrakt grad i Danmark. Af empire-kendetegn er vaseformen og løvemaskerne hentet fra den romerske kejsertid.

Yderligere særpræg for stilen, som den giver sig udtryk på sølvtøj, er de runde former, den lette gravering og friser af vinranker med druer og lignende samt skjoldformede navnefelter. Vi møder alle disse kendetegn på J. J. J.'s arbejder. Særlig bemærkelsesværdig er den omhu, hvormed han har gennemført empirens runde former. I tiden under fastlandsspærringen var det blevet fint at være enkel. Også i den henseende har han lyttet til tidens krav, de glatte ting eller en behersket de-

koration ses hyppigt. Det er f.eks. beundringsværdigt, at Jürgensen i temaskinen har kunnet skabe en så smuk genstand uden dekoration, end ikke de fire bøjler, der bærer kuglen er riflede, eneste pynt er det norske våben og virkningen er virkelig god. At alle dimensioner er så vel afbalancerede og skarpe hjørner undgået, gør den til et helstøbt stykke.

Hofguldsmedens smukkeste og bedst formede empirearbejde må nok være det lille hovedvandsæg (B 37). Til hans typiske empiregenstande må også regnes skeerne, hvis form vedbliver at gå igen langt op i århundredet. Men selv empireskeer er mange ting, de blev fremstillet i flere prisklasser: Med ordinær gravering, kunstfærdig gravering, facetteret og smukt ornamenteret skaftafslutning m.v.

Sidst i 1820'erne mod denne stilperiodes slutning bliver rifling af fladerne almindelig, en ornamentering J. J. J. tages i anvendelse i udstrakt grad, som det ses på flødekanderne (B 6) og (C 4), tedåsen (B 3) og pokalen (C 3).

Blandt hans ikke-stilprægede arbejder fra de sidste år kan nævnes hovedvandsæggene (B 38 og 39) og hans flotteste arbejde, den stjalne lågpokal (C 1).

Nogle af genstandenes proveniens og historie

Gammelt sølv er i sig selv fascinerende og smukt, men et godt kendskab til dets oprindelse og historie gør ubetinget tingene yderligere tiltrækkende. Desværre kan de fleste genstandes vandring fra ejer til ny ejer ikke efterspores, og deres historie er gået tabt. Tidligere er lagt alt for lidt vægt på den side af sagen, ved en handel har køberen i de fleste tilfælde nøjedes med det, han kunne se sig til rette med. Imidlertid kan der ikke herske tvivl om, at liebhavere efterhånden, det gælder museer såvel som samlere, lægger stadig større vægt på og gerne betaler en større pris, såfremt der følger oplysninger om tidligere ejerforhold og historie med, når vel at mærke dette nogenlunde kan dokumenteres. Ofte er det jo sådan, at der, for at gøre tingene mere interessante og eftertragtede, er hæftet fantasifulde oplysninger på.

Dog er der ingen grund til at antage enhver udokumenteret oplysning for opspind. Det kan senere vise sig, at der alligevel var noget om snakken. F.eks. var det en overlevering, at pokalen (C 3) blev vundet fyldt med specier, og så viser det sig da også, ifølge Schleswig-Holstein-Lauenburgischer Provinzialberichte fra 1829, at der med pokalen fulgte 40 rigsdaler, disse i en lille pose har omtrent kunnet fylde den.

For mange sølvgenstandes vedkommende er igraverede eller iprakkede navne, årstal m.v. et grundlag, hvorpå en efterforskning kan indledes. Vedr. de fleste tings oprindelse må man dog nøjes med mesterens navn og adresse, men klare og sikre stempler er i sig selv en værdifuld besked om et stykkes herkomst. Historien omkring nogle af J.J.J.'s sølvgenstande, deres vandring og ejerforhold er det dog lykkedes at få klarlagt:

B 2: Denne empiretekande købtes på A. B. Rasmussens kunstauktioner 1969, katalog nr. 228, løbe nr. 980 af Museet på Sønderborg Slot, der herved erhvervede et stykke sølv, hvis historie er nært knyttet til personer fra grænselandet. I henhold til G. Boesen og Chr. A. Bøje 1948 tilhørte kanden på dette tidspunkt amtsforvalter B. Reimuth. Efter dennes død, solgtes den på sag-

førerens auktioner til en handlende og gik videre til privateje, hvorpå den igen dukkede op på en auktion 1969.

Det var nærliggende at sætte amtsforvalter Johannes Martin Benedicht Reimuth i forbindelse med den kendte dansksindede gæstgiver og deputeret borger i Sønderborg Johan Martin Reimuth (født 5. dec. 1791, død d. 11. febr. 1857). Men amtsforvalteren var ikke efterkommer af gæstgiveren, derimod af dennes ældre bror Christian Ulrik Emil R. De var sønner af Peter Mortensen R. (født 1753 i Ribe), der var kapellan i Asserballe 1784 og sognepræst i Egen fra 1785 til sin død 1800.

C. U. E. Reimuth (født d. 12. nov. 1787, død d. 3. dec. 1846 i Odense) mistede sin far, da han var 13 år og moderen året før. Han blev student i Helsingør, cand. jur. 1812 og 1813 regimentskvartermester og auditor ved det holstenske skarpskyttekorps i Kiel, fra 1820 overauditor. I 1824 udnævntes han til borgmester i Odense, erholdt 1826 titlen justitsråd og udnævntes 1840 til etatsråd.

Borgmesterens søn Carl Nicolaj Johan R. (født den 23. februar i Kiel, død den 3. marts 1908 i Ferslev) Købte 1854 Ferslevgård ved Ålborg, hvor sønnen, den senere amtsforvalter Reimuth fødtes d. 10. marts 1868. Dennes berøring med Sønderjylland, foruden den familiære tilknytning, er at han fra 1920–22 var skattedepartementets tilforordnede i de sønderjyske landsdele og fra 1921–22 revisor i Sønderjyllands Kreditforening.

Auditor C. U. E. Reimuth giftede sig 1817 i Kiel med Lucie Christiane Schewffel, datter af købmand Johann Heinrich Schw. i byen, og det er netop det årstal, der er sat i kandens bund. Her angives imidlertid den 18. juli, medens datoen for vielsen i kirkebogen er den 24. juli. Det må dog være en rimelig antagelse at Johan Martin Reimuth, der havde sit gæstgiveri i Perlegade 58, har foræret sin bror i Kiel tekanden til dennes bryllup i 1817. Den er gået i arv til proprietæren på Ferslevgård for senere at være arvet af amtsforvalteren i København. Da denne var ugift, kom kandens efter hans død den 10. dec. 1948, på auktion, for så efter et par svinkeårinder at komme tilbage til sit udgangspunkt, Sønderborg. Den havde da været hjemmefra i 150 år.

B 16: Spiseskeens iprirkede navn kan kun være den under B 2 nævnte købmand og gæstgiver Johan Martin Reimuth, der i 1816 købte den statelige bygning Perlegade 58 i Sønderborg, hvor nu firmaet Netzler har til huse. Omkring 1740 var ejendommen blevet købt af købmand og rådmænd Paul Momsen, senere borgmester i Sønderborg. Hans enke solgte 1780 ejendommen til postmester Suter, hvorefter den var posthus i hans tid. Efter enkens død erhvervede Reimuth bygningen, der herefter blev kendt som „Reimuths Hotel“.

Johan M. Reimuth søgte gentagne gange uden held at blive udnævnt til rådmænd. I 1846 understøttedes hans ansøgning ved en henvendelse til kongen af 12 indflydelsesrige borgere, hvoraf de 11 var byens højeste skatteydere. De pågældende betegnede Reimuth som en kongen tro og hengiven mand. Men magistraten frarådede bestemt udnævnelser, baggrunden derfor var sikkert nationalpolitisk.

Det er J. M. Reimuth og hustru Auguste Elisabeth, født Hunæus, der har anvendt skeen som gave i 1817. Reimuth's navn også på denne sølvske godtgør, at han var sin deputeret-kollega J. J. J.'s kunde.

B 19: Det iprirkede J. J. (se C5) refererer til hofkaretmager Jacob Brandt Jürgensen (1810–82). Skeen er gået i arv til borgmester J. J. L. C. Jürgensen (1830–1923) og derefter til dennes datter Helene Friederikke J. (1887–1948) gift med Peter Kaufmann (1878–1958). Den befinder sig stadig i slægtens eje.

B 22: Den store potageske skal have tilhørt et medlem af familien Beck fra Sønderborg, der flyttede til Malmø. En samler fra Sønderborgegnen havde 1972 lejlighed til at erhverve den og dermed hente potageskeen tilbage til dens hjemstavn.

B 26: Denne smukke sauceske er indtil videre vort tidligst kendte arbejde af J. J. J. Det iprirkede navn står for Caren Brandt (1778–1846), der blev gift 16/10 1807 med hofkaretmager Friedrich Marinus Jürgensen (1772–1859). Fra denne er sauceskeen gået i arv til sønnen Jacob Jürgensen og ligesom B 19 videre i samme linie.

B 37: Salmebogen kaldes: „En Nye Psalme-Bog. Trykt 1765. Og ere til købs hos E. D. Nagel, Bogbinder udi Tønder.“ Det er den såkaldte Varnæs salmebog. Bindet er af skind med guldornamenter og på den ene side printet med guldrtryk C. I. 1829, på den anden M. I. 1829. Indeni har ejeren eller snarere giveren skrevet sit navn Chr. Jørgensen.

Navnebogstaverne refererer til Christian Jørgensen og Maricke Jørgensen i Sottrup, der blev trolovet den 13. juni 1829 og viet d. 17. juli samme år. Chr. Jørgensen, der også benævnes som Jürsen, var søn af kongelig Lyksborg sand- og bolsmand Peter J. i Sottrup (1806–1887) og Maren født Hanses. Bolsmand Chr. Jørgensen var en fremtrædende landmand, der skal have startet det først mejeri på egnen. Maricke (Marie) var datter af bolsmand Christian Christesen og Maren født Jürsen.

Efter Maricke J. arvede datteren Maren Asmussen Lyck (1833–1925, gift 1856 med Johan J. A. Lyck) salmebogen. Senere overtog hendes eneste datter Maria Lorenzen (1857–1904, gift med gdr. Jørgen A. Lorenzen) arvestykket. Det gik senere videre til eneste barn og datter Maria Sophia Paulsen (1883–1972, gift med gdr. Jørgen Paulsen), der er direktør i Hillerød, Jørgen Paulsen's mor. Salmebogen er stadig i slægtens eje.

C 1: I beretningen om væddeløbet ved Augustenborg 1829 nævnes tre forskellige pokaler, en sølvpokal, en stor sølvpokal og en stor og særdeles smagfuld sølvpokal. Den stjalne lågpokal må have været af samme fornemhed som sidstnævnte. Om pokalen, der befandt sig på et gods i Holsten, er blevet oplyst, at den var en præmie fra et hestevæddeløb ved Augustenborg, og den må selvsagt være vundet i et løb for gentlemen. På godset stod den imellem andre væddeløbspokaler og krus, der allesammen er gået samme vej.

C 2: Enkehertuginde opmærksomhed i 1834 overfor guldrudeparret, blikkenslagermester Johann Friedrich Wilhelm Frank (1751–1851) og Sophia Dorothea, født Hoffen i Slesvig, har fået sin særlige forklaring. Forhistorien til Louise Augustes gave, går ifølge traditionen helt tilbage til 1786, da hertugfamilien Frederik Christian I., arveprins Frederik Christian og hans unge gemalinde Louise Auguste med følge, skulle aflægge et besøg på Brundlund Slot i Åbenrå. På havnen var mange mennesker forsamlede for at overvære ankomsten, uheldigvis var der højvande, så at skibet ikke kunne lægge til kaj, og de høje herskaber måtte bæres i land. Tilfældet ville, at en blikkenslagersvend, den ovennævnte guldrudgom, også gav en hånd med, og bl.a. bar Louise Auguste i land. Han kom derved til at veksle nogle ord med herskaberne, hvilket gav anledning til, at Frank med familie samme år flyttede til Augustenborg.

Man har ment, at hertugen var far til den datter, Sophia Dorothea fødte d. 14. august 1794. Hendes kgl. højhed arveprinsens gemalinde, prinsesse Louise (1764–1815) og prins August Emil (Fr. Carl Emil 1767–1841?) stod fadder ved den lille Louise Caroline Amalie Franks dåb, og det fortælles, at prinsesse Louise holdt hende over dåben og forærede en guldtallerken i dåbsgave. Nogle måneder efter solgte hertugen til J. F. W. Frank den ejendom i Augustenborg, som stadig er i familiens eje. Hertugfamiliens omsorg for pigen skulle bekræfte dette forhold, hun er blevet opdraget ved hoffet og har der fået sin skolegang sammen med prinsesser og prinser, Caroline Amalie blev hendes bedste veninde. Senere blev Louise gift med den privilegerede og dygtige bagermester Steinhart i Flensborg, hvor hun ofte fik besøg af den danske konge og dronning, Christian VIII. og Caroline Amalie.

Louise Augustas gave viser, at familien Frank har haft nær tilknytning til hertugfamilien, men forholdet er nok ikke slet så pikant, og må have en helt anden sammenhæng. Frederik Christian II. og Louise Auguste blev gift d. 27. maj 1786, men deres første barn Caroline Amalie blev ikke født før 28. juni 1796. Sandsynligvis har Louise Auguste haft behov for at have et barn hos sig, tilligemed at „adoptionen“ kan skyldes et lægeråd. Enkehertuginde har ikke glemt F. W. Frank og hustrus hjælpssomhed og viste derfor sin taknemlighed overfor guldrudeparret i 1834. Louise A. plagedes i de første år af sit ægteskab af flere lidelser.

Pokalen er fra J. F. W. Frank gået i arv fra far til søn: Daniel Friedrich F. (1791–1872), Friedrich Hans August F. (1824–1901) og Christian Emil August F. (1872–1948). Den befinder sig stadig i slægtens eje og kan fortælle om familiens tidligere forbindelse med hertugfamilien i Augustenborg. Indprikningen ved pokalens fod er, som det vil fremgå af foranstående dateringer,

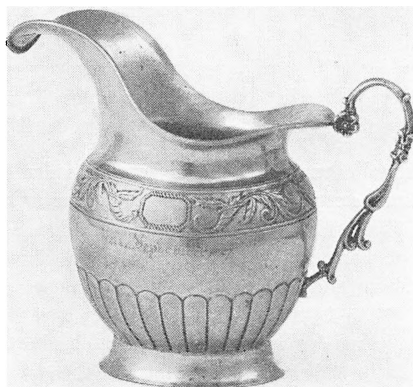

Fig. 13: Flødekande, 1827. Præmie, udsat af hertug Christian August. Privateje. (Fortegn. nr. C4).

foretaget af Daniel F. Frank. Guldbruden hed Marie og var født Erichsen Bonde, deres bryllup stod i Ketting.

C 3: Pokalen benævnes i Schleswig-Holstein-Launburgischen Provinzialberichte som et stort sølvbæger. Dyrlæge og gårdejer Peder Bonefeld (1788–1869) fra Sottrup fik den som præmie d. 26. sept. 1828 sammen med 40 rigsdaler i et løb mellem heste faldet efter hertugens engelske fuld-blodshingste tilhørende alsiske landboere. Dyrlægens brune 3 årige hoppe efter hingsten Petors halede sejren hjem, den sejrede iøvrigt også dagen efter i Louise-løbet arrangeret til hertugindeens pris.

Christian August søgte at gøre bønderne interesserede i sin hesteavl, bl.a. også ved at lade dem få deres hopper gratis dækkede mod at få forkøbsret til føllene. Dyrlæge Bonefeld, der dagligt tilså dyrene i hertugens stalde i Augustenborg, har her fået interessen vakt for hesteavl.

Pokalen er gået i arv først til sønnen af samme navn (1811–1887), derefter til dennes søn, Jørgen Bonefeld (1855–1936) og videre i næste generation til Kresten B. (1883–1938). Den befinder sig stadig i slægtens eje.

C 4: Flødekanden er ligesom den foregående pokal en præmie fra et hestevæddeløb ved Augustenborg og vundet 1827 på hertugens nyindrettede bane af dyrlæge og gårdejer P. Bonefeld. Dennes anden søn, Hans (1820–1888) arvede kanden. Selv om der ikke var børn i hans ægteskab forblev flødekanden dog i slægtens eje, hvor den stadig befinder sig.

Også en tredje søn, Jens B. (født 1825, se H. P. Hanssen: Et tilbageblik, side 38) arvede et stykke præmiesølv, som han dog måtte sælge på grund af dårlig økonomi.

C 5: Den store glatte spiseske har Lokalhistorisk Samling Augustenborg fået foræret 1974 af forretningsfører Ernst Lass, bosat i USA. Dennes mor, Anne Marie, født Jürgensen (1878–1946)

var en datter af borgmesteren i Augustenborg fra 1907–18, Jürgen Jacob Ludvig Christian J. (1830–1923). Borgmesterens bedstefar, Friedrich Marinus J. (1772–1859) var hofkaretmager hos hertugen.

Spiseskeen er utvivlsomt et minde fra hertugparret til karetmageren i forbindelse med arveprins Alexander Frederik Wilhelm Christian Carl August's døb d. 12. okt. 1821.

Iprikningen J. J. er foretaget senere ved arv og bogstaverne kan stå for F. M. Jürgensens søn eller sønnesøn.

Det fik imidlertid en sørgelig ende med arveprins Alexander, han døde allerede den 2. maj 1823 af strubehoste og bisattes i kapellet på Sønderborg Slot. En anden ske ganske magen til ejes også stadig af slægtninge af karetmager F. M. Jürgensen, den har dog ikke iprikket J. J.

D 1a, b, c og d. Disse 21 sølvtallerkener af J. J. J. er kommet viden om og har haft en omtumlet historie. De er en del af et stort sæt på mindst 167 stk. (højeste nr.) tilhørende et service i sølvkammeret på Augustenborg Slot. Af sættet kendes, foruden de 21, seks tallerkener lavet i Augsburg ca. 1756 af mestrene J. C. Lang og A. Carl Holm med nr. 49, 81, 87, 89, 95 og 158 graveret under bunden. De seks Augsburg tallerkener i Frederiksborg museet har graveret kronet F. C. for hertug Frederik Christian I. (1721–1794), hans monogram er også indslået under bunden. I museet befinder sig tillige en tallerken fra samme tid lavet i København (nr. 66) og 4 stk. fremstillet i Hamborg ca. 1759 af Zach. Rülöw (nr. 9, 20, 80, 109). Sidstnævnte 5 stk., har dog ingen monogram i bunden. Hvor mange der har været af hver slags er det umuligt at sige på nuværende tidspunkt.

De i bunden graverede numre er en løbende nummering af tallerkenerne foretaget engang efter de sidste anskaffelser i 1814–15. Hvad angår vægten er den tallerken som er fremstillet i København, den tungeste med 575 g., de fra Augsburg har en ret ensartet vægt fra 520–540 g., det samme gælder de 4 stk. fra Hamborg, der blot er en smule tungere. Derimod vejer J. J. J.'s tallerkener lige fra 450 til 550 g. Dir. Jørgen Paulsen vurderer tallerkenerne på Frederiksborg Slot kvalitetsmæssigt i denne rækkefølge: Augsburg, København, Hamborg, Sønderborg, således at de af J. J. J. fremstillede rangerer, som det mindre gode håndværksarbejde, hvad den uensartede vægt understreger, han har ved ordren af de mange tallerkener stået over for et arbejde, der var ham noget fremmed.

Frederik Christian den ældre har omtrent samtidig anskaffet Augsburg og Hamborg tallerkenerne, måske med henblik på sit bryllup 1762, medens de af J. J. J. fremstillede kan være købt for at supplere sættet til Caroline Amalies bryllup 1815, der stod på Augustenborg Slot.

Da hertugfamilien i treårskrigen flygtede sydpå, fik den kun med sig de færreste, men bedste ting af indboet, deriblandt sølvtøjet. Efter krigen traf Danmark en overenskomst med Christian August, der fik en erstatning imod afståelse af slottene. For denne købte han det store gods Primkenau i Slesien og dertil er sølvtøjet, hvoriblandt de mange tallerkener, kommet og har gjort tjeneste i en lang årrække.

Men de økonomiske kriser, der fulgte efter første verdenskrig ramte også de små fyrstehuse i Tyskland, og heller ikke det augustenburgske hus gik fri. Følgen blev at man solgte ud af sine kostbarheder. I 1930 fulgte en stor realisation på Primkenau, hvorved også en mængde gode sølvsager af dansk oprindelse blev købt tilbage til Danmark ved hjælp af en antikvitetshandler i Dresden, og takket være Frederiksborgmuseets årvågenhed og energiske indgriben.

Heraf var mindst 65 tallerkener, så der må nok være godt 30 i privateje.

Det må betragtes som værende en lykkelig afslutning, at i hvert tilfælde 9 af J. J. J.'s sølvtallerkener nu beror i hjemlandet, de 4 stk. i Sønderborg museet endog i umiddelbar nærhed af deres oprindelse.

D 2: Det største kendte arbejde af J. J. J. temaskinen er tydeligvis et fyrsteligt stykke. Hofguldsmedens stempler og den graverede norske løve peger på en Augustenborg hertug. Både Frederik Christian II. og Christian August har yndet at dekorere deres ting med det norske våben, i forvejen kendes fra dem et par lysestager, en kasserolle og fajancekopper med våbenet. Det var hertug Frederik (senere kong Frederik d. I.) på Gottorp, som oprindeligt tiltog sig titlen „arving til Norge“, Danmark var jo dengang et valgkongedømme. Senere hertuger bl.a. Hans d. Yngre

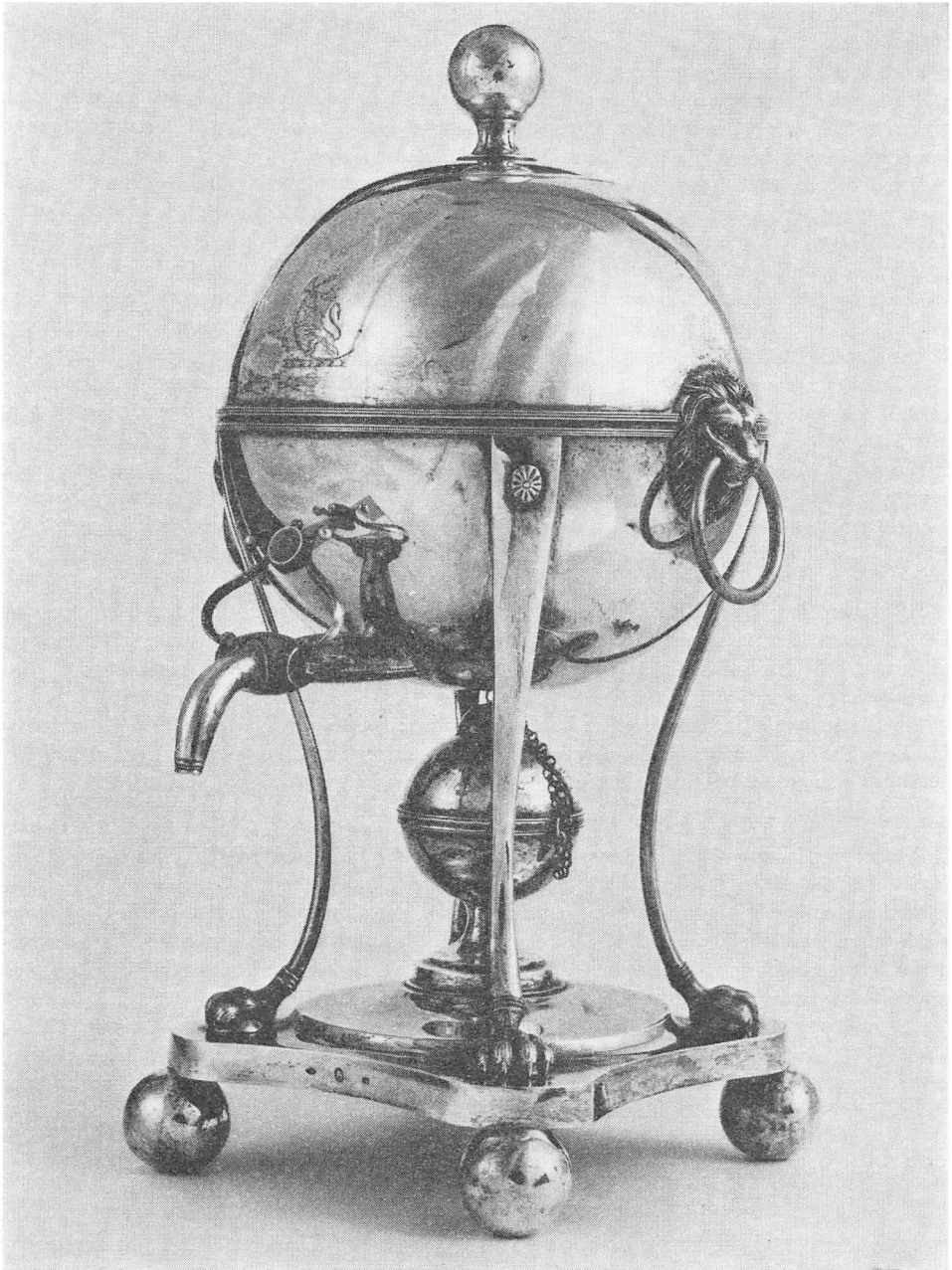

Fig 14: Temaskine fra Augustenborg Slot. Privateje (Fortegn. nr. D2).

har fastholdt titlen og skiltet med den. Lignende temaskiner og stilen placerer dette stykke tidsmæssigt til omkring 1810.

Maskinen købtes 1955 af en dansk antikvitetshandler, der havde købt den af en tysk kollega i Kiel, som igen havde erhvervet den af prinsesse Louise Handjeri. Prinsessen boede på dette

tidspunkt i hovedbygningen til det tidligere gods Grönwohld, der hørte under godset Nør, hvor-til afstanden er ca. 5 km.

Prins Frederik fra Augustenborg (1800–1865) var i 1825 blevet officer ved kyrasserregimentet i Slesvig. Her erhvervede han „Det ahlefeldtske Palæ“. hvor han flyttede ind og også boede efter, at han 1829 havde ægtet Henriette Danneskjold Samsøe, en søster til broderen Christian August's gemalinde. Ved moderen Louise Auguste's hjælp købtes 1832 godset Nør på Dänischwohld.

Han indtrådte 1848 i den provisoriske regering og fik overdraget krigsdepartementet og overkommandoen for de slesvig-holstenske tropper, et embede hvorfra han dog snart afskediges. I 1850 forlod prins Frederik landet for ikke mere at vende tilbage, han døde 1865 i Beirut.

Hele godssamlingen gik i arv til prinsens eneste søn, Frederik Christian Carl August (1830–81), der ved kgl. preussisk patent af 1870 antog titlen greve af Nør. Hans gemalinde Carmelita døde 1912, og den store besiddelse arvedes derefter af hendes to døtre, Carmelita (Carmen) og Louise Amalie Wilhelmine Sophie Inez Theodora (1873–1955). Sidstnævnte ægtede 1899 i London sin fætter den franske fyrste, Charles Handjeri-Vlangali (1866–1933) bosat i Chateau Manerbe i Normandiet. En datter, Caroline Mathilde født ca. 1901, har været læge i Paris og blev gift Laur.

Påstanden om, at temaskinen blev købt af prinsesse Louise Handjeri ser ud til at have bund i virkeligheden. Det kan med stor sandsynlighed antages, at den er gået i arv fra prinsen af Nør til sønnen, der også hed Frederik og fra denne videre til datteren Louise, gift Handjeri, der 1936 flyttede fra godset i Normandiet til Kiel. Prinsesse Louise Handjeri døde d. 2. juli 1955 i Kiel.

Tilbage er så spørgsmålet, om prinsen har fået temaskinen som gave, eller den er et arvestykke. Tidsfæstes den til senest 1815 taler sandsynligheden for, at den er et stykke af det sølvtoj prinsen arvede fra sølvkammeret på Augustenborg, og muligvis har fået overdraget, da han 1825 bosatte sig i Slesvig.

Temaskinens vandring kan herefter kortlægges sådan: Fra Augustenborg til Slesvig, Nør. Normandiet, Kiel og Grönwohld og tilbage til sin oprindelse, Sønderborg egnen. Den sidste verdenskrigs mange omvæltninger havde også til følge, at dette stykke sølv skiftede fra fyrstelig til borgerlig eje.

D 3: De to saltkar er købt af Søren Hilmar Steindur Finsen, der var borgmester i Sønderborg fra 1851–1864, på en auktion i byen over dele fra den flygtede hertug Christian August's indbo. En overenskomst mellem hertugen og den danske stat blev indgået 1852, hvorfor auktionen sandsynligvis er afholdt året efter. Der viser sig således også at have været dele fra sølvkammeret i Augustenborg under hammeren. Det værdifuldeste af sølvtojet førte familien ellers med sig ved afrejsen og under senere besøg i Augustenborg under krigen.

Finsens datter Anna Hilma (1868–1954) gift 1902 med overretssagfører Isaac Kallevig Klöcker (1865–1927) Arendal, Norge overtog saltkarrene efter faderen. De er derefter gået i arv til sønnen, overrettsadvokat Søren Hilmar Finsen Klöcker (f. 1905) i Slåbervig, Arendal og befinder sig stadig i Norge i denne families eje.

Slutning

J.J.J. døde ret pludselig, ganske kort efter at have giftet sig anden gang. Enken efterlevede ham i 41 år og beholdt ejendommen til d. 14. sept. 1855, da den solgtes til guldsmed Peter Christian Johansen (født 1825, averterer etablering den 8. sept. 1851). Fra J.J.J.'s død i 1837 indtil ejendommen solgtes 1855 har værkstedet sandsynligvis været udpagtet. Guldsmed Jens Jensen (født 1803 i Tønder, får borgerskab i Sønderborg den 13. april 1831, død 1870) arbejdede i en årrække som svend hos J.J.J., hvis efterfølger som „hofguldsmed“ han blev. Det kan derfor tænkes, at han har forpagtet værkstedet efter Jürgensen's død. Måske er det ikke et tilfælde, at Jens Jensen og senere P.C. Johansen blandt deres lødigheds-

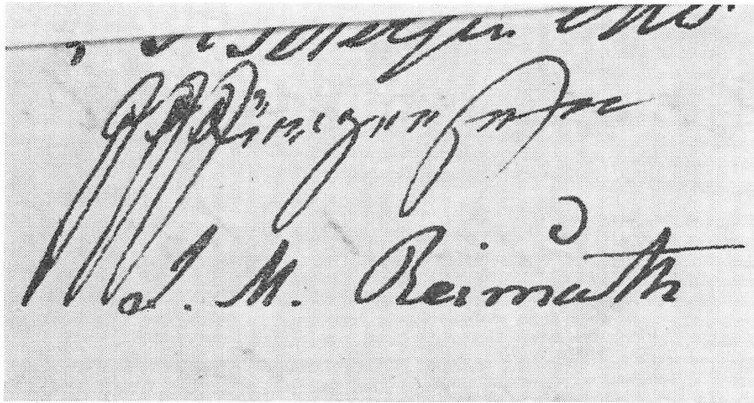

Fig. 15: Underskrifter af (øverst) guldsmed J. J. Jürgensen og (nederst) J. M. Reimuth. (Jvf. omtalen af nr. B2).

mærker foruden de almindelige talstempler også på enkelte ting har anvendt lodangivelse, hvilket andre guldsmede i Sønderborg (og Nordslesvig) tilsyneladende ikke har.

Vores J.J.J. er ikke en af de ret gamle mestre heller ikke en af de store, men hans placering som den betydeligste mester i Sønderborg i 1800 tallet, og tilknytningen til hertughoffet, berettiger til dette forsøg på et nærmere kendskab til ham for dermed at få et fyldigere billede af livet i vor hjemstavn på den tid.

Desværre er det kun i ringe grad lykkedes at trænge ind til personen J.J.J., udover, hvad hans arbejder kan fortælle os. Det ville f.eks. have været af interesse at kende hans politiske indstilling, netop på grund af forbindelsen med hoffet i Augustenborg. Hvor var hans sympatier?, var han dansk eller tyskdannet? Alle hans inskriptioner er på tysk, og det har sikkert ikke altid været kundens udtalte ønske. Sagen er nok, at J.J.J. har tilpasset sig tiden, det tyske sprog havde nemlig dengang vundet stærkt indpas i Sønderborg.

Også med hensyn til den faglige side af J.J.J. er der mange huller. Det er end ikke afklaret, hvor han har stået i lære. Med et bredere kendskab til hans produktion ville der også have været mulighed for at danne sig et klarere billede af hans kunnen, stempling m.v.

Det kendskab, vi har til hans ting nu, er for spinkelt et grundlag til helt at bedømme Jürgen Joachim Jürgensen som mester, nærværende artikel må derfor betragtes som et forarbejde.

En Winter-nattergal

Af INGE ADRIANSEN OG METTE MÜLLER

Den lille ugleformede lerfigur på fig. 1 er indført i museets protokol som „en nattergal“ i 1937. Den fremkom under en værkstedsrydning hos afdøde pottemager Andreas Asmus Winter (1843-1910). Man kunne måske forledes til at tro, at betegnelsen nattergal afslørede en betydelig ornitologisk uvidenhed hos museets registrator, da intet ved uglen umiddelbart røber, hvorfor den bærer en art-fælles navn. Vi må derfor undersøge dyret mere indgående for om muligt at opklare dette mysterium.

Lerfiguren er fremstillet af simpel blåler, og den er ikke drejet, men modelleret op. Hovedet er udformet ret enkelt med det buede næb som det vigtigste særtræk, der knytter vor fugl til ugle-familien. Kroppen er gullig-grøn, mens vingerne er klart blå. Fuglen er begittet med hvidt pibeler, som er påsmurt kobber- og kobolt-sulfat for at få farverne frem. Glasuren er transparent. Denne ugle er ikke udpræget smuk, selvom den har en vis robust charme, og det er svært at forestille sig, at den har været en salgsartikel fra det pottemageri, som må regnes blandt Sønderjyllands bedste i 1800-tallet.

Hvis man drejer figuren om, afsløres imidlertid, at den har en egentlig funktion. Ind i fuglens bagkrop er der stukket en signalføjte af ler, og den giver en høj, klar tone, når man blæser i den. Vores ugle viser sig således at være en keramisk fløjte, men den røber stadigvæk ingenting om sit nattergale-navn.

Oppe på fuglens bagehoved sidder et rundt hul, der fører ned til et hulrum i kroppen. Dette hulrum har dog ingen umiddelbar betydning for signalføjten, der virker helt uafhængig af lerfiguren, men det er alligevel her, vi skal søge fuglens hemmelighed. Hvis man hælder lidt vand i fuglekroppen og blæser på fløjten, kommer der straks en liflig, trillende lyd, og med lidt god vilje kan man fortolke dem som nattergale-toner. Vores Winter-nattergal er en vandfløjte, eller på godt dansk: vores nattergal er et piv-i-røv-dyr. Den er således en sønderjysk slægtning fra en stor instrumentfamilie, som kendes næsten overalt på jorden. Vi skal senere vende tilbage til Winter-fløjten's familieforhold i musikalsk henseende, men først kan det være på sin plads at betragte fuglen som sønderjysk lertøj og redegøre for fremstillingsstedet i Sønderborg.

Pottemagerslægten Winter virkede i Sønderborg fra 1837-1910. Grundlæggeren af dynastiet var Andreas Asmus Friedrich Winter (1809-1900). Han blev udlært i fødebyen Slesvig og fik efter seks vandreår borgerbrev i Sønderborg som pottemager 1837. Få måneder senere sluttede broderen Johan Peter (1811-1849) sig til Andreas, og de drev pottemageriet i fællesskab. Værkstedet lå i Perlegade 91, og produktionen var ganske stor, selvom der normalt kun var 1 svend og 1 lærling foruden mesteren. Hovedartiklen var køkkentøj og kakkelovne. Blandt køkken-

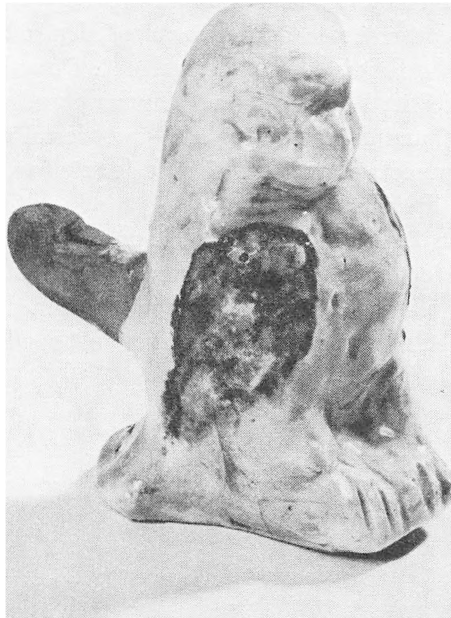

Fig. 1. Fugleformet lerfigur, højde 12 cm, modelleret op, grønlig begitning, transparent glasur. (Museet på Sønderborg Slot, nr. 1312).

tøjet kan nævnes fade, skåle, krukke, barselspotter og tallerkener, mens kakkellovne både kunne være fliseovne med enkelte reliefdekorationer eller ovne lavet af helt ens relieffliser.

En tredje, men mindre varegruppe var prydenstande og legetøj; det sidstnævnte blev næppe lavet med salg for øje, men efter familietraditionen foræredes det i stort omfang til børn i familie- og vennekredsen.

Denne produktion fortsatte uden væsentlige ændringer i næste generation. Johan Peter døde ugift i 1849, kun 38 år gammel. Men Andreas Winter fik 4 børn, heraf 2 sønner Fritz (Christian Friedrich 1841-1913) og Asmus (Andreas Asmus 1843-1910). De blev begge udlært som pottemagere hos faderen, og efter vandreårene gik de begge ind i produktionen. Som nævnt fastholdtes hovedlinierne i produktionen; salget af kakkellovne blev måske lidt større af betydning. Fortsat blev der fremstillet prydenstande som urtepotteskjulere og søjler og ligeledes legetøj, især Fritz Winter lavede legetøj. Ligesom farbroderen Johan Peter, var

Fritz ungkarl, mens Asmus fik to døtre. Det er karakteristisk, at det især var familiens to ugifte pottemagere, som lavede og bortskænkede legetøj.

Blandt det legetøj, som med sikkerhed kan henføres til pottemagerslægten Winter, kan nævnes et dukkestel, som endnu er i privateje i familien og et spillebrædt med mølle på den ene side og halmaspil på den anden. En særlig gruppe legetøj var de keramiske fløjter eller „nattergalene“. Disse karfløjter fremstilledes i ikke ringe omfang af Fritz Winter; Asmus Winters børnebørn, Dorothea og Käte Petersen, Sønderborg, har i deres samling af Winter-lertøj også en nattergal, som er helt identisk med museets eksemplar. Så vidt de erindrer, blev alle nattergalene modelleret op og ikke drejede.

Musikpædagog Käte Petersen husker, at hendes onkel Fritz engang havde en halv snes lerfløjter stående på et brædt i værkstedet. De var øjensynligt netop taget ud af ovnen, og alle var de i en lidt plump form med lys grønlig glasur og blå vinger. „Jamen onkel, de er jo ikke engang kønne!“ sagde niecen, som dengang

Fig. 2. Pottemager Asmus Winter arbejder i sit værksted omkring 1880.

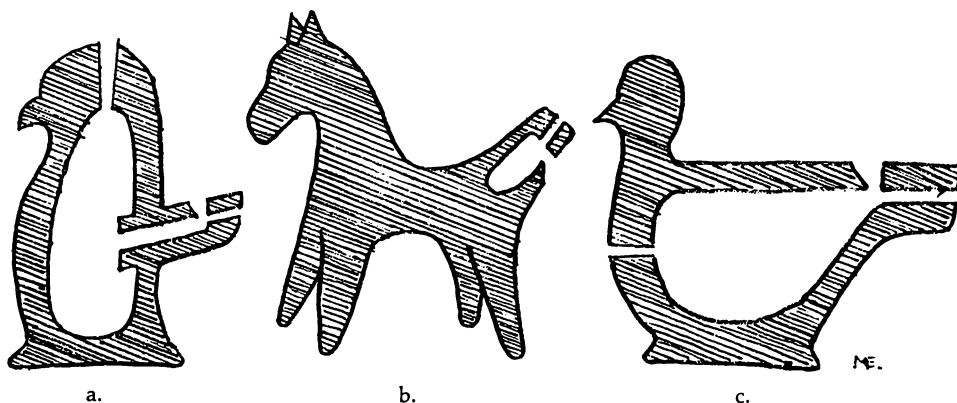

Fig. 3. Hovedtyperne indenfor lerfløjteverdenen: a. vandfløjte eller nattergal med hul krop og blæsetud med spaltesfløjte bagtil; hul til påfyldning af vand oveni figurens hoved. b. én-tone-fløjte med signalpibe i massiv lerkrop. c. melodi-fløjte med hul krop og spaltesfløjte i halen. Fingerhul fortil i kroppen.

var over legealderen. Hvad onkelen svarede, huskes ikke, men han har vel sagt, at det var gaver, som kun fik kort levetid, når de skulle fyldes op ved pumpen og bruges ude i gaden med de toppede brosten. Lerfløjterne har sikkert været anvendt som en lille gave ved større køb i pottemagerbutikken, i lighed med den pose bolsjer, som nutidens børn får, når familien er på indkøb.

Som tidligere nævnt er Winter-fløjten langt fra et isoleret fænomen. Tværtimod må man nok sige, at få andre musikinstrumenter er så udbredt over hele vor klode som netop denne fløjte type. Man har givet den betegnelsen karfløjte for at adskille den fra de aflange, rørformede fløjter, der har helt andre akustiske og musikalske egenskaber.

Fløjtelyd opstår, når man sender en luftstrøm mod en kant. Det er en påstand, som enhver kan efterprøve ved at forsøge sig med at fløjte i en flaske eller – med lidt større besvær – få lyd af en stump elektriskerrør. Flasken fungerer som en karfløjte, elektriskerrøret som en aflang fløjte. I stedet kunne man også bruge f.eks. en tom kokosnød, en kalabas, et sneglehus, en dyrekugle eller et bambusrør. I så fald kommer vi tæt på fløjternes mest primitive udviklingstrin, hvor man var bundet af materialet i den foreliggende form, men det er naturligvis nærliggende at gå over til at vælge et stof, som lader sig til danne frit. De aflange fløjter har man især fremstillet i træ eller metal, mens karfløjterne fremfor alt er blevet pottemagerens område. Og mens de aflange fløjter i kraft af deres akustiske egenskaber har udviklet sig til raffinerede instrumenter i højkulturernes sammensatte musikudøvelse, er karfløjterne meget primitive som musikværktøj, da der kun er begrænsede muligheder for at variere toneklangen. Karfløjten har derfor næsten udelukkende virket som lydgivere ved magiske og kultiske handlinger og som jagt- og signalinstrumenter for til slut at ende som legetøjsdyr og souvenirs.

På deres brogede felt har lerfløjterne alligevel spillet en betydelig rolle i menne-

skers tilværelse. De er lette at fremstille – næsten en hvilken som helst form lader sig anvende, og det føjelige ler har givet fantasien frit spillerum. Denne frihed har alverdens pottemagere benyttet sig af, og det er netop karakteristisk for lerfløjter, at det egentlige instrument ofte må søges bag en eller anden forklædning. I visse tilfælde føler man næsten, at fløjten er et påskud for at lave en skulptur.

Trods den overdådighed i variationsmuligheder, som karfløjterne stiller til skue, kan man opdele dem efter deres kvaliteter som musikinstrumenter. For at få fløjten til at klinge, skal man som sagt blæse mod en kant. Det kan gøres direkte som på flasken, men det er lettere at sende luften mod kanten gennem en lille kanal som på en blokfløjte, og den type er langt den almindeligste blandt de karfløjter, man ser i dag. Desuden falder fløjterne i 3 hovedtyper, som også findes i det danske materiale, og som vi derfor beskriver ud fra et par af de mest almindelige danske fløjtedyr:

Den jyske „piv-i-røv-hest“ er en *een-tone fløjte*: en lille, meget højt klingende

Fig. 4. Vandfløjte eller nattergal, fremstillet efter traditionen af pottemager Julius Knudsen, Præstø, 1975. (Musikhistorisk Museum nr. 1975–76).

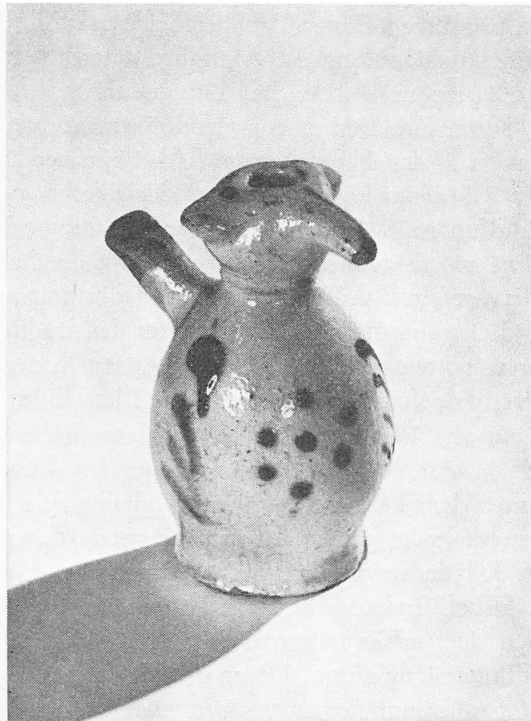

Fig. 5. Vandfløjte udført i Holsten omkring år 1850–1900, Altona Museum. (Inv. nr. 1929/198). Selve fløjten er drejet, mens ører, snabel og mundstykke er modelleret, gulglaseret med lidt broget bemaling. Højde ca. 9 cm.

signalpibe er udformet som hestens hale og stukket ind i dyreskulpturen, der er helt massiv og på ingen måde delagtig i det klanglige resultat. Den sjællandske „nattergal“ er en *vandfløjte*: den har en hul uglekrop med blæsetud bagtil og et hul oventil, hvori væske påfyldes. Tuden er bygget som en lille een-tone fløjte, der er stukket ind i uglens krop, og den fungerer aldeles som museets Winterfløjte. Det samme kan man opnå ved at stikke en signalføjte i en kop med vand – kun har pottemageren fundet en praktisk transportabel løsning. Den sjællandske „fløjtehøne“ er en *melodifløjte*: selve dyrekroppen er et hulrum med 1 fingerhul, d.v.s. at fløjten kan give 2 toner. Den kukker faktisk som en gøg, men denne overraskende kendsgerning får ikke i dette tilfælde konsekvenser for fløjtenes navn.

Hvor længe har man overhovedet blæst på den slags instrumenter i Danmark? Dertil må svares, at det ved vi ikke noget om, men det forekommer nærmest usandsynligt, at man ikke skulle have gjort det i forhistorisk tid, hvis vi sammen-

ligner med nutidige, primitive kulturer. Desuden findes på Kulturhistorisk Museum i Randers en hul flinteknold, som med forsigtighed dateres til yngre stenalder, og som er bearbejdet af et menneske. Den har 1 fingerhul og klinger klart, når man blæser i det andet, større hul. Den er enestående i sin art, og der skal nok stor dristighed til at hævde, at den har tjent som lokkefløjte ved jagt, men det er en teoretisk mulighed. Til gengæld har både middelalderen og renaissancetiden efterladt os sikre jordfundne fløjter, og med støtte i litterære belæg og billedstof kan vi følge fløjterne videre gennem 1700- og 1800-tallet helt til vor egen tid. I H. P. Knudsens lervarefabrik ved Præstø virker stadig pottemager Julius Knudsen (f. 1894), som drejer sine nattergale-ugler efter den traditionelle opskrift. På jysk område finder vi pottemager Lind i Skørping, som har genoptaget produktionen af vandfløjter i høneform og eentone-fløjter i hesteform.

Vi har knyttet museets Winter-fugl til en verdensomspændende tradition af karfløjter. Desværre kender vi ingen andre lerfløjter fra sønderjysk område end Winters to fugle, men dem har vi fået placeret typologisk i samme skuffe som den sjællandske nattergal: det gælder for dem begge, at de er vandfløjter, at de har ugleform, og at de lyder navnet nattergal. Hermed har vi opklaret vor sønderjyske fløjtes tilhørsforhold indenfor den danske ramme, men der er mere at sige om den sag. For den sjællandske nattergal knytter sig klart til tysk tradition for tilvirkning af vandfløjter i ugleform. De er drejede fløjter med talrige overensstemmende detaljer i udformningen, mens Winter-figuren er modelleret op. Når man ser bort fra selve ugle-ideen, er vores fløjte totalt uden ydre lighedspunkter med såvel de tyske som de danske ugle-fløjter. Tilbage står da at undersøge, om Winter-nattergalen har fælles træk med andet lertøj, vi kender til. Vi vil derfor til slut se lidt nøjere på, hvor Winter-dynastiet oprindeligt kan have lært sit fag, og hvilke andre forbindelser familien har knyttet gennem årene.

Den første pottemager af Winter-slægten, Andreas Asmus Winter var som nævnt udlært i fødebyen Slesvig. I lighed med datidens andre håndværkere begav han sig nu på vandring for at lære mere ved pottemagerværksteder i andre egne. Andreas Winters vandreår er kendte fra afskrift af hans vandrebog. Rejsen gik først til Stockelsdorf i det sydlige Holsten. Her havde der i slutningen af 1700-tallet været en betydende fajancefabrik, men denne var dog forlængst nedlagt, da Andreas Winter kom hertil for at arbejde. Efter 19 uger i Stockelsdorf gik rejsen videre i Nordtyskland. Han arbejdede ialt 9 steder i området mellem Berlin, Hamburg og Halberstadt. Kun almindelige pottemagerværksteder opsøgte, og ejendommeligt er det, at Kiel- og Probstei- området ikke besøgte, selvom netop lertøj fra dette område synes at have påvirket Andreas Winter, specielt hvad glasuren angår. Winter må have stiftet bekendtskab med Probstei-keramikken, selvom vi ikke ved hvornår og hvorledes.

Broderen Johan Peters vandreår kendes ikke, men for den næste generation er der lidt bedre oplysninger. Vi ved, at de to brødre Asmus og Fritz efter læretiden i Sønderborg stort set fulgte faderens vandrerute, måske lidt østligere og sydligere. Så vidt vi kan beregne har de været borte i en periode af samme varighed som faderen.

Fig. 6. Den sjællandske og den sønderjyske vandfløjte viser her deres helt forskellige udformning.

Ud fra Winter-slægtens uddannelse og dens muligheder for påvirkning kan vi forvente at finde en produktion, som hviler på den hjemlige, d.v.s. østslesvigske pottemagertradition, men med synlig slægtskab til det samtidige, nordtyske lertøj. Den sikre Winter-produktion, som vi kender i dag, svarer storartet til dette. Men hvor kommer vores nattergal ind i billedet? Den er jo afgørende forskellig fra de nordtyske og de sjællandske lerfløjter, som Asmus og Fritz Winter kunne have set under rejser til Nordsjælland for at opsætte kakkkelovne.

Forklaringen herpå kommer vi nok nærmest ved at betragte andre af de mere specielle produkter fra Winter-værkstedet, som heller ikke har udgjort egentlige salgsartikler. Alle fire Winter-pottemagere har lavet kuriøse ting til sig selv og til familien, fordi de fastholdt glæden ved at lege med leret. Blandt disse særlige artikler var bl.a. spillebrættet, en tobaksdåse og et syskrin, som efter familietraditionen blev givet som forlovelsesgave af Asmus Winter. Alle disse stykker lertøj viser Winter-pottemagerens barokke humor og skabende fantasi.

Vandfløjten passer godt ind i dette selskab af „sære ting“. Man kan forestille sig, at pottemageren fik inspiration til at gøre uglefløjter i ler fra tyske eller sjællandske instrumenter, mens han i detail-udformningen er gået sine egne veje. „De er jo ikke engang kønne“, sagde niecen om onkel Fritz' nattergale, og det

havde hun vel ret i. Men for musikhistorikeren er Winter-nattergalen et tiltrængt bevis for, at den globale familie af lerfløjter også findes repræsenteret i Nordslesvig.

For folk med interesse i sønderjysk kulturhistorie kan lerfløjten muligvis tjene som et eksempel på, hvorledes påvirkninger syd- og nordfra optages og omformes selvstændigt i grænselandet. Her må vi tage et vist forbehold, for man kender i dag kun lerfløjter fra eet sønderjysk værksted, og det kan selvfølgelig ikke udelukkes, at også andre pottemagere i landsdelen har fremstillet den slags instrumenter. Det vil derfor være af stor interesse for os at kende til et sådant materiale, som kunne give svaret på spørgsmålet: er uglen på Sønderborg Slot en typisk repræsentant for et specielt sønderjysk fænomen, eller er den ene og alene en Winter-nattergal?

Foto 1, 4 og 6 ved fotograf Søren Petersen, Sønderborg. Foto 2 er venligst udlånt af frk. Petersen, Sønderborg. Foto 5 Altona Museum. Tegningen er udført af Mads Michaelsen, Sønderborg.

LITTERATUR

Louis Ehlers:	Dansk lertøj (Købhvn. 1967)
Cajsa Lund:	Studier över förhistoriska musikinstrument i Norden. (Lund 1972)
Musikhistorisk Museum:	Ocarina – den lille gås (Kbhvn. 1971)
Musikhistorisk Museum:	From bone pipe and cattle horn to fiddle and psaltery (Kbhvn. 1972)
Musikhistorisk Museum:	Keramik med musik. Kbhvn. 1975
Anders W. Mårtensson:	Lergökar (i „Kulturen“, Lund 1960)
Anders W. Mårtensson:	Tonegivande lerfigurer från 1500-tallet („Kulturen“, Lund 1970)
Heide Nixdorf:	Tönender Ton (Berlin 1974)
J. Slettebo:	Lertøj og pottemagere (Fra Als og Sundeved nr. 44, Sbdg. 1965)
Kaj Uldall:	Lertøj, stengods og fayance fra middelalderens begyndelse til 1850 (Johs. Andersen og V. S. Møller: Keramik, Kbhvn. 1946)

»Hvorfor Aabenraa ikke fik et Kajser Wilhelm Denkmal«

Af HOLGER JACOBSEN

Med slet dulgt misundelse så man i Aabenraa, at man den 12. september 1890 rejste et flot monument for Kejser Wilhelm den 1. på Søndertorv i Haderslev. Det var „famos“ det var „grossstädtisch“ og det var tysk. Nu måtte Aabenraa sandelig oppe sig og også få sådan en pryde for byen. Alligevel skulle der gå 7 år før der skete noget, men så kom der også gang i sagerne.

Den 27. marts 1897 udsendtes fra Brundlund slot i Aabenraa en skrivelse til amtsforstanderne i Aabenraa amt. Brevet var underskrevet af selveste hr. von Uslar og lød i oversættelse:

„Den 22. marts på hundredårsdagen (for Kaiser Wilhelm) blev der ved festen om aftenen på min foranledning besluttet at sætte et værdigt men enkelt mindesmærke over vor elskede højsalige Kaiser Wilhelm den I., den store. Allerede den samme aften fik man indsamlet 1.030 M.

Jeg skal herved anmode Dem om at bekendtgøre dette i Deres bekendtskabskredse og hos gode tyske mænd, men ganske privat modtage frivillige gaver til rejsning af dette monument og godhedsfuldt indsende disse bidrag inden 14 dage under navngivelse af bidragsyderne og beløbets størrelse. Jeg håber så, at de til formålet nødvendige midler, ca. 3-4.000 M., så til den tid vil være til rådighed.“

sign.
von Uslar

Brevet kom ud, men den optimisme, der havde været tilstede ved „geburtsdagsfesten“, og som efter datidens skik havde fået næring af rigelige og sikkert gode våde varer, måtte vige for en umiskendelig misstemning, da man fik indsamlingslisterne tilbage. De viste overraskende små bidrag. Giverne var naturligvis amtsforstanderne, lærerne, gendarmene, ledvogterne og andre afhængige tjenestemænd, men selv de var ikke så forfærdelig gavmilde, selv om pengene den gang naturligvis var mere værd end i dag. Listen fra „Gemeinde Lautrup“, hvor amtsforstanderen øjensynlig ikke har været alt for stiv i tysken, idet han som overskrift skriver: „Zum Schwecke ein Denkmals“, har som højeste bidrag 50 pfennige og hele summen for kommunen bliver 5. –M. Mere overraskende er det, at Uge kun kan svinge sig op til en sum af 10,80. M og Stubbæk til 8,50. M, men der har præsten og degnen ganske vist betalt til Aabenraa direkte.

Det er klart, at et så pauvert resultat var en skuffelse og foreløbig kunne man ikke udrette noget, og man kan se, at man tre år senere henvender sig til „Actien-Gesellschaft der Bergbau“ i Dortmund, hvorfra man den 23. juni 1900 får et

imødekommende brev, hvori man lover yderligere 2.000 M til formålet. Man må altså allerede i forvejen have bidraget til indsamlingen. Så går der atter en rum tid og endelig den 2.1. 1906 skriver landråden til „Baurat Jablonowski“ i Haderslev, der forøvrigt er ansvarlig for en del af de offentlige bygninger, der er helt ude af trit med byggetraditionerne i vor hjemstavn, og beder ham om råd i sagen. Man er nu efter 10 års indsamlen nået op på 5.200 M, og landråden skriver da også, at han selv har fundet ud af, at midlerne er så beskedne, at man må nøjes med en medaillon og et egetræ, som han kalder „eine sogenannte Bismarkseiche“. Når landråden gerne vil høre hr. Jablonowskis råd, så er det, som han skriver, for at finde en egnet plads i byen. Imidlertid er redaktøren for Apenrader Tageblatt, dr. Kähler, der sidder i bestyrelsen for komiteen, som von Uslar er formand for, meget utilfreds med en så beskeden løsning af opgaven. På en fremstående plads på forsiden af sin avis skriver han, at Kaiser Wilhelm den II. ved anden lejlighed har udtalt, at han ikke ønsker, at der skal laves relieffer af hans bedstefar. Der må kun udføres buste eller statuer, og da man skulle indhente tilladelse på højeste sted om udformningen, så kunne von Uslars beskedne plan altså ikke udføres. Sagen gik påny i stå i nogle år.

Den 24. april 1910 henvender dr. Kähler sig til redaktøren for et kunsttidsskrift, hr. Helvag, og spørger, om denne vil anbefale at udskrive en prisopgave. Hr. Helvag svarer, at da beløbet er så lille, vil han stærkt fraråde dette og anbefaler i stedet for, at man henvender sig til en dertil egnet billedhugger, en hr. Otto Glaufflügel fra Berlin.

Dette råd bliver fulgt, og redaktør Kähler sender billedhuggeren billeder fra byens torve, Storetorv og Nørretorv, idet han samtidig beder om udkast til en prydbrønd til en værdi af ca. 6.000 M. Han får tilsendt 3 udkast samtidig med en yderst servil og ivrig skrivelse i datidens underdanige sprog. Disse udkast får kunstneren dog hurtigt retur med en skrivelse fra landråden, at det sandelig ikke skal være en almindelig prydbrønd eller springvand. Det skal være en „Kaiser Wilhelm Brunnen“. Nye breve og udkast følger, og den 15. maj 1911 skriver landråden, at det sidste udkast til „Denkmalet“ nu har fundet hans fulde tilslutning og bifald. Kun ønsker han at få de nøjagtige omkostninger at vide, og desuden ønsker han Aabenraa byvåben erstattet med det Slesvig-Holstenske.

Nu følger en omfattende korrespondance. Der er nye forslag, nye prisberegninger (Hr. Glaufflügel ventilerer, om der ikke kan skaffes flere penge.) o.s.v. Billedhuggeren presser på for at komme i gang. Han beskriver et af sine sidste udkast: „Springvandet består af et stenbækken med en obelisk, på hvilken kaiserkronen er anbragt. En medaillon af Kaiseren er fæstnet til obeliskens side flankeret af to marinesabler. Foran dette sidder en marinesoldat på et fjeld og stirrer ud i det fjerne, medens han holder en søkikkert i hånden og har et anker ved sin side. Tæt ved ham sidder en havørn parat til at flyve, et symbol på den almægtige „søfartskaiser“. Nedenfor alt dette spyr to narremasker vand.“ Det lyder da i hvert fald pompøst.

Der kommer dog stadigvæk forhindringer i vejen. Stakkels Glaufflügel skriver og skriver, og endelig den 14. maj 1912 indkaldes der i aviserne til et møde på

Projekt til en »brønd« på Nørretorv i Aabenraa, formodentlig fremstillet af installatøren, der skulle levere vandanlægget.

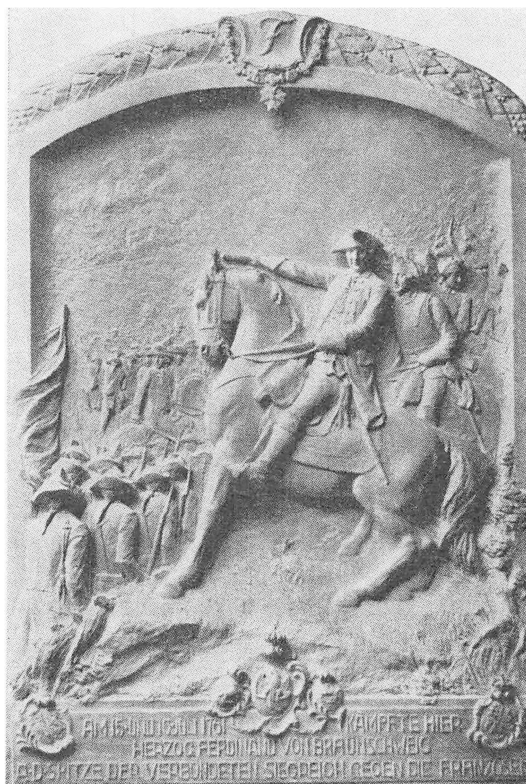
det daværende Stadttheater i Vestergade, hvor man skal drøfte anvendelsen af de ved indsamlingen indkomne penge. Noget tyder på, at der har været røster fremme om at bruge pengene til andet formål. Der mødte 30 herrer, der dog med overvældende majoritet beslutter, at Kaiser Wilhelm Brønden skal bygges. Forsamlingen fik lejlighed til at se udkastene, og efter en længere drøftelse fik man nedsat et udvalg, der skulle tage sig af det videre fornødne. Landråden blev formand for dette, og borgmester Rickmers kunne temmelig bestemt love, at byen ville give plads og gratis vand til brønden.

Den i byens tyske avis indrykkede annonce angående dette møde havde til følge, at der nu strømmede tilbud ind om „denkmäler“, og stakkels her Glauflügel blev mere og mere urolig og brevene strømmer ind fra ham, der presser på og andre billedhuggere, der giver lovende tilbud. Den tyske Bürgerverein presser også på. I disse år var det jo, at man fra dansk side var ved at overvinde bortvandringen af unge danske, der ikke ville være preussiske soldater. De danske stemmetal var i stærk stigning, man mærkede, at nye kræfter, der regnede med en lang og sejt nationalitetskamp, var i anmarch. Derfor kan man egentlig godt forstå, at man fra Bürgervereins side ønsker et synligt bevis på, at Nordslesvig nu er tysk. Den imponerende statue af Kaiseren, som man havde formået at rejse

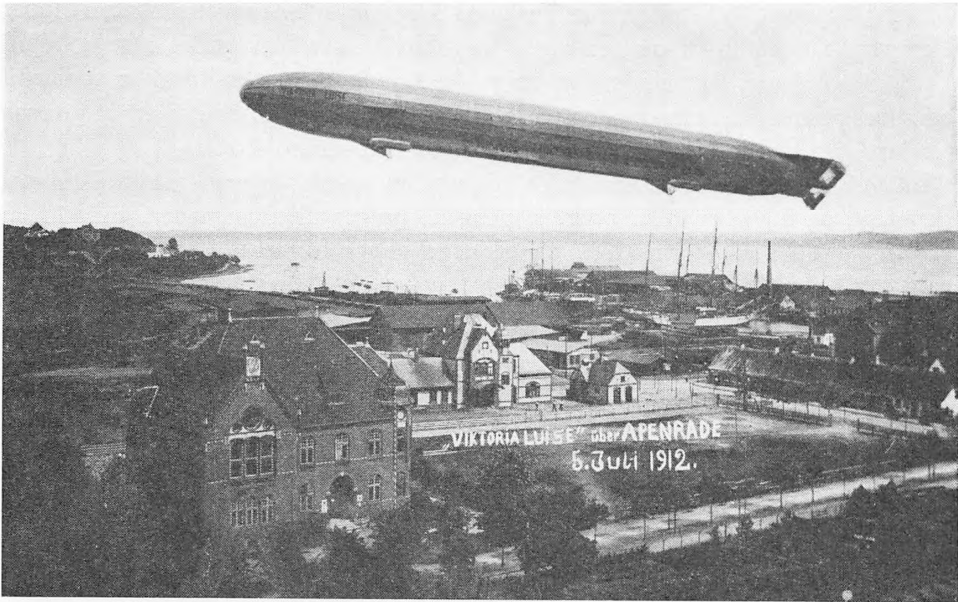
i Haderslev allerede i 1890, havde kostet 12.000 M. Skulle man så ikke kunne gøre noget lignende i Aabenraa?

Det kunne man øjensynlig ikke. Nu bliver sagen udsat, fordi her. von Uslar bliver syg. Hans efterfølger, landråd Siemon, svigter hr. Glauflügel og giver selvbestaltet opgaven til billedhuggeren Anton Huber i Flensborg. Denne foreslår af hensyn til de ringe midler at fremstille monumentet i beton, der, efter hvad han skriver, besidder mange kunstneriske muligheder. I 1914 fremstiller han en model af brønden, som udstilles i et butiksvindue hos isenkræmmer Zinck, Storegade 29. (Undertegnede, der var 7 år den gang, husker endnu, hvor imponeret jeg var, da jeg så den. Hjemme fandt jeg dog ikke genklang for min begejstring.)

Så nær ved målet, og så kom den store skuffelse. Den 27. juli 1914, altså lige før 1. verdenskrigs udbrud, modtager komiteen en skrivelse fra magistraten, hvori denne afslår at yde gratis installation og brolægning til brønden. Som begrundelse anfører man, at det er bedre, at projektet udføres af komiteen alene, (in einer Hand

*»Siegesdenkmal zu Vellinghausen«,
en prøve fra én af de mange kunst-
nere, der gerne ville påtage sig opga-
ven.*

Aabenraa 1912. I forgrunden Madevejen, der af magistraten er foreslået til anbringelse af monumentet for Kajser Wilhelm.

verbleibt). Dog, hvad der er værre, magistraten meddeler i samme brev, at der ikke kan blive tale om, hverken Nørretorv eller Storetorv, af hensyn til den trafikale udvikling. Nu begyndte jo de første biler at dukke op. I stedet for foreslår magistraten pladsen ved toldkamret eller ved Madevejen, den nuværende H. P. Hanssens Gade, der jo kun var en spadseresti langs med engene. Som et forsonende plaster på såret, som dette jo måtte give, idet man jo adskillige gange havde givet grønt lys for placeringen på et af de to torve, skriver magistraten, at da monumentet jo skal stå til evig tid „ein für ewige Zeiten zu errichtendes Denkmal.“, vil det være af vigtighed at finde en på enhver måde egnet plads, og at man ikke betragter det som en ulykke, at sagen bliver udsat nogle få år endnu.

Reaktionen på dette nye moment i sagen læser man i Apenrader Tageblatt den 29. juli 1914. I en meget bitter artikel skriver dr. Kähler, der jo havde været primus motor i hele sagen, at det havde været bedre, om magistraten straks havde sagt fra, og med rette bebrejder han denne, at den jo hele tiden har kendt pladsforholdene. Nu så man ingen anden udvej, end at opgive projektet, bruge pengene til noget andet, eller at placere monumentet i Øster Løgum eller Gråsten. Artiklen slutter med at sige, at man jo passende kan fejre planens 25 års jubilæum med at tage afsked med den.

For at det ikke skulle mangle, kom der nu erstatningskrav fra billedhuggeren Glaufflügel, og serviliteten og underdanigheden i hans breve var gået fløjten. Kravet blev afslået, og det kom til en retssag, som komiteen naturligvis tabte. Man indgik dog et forlig om erstatningens størrelse.

Den 1. august 1914 erklærede Tyskland krig, og billedhuggeren Anton Huber blev straks indkaldt, hvorefter sagen naturligvis atter blev stillet i bero. I juli 1918 er der planer fremme, om at bruge de til monumentet indsamlede midler til en strandpromenade, men landråden er modstander deraf, da han siger, at giverne fra landdistrikterne jo ikke får nogen glæde af en sådan.

Den 27.1.1919 efter revolutionen er alle tanker om et Kaiser Wilhelm Denkmal skrinlagt, og man henstiller atter, at pengene bruges til promenaden. Inflationen iler imidlertid med stormskridt, og pengene bliver formentlig værdiløse, inden man træffer en beslutning.

Således endte dramaet eller balladen, om man vil, om den store Kaiser Wilhelm's Denkmal i Aabenraa.

Tønderske monumenter 1517-1954

Af SIGURD SCHOUBYE

Med nærværende oversigt over godt 300 års monumenter som de nu er at træffe i Tønder by og dens nærmeste omegn, tilsigtes foruden en nøgtern og praktisk registrering ved den sammenfattende billedmæssige konfrontation at give en fornemmelse af byens image i al dets beskedenhed. For mere end noget andet afslører monumentet et samfunds status og dets relation til andre, og selv om der er langt fra det ydmyge trækors på en afsides liggende landsbykirkegård og til pragtmonumentet af marmor og bronze i metropolen er begge dele som den klassiske og den nordiske oldtids kejserbuster og runesten udtryk for det samme grundbehov: at minde om og at blive mindet. I monumentet – i ordets meget vide forstand – stiller et milieu sig til skue og dokumenterer sin formåen og sit evighedsbehov. Og monumentet er tillige den elementæreste kunstneriske manifestation.

Oversigten omfatter alene de ydre monumenter som de kan iagttages (eller har kunnet det) på gader og veje. Hvad områdets kirker og kirkegårde angår, må henvises til DANMARKS KIRKER, bd. XXI, 1957 og til Claus Eskildsens Tønder 1243–1943. M.h.t. Schackenborg til Danske Slotte og Herregårde, bd. 16, 1967. Medtaget er således ikke interne mindeplader for besættelsestidens ofre i seminariet, statsskolen og på politigården.

Det udvalgte materiale falder i let afgrænselige grupper: I. Hustavler, dvs. våben, navne og inscriptioner med tilknytning til et hus og de til dette forbundne personer og funktioner, II. relieffer og figurer med en eller anden symbolsk karakter, III. personmonumenter (for enkeltpersoner), IV. krigsmonumenter (kun tyske), V. alm. historiske monumenter og VI egentlige kunstneriske skulpturer.

Hustavlerne forekommer fra tiden mellem 1563 og 1785 (foruden en enkelt efternøler fra 1940). Kun halvdelen af de eksisterende tavler befinder sig på deres oprindelige plads. I en del tilfælde er de ved ombygningen af det pågældende hus flyttet om til gårdsiden af det nye (1, 8, 9) eller kommet på museum (3, 11). Hvor de sidder på privatejede huse, er det noget af et problem at få pladerne holdt i behørig stand. Man må gå ud fra at adskilligt er gået tabt, også meget vi ingen viden har om som de to tavler på slottet fra 1519 (Frederik I) og ca. 1570 (Hertug Hans d. Æ.). Byens mange brande (1517, 1522, 1581, 1622, 1725) er en af grundene, manglende antikvarisk interesse og brug for materiale der kunne anvendes som fyld, en anden.

Det meget beskedne materiale giver ikke mulighed for dyberegående konklusioner mht stil og tænkning, men suppleret med kirkens meget betydelige samling af epitafier som er intakt, giver de dog indtryk af et markant og selvbevidst handels- og embedsmandspatriciat. Renæssancens og barokkens persondyrkelse markeres med de borgerlige våben (1-7), som afløses af pietismens mere veltalende fromhedstilkendegivelser (8-15), indtil det – som i kirken – ikke længere føles passende at sætte sig selv monumenter. Vi går ind i legaternes og stiftelsernes

milde epoke. Mens epitafietraditionen ophører allerede før 1710, fortsættes med mere officielle husplader til 1741 (10-16), rene tekstplader uden udsmykning. Tre af dem er på latin, resten på tysk. Den eneste danske plade er fra 1940.

Hvad egentlig skulpturel udsmykning af byen angår, er lidet overleveret før henimod år 1800, og selv siden er det ikke de store ting. To smårelieffer i museet (19-20) med religiøse motiver, to bislagsstolper (21) og en serie sandstenshoveder (22) samt to skjoldbærende løver (23), hvoraf intet befinder sig på sin oprindelige plads, er alt hvad der er tilbage. Byens mest ejendommelige skulptur, et yderst mådeligt træskærerarbejde, skamstøttefiguren fra 1699, (24) har overlevet ved et træf. Den er for så vidt byens skulpturelle vartegn, et law and order-symbol, mere end kunstudtryk. Næsten lige så kuriøs er en formentlig fra Amerika importeret „tobaksmand“, (25) en lille indianer der anbragtes i nichen på byens tobaksfabrik og udmærker sig ved – omend i kopi – at stå på sin oprindelige plads. Den kunstelskende borgmester Richtsen havde i sin have to mytologiske egetræsfigurer. De testamenteredes byen og stod i nær 150 år i anlægget indtil de solgtes for et par bajere. Ejheller de er fremragende kunst, men dog det netteste man har bragt det til. En germansk indstillet slagter anskaffede sig i 1888 en flot Germania-figur (27) til bekræftelse af sit nationale sindelag. Den såvel som en beslægtet Ceres (28) fra samme periode, også i en niche fra et henved 100 år gammelt hus, er det sidste der bydes på inden for denne gruppe.

Personmonumenterne påbegyndtes først i 1880'erne, og her med professionelle billedhuggere. Byens første buste (29) er udført af en i Tønder født dansk billedhugger. Det er et efter omstændighederne ret imponerende monument. Fra samme årti er en medaljon af seminariets stifter (31) og en mindeplade for en dame der testamenterede penge til byens brolægning! (30), men først efter Genforeningen og som et led i den nationale bevidsthedsgørelse udfolder man sig med mindesmærker. Først i dansk-tysk fordragelighed med den neutrale Gerstenberg-plade, siden en stor Brorsonbuste foran kirken (34), skænket af Ny Carlsbergfondet og – som modstykke dertil – en bronzeplakette på en stor natursten af astronomen P. A. Hansen, skænket af universitetsselskabet i Kiel (36). Efter besættelsestiden føjes endnu fem danske personligheder til. (38–43).

Et særligt kapitel udgør i Sønderjylland i sin helhed de mange mindetavler og monumenter i anledning af krigene 1848-51, 1864, 1870, 1914-18 og 1940-45. For Tønder bys vedkommende rejstes af de tyske soldaterforeninger et pompøst vel henved 5 m højt marmormindesmærke for de faldne fra den fransk-tyske krig 1870 med en Wilhelm I-medaljon og en vældig ørn i bronze. Den stod indtil 1945 sydvest for kirken, men fjernedes efter kapitulationen uden dog at demoleres som så mange andre af de tyske krigsmonumenter. Den er nu genopstillet Ribe Landevej 39, bag Schweitzer-Halle, det tyske forsamlingshus. På seminariet opstilledes ned mod Vidåen en natursten til minde om seminariets faldne (45). De øvrige mindetavler over storkommunens faldne er mestendels anbragt indendørs eller på kirkegårdene. En undtagelse er det bastante monument i Sæd (44).

Umiddelbart efter Genforeningen og fremefter sattes en række genforeningssten i næsten alle sønderjyske sogne. De er udførlig omtalt i Sprogforeningens Almanak

1923, 1929, 1935, 1936 og 1938. Tønder selv har ingen genforeningssten, men Møgeltønder og Abild (50).

Helt for sig står d.sk.stamstøtte i Sæd fra 1712 med ulæselig tekst. (Ludwig Andresen: Zu den Sagen vom Stein vor Seth. I Die Heimat 1923, s. 96, og Claus Eskildsen i Sønderjysk Månedsskrift 1933/34, s. 179 ff).

Minder om „ting“ er endelig rejst i Gallehus (47-48) og ved Grøngaard ved Lydersholm (49).

Hvis anbringelsen af etablerede skulpturer i en by, er udtryk for om den er „kunstelskende“ eller ej, må det erkendes at man i den henseende har været lidet engageret. Allerede i begyndelsen af 1930'erne søgte statsskolen om at få en drikkebrønd med skulptur til skolen. Men først i 1947 lykkedes det (51). Siden fulgte – smukt anbragt i den indre gård til Tønderhus – Astrid Noacks Knælende dreng (52). Det er i begge tilfælde betydelige skulpturer, men som duplikker mindre spændende. Først efter oprettelsen af Sønderjyllands Kunstmuseum i 1972 vil der være håb om at der kan tilføres byen monumenter af denne karakter.

Noget gloriøst kapitel i byens historie udgør monumenterne ikke. Men de viser hvad byen har formået ud fra de økonomiske og sociale forudsætninger som altid betinger kunstudfoldelsen. Og byens historie kan faktisk aflæses ved en vandring fra sten til sten. De til hver illustration vedføjede litteraturhenvisninger tjener til at give den lapidariske tekst yderligere mæle. Alt er ikke medtaget, men vel det meste af det som er glemt af mange.

At sætte minderne et minde for derigennem at styrke deres evighedsdrøm er oversigtens hensigt.

NAVNEREGISTER		Karstensen, H.	15
Albeck, Emil	38	Karstensen, Magdalena	6
Amders, Agathe	1, 3	Kenckel, Catharina	7
Andersen, Karsten	1, 3	Langhein, H. F.	15
Angel, Christine	30	Lassen, Andreas	4
Angel, H. P.	25	Liisberg, Hugo	51
Asmussen, Matthias	17	Lorentzen, Peter	1, 2
Brorson, H. A.	33, 34	Müller, Christopher	15
Chr. VI	16	Munk, Kaj	50
Chr. X	18	Noack, Astrid	52
Freede, F. H.	27	Petersen, Balthasar	31
Gerstenberg, H. W.	32	Petersen, Tomas	15
Giese, Bernhard	2	Petri, Johannes	15
Goldbach, Sophia	5	Preuss, Johan	6
Gottschalk, J. F.	15	Richtsén, Carsten	26, 29
Hammerich, Martin	41	Roost, Lorentz	15
Hansen, P. A.	35, 36	Schack, O. D.	43
Hennichs, Peter	15	Skovrøy, Peter	42
Jacobsen, Niels	8	Struck, Peter	8, 9, 15
Jessen, Jens	39, 40	Struck, Anne Christine	8
Jürgensen, Fr.	7	Torp, Alfred	37
Jürgensen, J.	5	Tüchsen, Lorentz	15
Karstens, Elsabe	3	Wilhelm I	46

I. HUSTAVLER

Fig. 1. 1563 (?) Vestergade 4 (SVK 95). (Havesiden). Br. 85 cm. Inscr.: WELT WIE DU WILT – GOTT IST MEIN SCHILD. To våben, Isaks ofring og syndefaldet. I det første våben monogram PL = Peter Lorentzen (Laurentzen d. Æ.)? Det andet våben borgmester Karsten Andersens, hvis datter PL må have været gift med. Tavlen må have siddet ud til Vestergade opr. (Litt.: A. 1, s. 49, 195, A. 2, s. 229. Fr. Brenner og Ludwig Andresen: Häuser und Geschlechter in Tondern 1942 (Sippe der Nordmark), s. 16 ff). Årstallet 1834 dato for renowering af stenen.

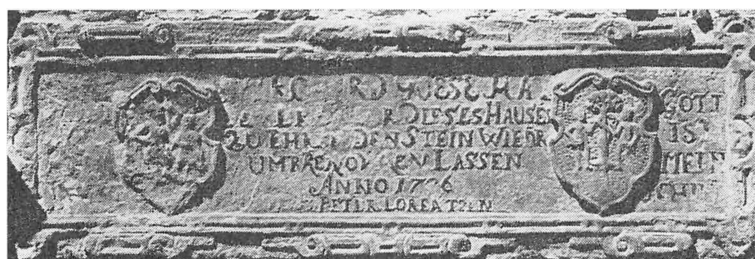

Fig. 2. 1563. Vestergade 4 (SVK 94). (Havesiden). Br. 100 cm. Inscr.: Som ovenfor (Nr. 1) med de samme våben, og mellem våbnene yderligere: Bernhard Giese hat den Bebauer dieses Hauses zu Ehren den Stein Wieder umbrenovieren lassen Anno 1706–1563 (?). Peter Lorentzen (Litt.: A. 2 229, Brenner og Andresen). Lorentzen var studehandler og fændrik.

Fig. 3. 1580. Opr. Storegade 9 (NVK 20). Br. 170 cm. Inscr.: Karsten Andersen – Elsabe Karstens. Våben Syndefald (for K. A.) og fugl på gren (for E. K.). Stærkt forvitret tekst: Gades Wille Geschehe og fremstilling af Salomons dom. K. A., borgmester i T. 1570–78. – Huset bygget to år efter hans død og brændt året efter. – Tavlen jordfund. Nu i museet. (Litt.: A. 2, s. 229).

Fig. 4. 1582. Opr. Vestergade 22 (SVK 8), nu i apotekets have. Br. 76 cm. Inscr.: AL (over monogram AL i skjold) og AA (over tre kløverblade i skjold), for hlv. Andreas Lassen og Agathe Ambders. A. L. døde 1593. Fra 1710 var huset apotek. (Litt.: A. 2, 229).

Fig. 5. 1649. Møllevej 1 (nu Gråbrødrevej SVK 80). Br. 80 cm. Inscr.: II og SI over våben for amtskriver Jürgen Jürgensen (d. 1671) og Sophia J., f. Goldbach. JJ's våben med S. Georg og dragen, SJ's våben, en af solen forgyldt bæk. (Litt.: A. 2, s. 230, A. 4, 76 f).

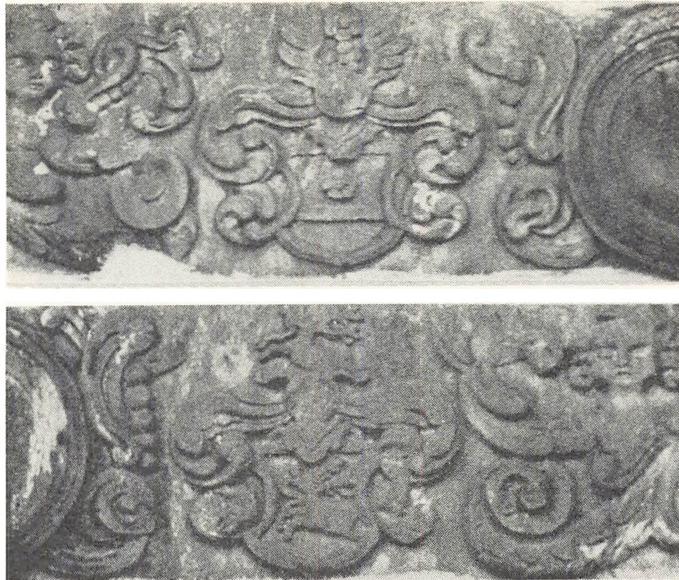

Fig. 6. O. 1670. Østergade 1. (Apoteket, nu i haven, SØK 44). Br. 220 cm. Våbenskjold for borgmester og digegreve Johann Preuss (på sølvgrund over guldbjælke en guldrose) og Magdalena P. (sølvgrund med rød springende hjort med en guldslange i munden). J. P., borgmester i Tønder 1654–74. M. P., f. Karstensen, d. 1684. (Litt.: A. 2, 230, A. 4, 40 ff).

Fig. 8. 1687. Vestergade 20 (SVK 105/06). (Gårdsiden). H. 79. Inscr.: PS – ACS og NJ ACJ. Årstallene 1687 og 1847 for Peter Struck og Anna Christine S. samt Niels Jacobsen og hustru. Struck (d. 1713) var købmand og kniplingshandler, fremtrædende rådsmedlem og grundlægger af vøjsenhuset. (Se nr. 15). Han byggede 1686/87 huset SVK 105. Konen var død forinden, 1686. Huset blev 1847 nedrevet, og brændevinsbrænder Niels Jacobsen byggede den ejendom, der nu er Vestergade 20. (Litt.: A. 3, s. 63). Pladerne opr. bislagsstolper?

Fig. 9. 1688. Vestergade 18 (SVK 103/04). (Gårdsiden). Br. 2×80 cm. Inscr.: IST GOTT MEIN FELS VND MEIN BURG WAS KÖNNEN MIR MENSCHEN TUHN ODER FÜR WEHM SOLT ICH MICH FÜRCHTEN og BIS HIE HAT MIR GOTT GEHOLFEN / PETER STRUCK ANNO 1688 (se nr. 8). Struck erhvervede 1688 naboejendommen til ovennævnte. (Litt. A. 3, s. 63).

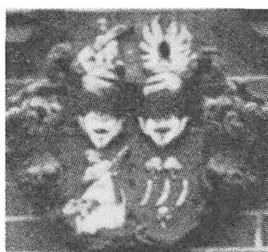

Fig. 7. 1674. Storegade 14 (SVK 4). Våben over portal. H. 50. Våben for amtsskriver Friedrich Jürgensen (1642–1694). S. Georg og dragen og for Catharina J., f. Kenckel: Tre leer og tre kløverblade, faderen provst K.'s våben. (Litt.: A. 2, 230, A. 4, 77). Samme våben på altertavlen i kirken.

Fig. 10. 1711. Kirkepladsen 9 (NØK 42). Br. 110 cm. Inscr. (på latin): Til minde om forgængerne som anno 1612 tilvejebragte denne bygning og viede den til belæring om det guddommelige og det menneskelige, og disses fromme velgerninger for almenvellet blev denne tavle opsat af efterfølgerne i det Frelsens forkyndelsens år 1711. Du, læser, vær dem gunstig stemt og gør om muligt godt mod dem der gør sig fortjente af den de frie kunster attræende ungdom! (Litt.: A. 1, s. 185 og 209).

Fig. 11. 1726. Opr. Østergade 73 (SØK 1). Nu museet. Byporten. Br. 90. Inscr. (på latin): Efter den ulyksalige brand den 15. oktober 1725 er denne port med en del af den sørgeligt nedbrændte Tønder by lykkeligt genopført i det Herrens år 1726 i september måned af det blandt brandtomter håbende i sorgen glade råd og folk. Herrens navn være lovet fra nu af og i århundreder. Halleluja. Østerport blev nedrevet så sent som 1872. (Litt.: TGT, s. 84).

Fig. 12. 1729. Østergade 56 (NØK 85). Br. 42 cm. Inscr.: SOLI DEO GLORIA. Til minde om et af de huse der opbyggedes efter den store brand 1725 (jvf. table 11). (Litt.: Max Rasch: Soli deo gloria. Fra købmandsgård til skolecentral. I beretn. for Fonden til bevarelse af gamle huse i Tønder. 5, 1967–68).

Fig. 14. 1731. Østergade 67 (SØK 3). Br. 155 cm. Inscr.: DIESES HAUS, WELCHES VOR DER REFORMATION EIN MÖNCHENCLOSTER GEWESEN ABER A 1523 ZU ARMENHAUS ZU EHREN DES H:GEISTES NEU ERBAUET. 1649 VON E E RAHT DIESER STADT NEU AUFGEFUHRET UND IN DEM GROSEN BRANDE 1725 D. 16 OCTOBER IN DIE ASCHE GELEGT IST AUS CHRISTLICHER VORSORGE E E RAHTS DIESER STADT ZU EINEM HOSPITAL U: WAYSENHAUSE AUS DER ASCHE WIEDER AUF-UNDE EINGERICHTET WORDEN. – PS: 10 V. 14. ES STEHET IN DEINEN HÄNDEN DIE ARMEN BEFEHLENS DIR DU BIST DER WAYSENHELFFER. PS: 82 V. 3. SCHAFFET RECHT DEN ARMEN UND DEM WAYSEN. PS: 41 V. 2. WOHL DEM DER SICH DES DURFTIGEN ANNIMT. (Litt. som 8 og 9, samt A. 1., s. 155, 159 og 174 f). Oplysningen om et kloster før 1523 er forkert.

Fig. 13. 1730. Skolen i Emmerske. Br. 70 cm. Inscr.: DIESES HAUS IST UNTER GOTTES SEGEN ZU ERBAUUNG UND UNTERWEISUNG IN DER GOTTSELIGKEIT FÜR ALTE UND IUNGE DENEN EINGEPARRETEN ZU TONDERN GEWIEDMET UND ERBAUET IM IAHR CHRISTI 1730. (Litt.: TGT, s. 200, Claus Eskildsen: Tønder 1243–1943, s. 71, TRAP).

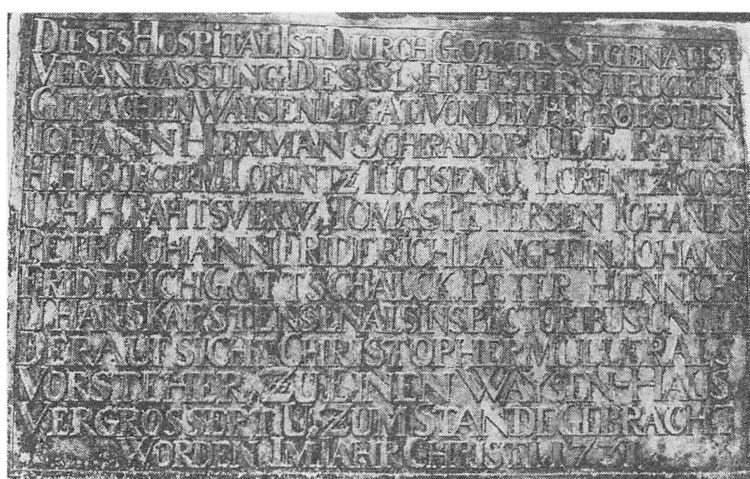

Fig. 15. 1731. Østergade 67 (SØK 3). Gårdsiden. Br. 100. Inscr.: DIESES HAUS IST DURCH GOTTES SEGEN AUS VERANLASSUNG DES SL: H: PETER STRUCKEN GEMachten WAYSENLEGATI VON DEM H. PROBSTEIN IOHANN HERMAN SCHRADER U. EE. RAHT HH BÜRGERM LORENTZ TÜCHSEN U. LORENTZ ROOST U. H. H. RAHTSVERW. TOMAS PETERSEN IOHANNES PETRI, IOHANN FRIDERICH LANGHEIN, IOHANN FRIDERICH GOTTSCHALCK, PETER HENNICH U. HANS KARSTENSEN ALS INSPECTORIBUS UNTER DER AUFSICHT CHRISTOPHER MÜLLER ALS VORSTEHER ZU EINEN WAYSEN-HAUS VERGRÖSSERT U. ZUM STANDE GEBRACHT WORDEN IM IAHR CHRISTI 1731. (Litt. som 14. Claus Eskildsen, s. 68 ff).

Fig. 16. 1741. Slotsbanken. Gavl mod nord (opr. sydgavlen). H. 70 cm. Inscr.: C 6 1741. Dobbeltmonogram. – Indsat til minde om den under ledelse af kgl. bygningsinspektør O. J. Møller, Slesvig, gennemførte ombygning af slottets porthus. (Litt.: S. Schoubye: Tønder Museum 1923–1973, s. 7).

Fig. 17. 1785. Østergade 29 (SØK 26). Br. 121. Inscr.: Erbauet 1785 von MATTHIAS ASMUSSEN. Man hilft den Dürftigen die Mittel gern ersinnen / durch Fleiss ihr eigen Brodt in Ruhe zu gewinnen. (Litt. som nr. 12, s. 11). M. A. grundlagde en plyds- og linnedfabrik. 1783 var der i Soli deo gloria en strømpe- og huefabrik under M. A.'s ledelse.

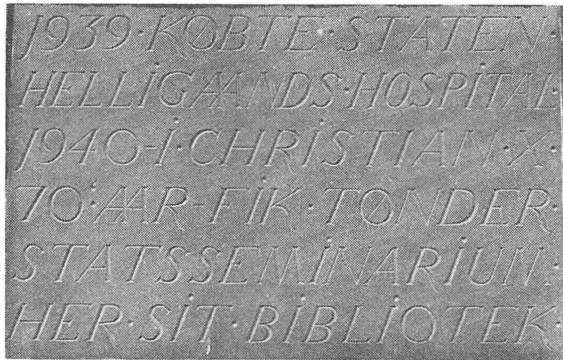

Fig. 18. 1940. Østergade 67 (SØK 3). Gårdsiden. Br. 75. Inscr.: 1939 købte staten hellig-
 aandshospital. 1940 i Christian X 70' aar fik Tønder Statsseminarium her sit bibliotek.
 (Litt.: Tøndringer-Samfundets Aarsskrift 1943, s. 25 ff).

II. STEN- OG TRÆFIGURER

Fig. 19/20. O. 1520? Opr. gavlhøuset på torvet (NØK) 46 eller klostret (SVK 106)? Nu
 i museet. To relieffer. H. 29 og 30 cm. Motiver: Jesus og synderinden (?) og Fremstil-
 lingen i templet (?). Nr. 19 er fundet i Vestergade 20, nr. 20 i Østergade 2A. Sengotiske.
 (Litt.: A. 1, fig. 30).

Fig. 21. 1527. Humlekærren, Torvet (NØK 1). To bislagsstolper. Sandsten. H. 135/40 cm. Inscr.: ick moech sterven (15) evich te lanck (27). Fra en tysk salme: Gerne vil jeg dø – evigheden er for lang. Beregnet for bænke foran husindgangen. Men næppe placeret, hvor de oprindeligt hører til. (Litt.: A. 1, s. 83).

Fig. 22. O. 1535? Vestergade 20 (SVK 105/06). 8 sandstens- og basalhoveder (7 mands- og kvindeportrætter, 1 løvehoved). Nogle af dem måske konsolhoveder. (I museet er der 10 tilsvarende). Uvist fra hvilken byggeperiode af slottet, sandsynligst o. 1535. Flensborg? (Litt.: TGT, s. 513, A. 1 fig. 20–23, s. 32).

Fig. 23. O. 1575? Østergade 1 (SØK 44). To sandstensløver foran portalen. H. 85 cm. Uvis oprindelse, men sikkert ikke hørende til portalen, der er fra ca. 1570. Kan de evt. være hentede på slotsbanken efter slottets nedrivning 1750? De ligner løverne fra Trøjborg, der er fra Hercules v. Oberbergs tid (o. 1570).

Fig. 24. 1699. Opr. Lille Torv, nu museet. Skamstøttefigur (af eg), den såkaldte »kagmand«. H. 216 cm. Restaureret 1949. Tønder bys mest markante figur. (Litt.: A. 3, s. 64, S. Schoubye i Tøndering-Samfundets årsskrift 1949, s. 33 ff, Hugo Matthiessen: De kagstrøgne. 1919).

Fig. 25. O. 1790. Vestergade 12 (SVK 99). Tobaksmænd (fremmed træsort). H. 120 cm. Kopi i niche til gårdsiden. Originalen i Tønder Museum. Her lå Hans Petersen Angels tobaksfabrik. (Litt.: S. Schoubye: Tønder Museum 1923–73, s. 45).

Fig. 26. O. 1800. Opr. Vestergade 9 (NVK 9). Indtil 1967 i anlægget ved Richtsensgade nr. 14, siden på museet. Gudinderne Ceres og Flora af (opr. hvidmalet) egetræ. Gave til byen fra borgmester Carsten Richtsen. (Litt.: Thorvald Petersen: Tønder Bys Legater. 1933). H. 132 og 135 cm.

Fig. 27. 1888? Østergade 22 (NØK 22). Germaniafigur af sten. H. 133. I niche. Formentlig erhvervet af den meget tyskindstillede slagter Friedrich Holstein Freede i Hamborg 1888, hvor de har været standardudstyr i byggebranchen. (Litt.: Harboe Kardel: *Das Nordschleswig-Buch*. 1938, s. 96 og H. Gjessing: *Drengear og manddomsvirke i Tønder*. 1968, s. 39, ff).

Fig. 28. 1890? Allégade 19. Korngudinden Ceres af sten. H. 130. I niche. Formentlig også færdigfremstillet smykkefigur fra klunketiden.

III. MINDESMÆRKER FOR PERSONER

Fig. 29. 1881. Anlægget ved statsskolen. CARSTEN RICHTSEN. Bronzestue på sokkel. H. ca. 350 cm. Inscr.: Dem Justizrath CARSTEN RICHTSEN von 1790 bis 1812 Bürgermeister der Stadt Tondern, welcher diese Anlagen der Stadt geschenkt und ein Legat zu wohltätigen Zwecken gestiftet hat zum Andenken gewidmet von dankbaren Einwohnern. Busten udf. af den i Tønder fødte billedhugger Johannes Mølgaard (1854–1927). Se Weilbach. (Litt.: Thorvald Petersen: Tønder Bys Legater. 1933. Claus Eskildsen: Tønder 1243–1943, s. 113, A. 4, s. 102 ff. P. Gläser: Carsten Richtsens Fortleben in der Stadt Tondern. Deutscher Volkskalender Nordschleswig. 1947).

Fig. 30. 1882. Vestergade 10 (SVK 98). CHRISTINE ANGEL. Marmorplade. Br. 70 cm. Inscr.: Zum Andenken der *verstorbeneden Frau CHRISTINE ANGEL, geb. FEDDERSEN, welche durch eine bedeutende Schenkung zur Neupflasterung der Strassen beigetragen hat, widmen diese Gedenktafel die dankbaren Einwohner der Stadt Tundern. Anno 1882. Fru A. var datter af justitsråd Berend Feddersen, Møgeltønder, g. m. købmand Hans J. P. Angel (d. 1861). Som enke flyttede hun ind i ejendommen Vestergade 10 (d. 1872) og testamenterede 30.000 mark til gadens brolægning. Sparekassen ydede ved samme lejlighed 18.000 mark.*

Fig. 32. 1923. Søndergade 10. H. W. GERSTENBERG. Marmorplade m. oval relief. (Udf. af Edgar Ende). Br. 75 cm. Inscr.: 3. JAN. 1737 HEINRICH WILHELM VON GERSTENBERG. (Litt.: A. 4, s. 89–100, *Die Heimat* 1924, s. 33 ff. DBL VIII).

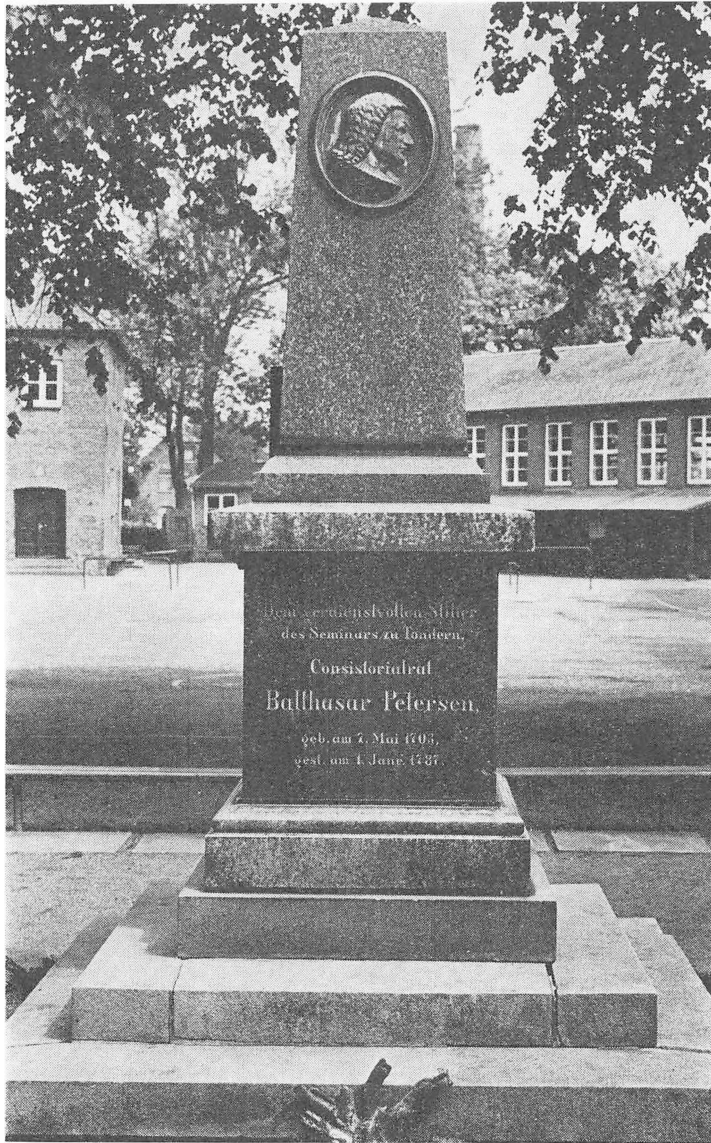

Fig. 31. 1888. Seminariet. BALTHASAR PETERSEN. Bronzemedaljon på sokkel. H. ca. 300 cm. Diam. 38. Sign. V. V. Inscr.: Dem verdienstvollen Stifter des Seminars in Tondern Consistorialrath Balthasar Petersen, geb. am 7. Mai 1703, gest. am 1. Janr. 1787. – På plintens bagside: Gewidmet von Schülern des Seminars bei der hundertjährigen Jubelfeier 1888. (Litt.: Hans Siemonsen: 123 Jahre deutsches Lehrerseminar in Tondern. 1925). (DBL XVIII, s. 109).

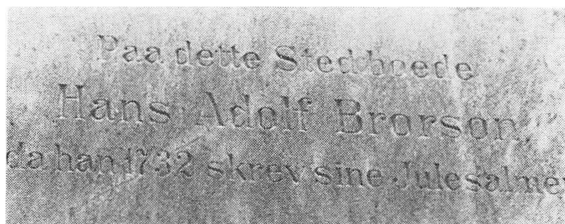

Fig. 33. 1932? Storegade 24. H. A. BRORSON. Marmorplade. Br. 75 cm. Inscr.: Paa dette Sted boede Hans Adolf Brorson, da han 1732 skrev sine Julesalmer. (Litt.: TGT, s. 352. DBL IV).

Fig. 34. 1933. Foran kirketårnet. H. A. BRORSON. Bronzebuste på sokkel. H. 220 cm. Inscr.: Salmedigteren Hans Adolph Brorson Præst i Tønder fra 1729 til 1737. – Busten udført af Gunnar Hammerich. Se Weilbach, Gave fra Ny Carlsbergfondet. (Litt.: TGT, s. 342. DBL IV).

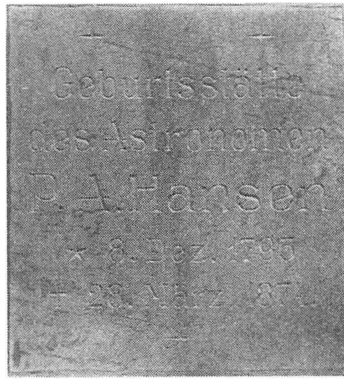

Fig. 35. 1924. Vestergade 17. P. A. HANSEN. Marmorplade. Br. 40 cm. Inscr.: Geburtsstätte des Astronomen P. A. Hansen 8. Dez. 1795 28. März 1874. Litt.: se under nr. 34. Denne plade må have afløst en tidligere (og større) af hvilken den ene halvdel opbevares på museet. (Litt.: Die Heimat 1924, s. 31).

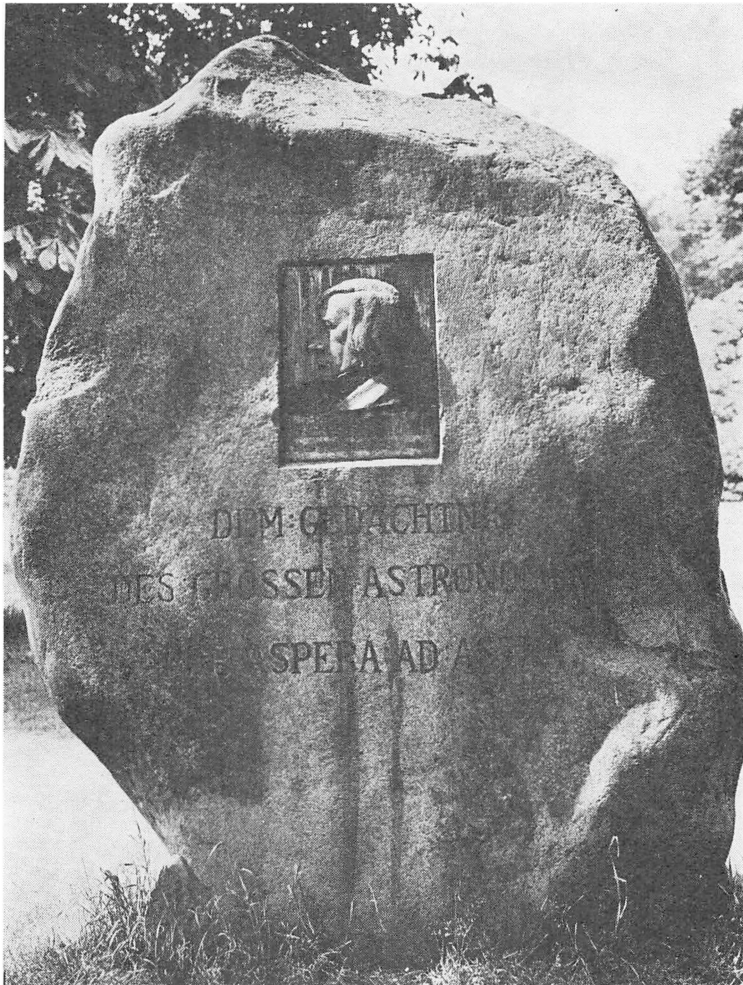

Fig. 36. 1935. Astronom Hansensgade, anlægget. P. A. HANSEN. Kampstein. Med indsat bronzerelief (46×36 cm). H. 220 cm. Inscr.: DEM GEDÄCHTNIS DES GROSSEN ASTRONOMEN. PER ASPERA AD ASTRA. (Gennem vanskeligheder til stjernerne). Navnet på pladen. (Litt.: A. 4, s. 124–27. DBL IX). Opsat af universitetsselskabet i Kiel.

Fig. 37. 1935. Højbjerg plantage, Abild. ALFRED TORP. Kampesten. H. 165 cm. Inscr.: ALFRED TORP 27. 11. 1896 – 3. 12. 1933. En trofast Arbejder ved Danmarks Sydgrænse. – T. var radikalt valgt kommunalpolitiker og skolemand. Stenen rejst på initiativ af amtslæge Lausten-Thomsen med private midler. T. stod bag kommunens erhvervelse af Højbjerg plantage. (Litt.: Sprogforeningens Almanak 1935. Sønderjyske Arbøger 1963 og 1965).

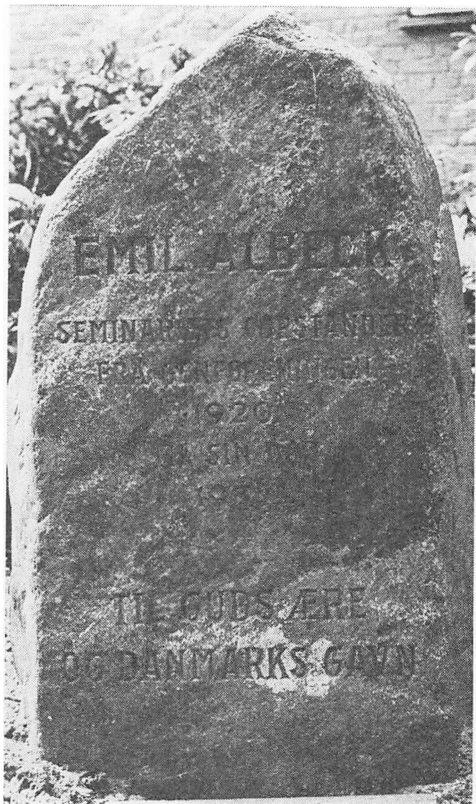

Fig. 38. 1946. Seminariet. EMIL ALBECK. Kampesten. H. 125 cm. Inscr.: EMIL ALBECK. Seminariets forstander fra Genforeningen 1920 til sin død 1937. Til Guds Ære og Danmarks Gavn. – Elever og Venner rejste denne Sten. (Litt.: Tøndringer-Samfundets årsskrift 1946, s. 66 ff. BB 1937).

Fig. 39. 1947. Toghale, skolen. JENS JESSEN. Sort granitplade. Br. 80 cm. Gave fra stenhuggermester P. Schan-nong, Kbh., hvis mor stammede fra Gallehus. (Litt. DBL X, Flensborg Avis 5. og 6. 2. 1947).

Fig. 40. 1947. Møgeltønder («Stjernen»). JENS JESSEN. Bronzebuste af Gunnar Hammerich på granitplint. H. ca. 240 cm. Rejst samtidig med nr. 39 for indsamlede penge. Initiativtager var købmand Lorenz Filskov. (Litt. som 39).

Fig. 41. 1950. Kongevej, foran Tønderhus. MARTIN HAMMERICH. Bronzemedaljon på sokkel. H. 100 cm. Diam. 42,5 cm. Inscr.: Martin Hammerich 1883–1940. Støt i Maal og mild i Sind Han satte al sin Gerning ind For Danmarks Sag at gavne. Medaljonen udført af Gunnar Hammerich (se Weilbach). (Litt.: BB 1940, DBL IX, Sprogforeningens Almanak 1941).

Fig. 42. 1950. Richtsensgade 10. Bemærk med inscr.: 23. 6. 1851 PETER SKOVRØY 27. 2. 1934. L. 3,70 m. Opsat i forbindelse med indretningen af biblioteket 1950. Dødsåret var 1935. (Litt.: BB 1934, DBL XXII. Sprogforeningens Almanak 1936).

Fig. 43. 1954. Jomfrustien foran amtmandsboligen. O. D. SCHACK. Bronzemedaljon på sokkel. (Diam. 50 cm). H. 220 cm. Inscr.: Lensgreve O. D. Schack til Schackenborg. Amtmand over Tønder amt 1920–1949. Frisind og retsind præged hans færd Grænselandsfolket vil mindes hans værd Nu og til sene tider. (Af H. Jepsen-Christensen). Medaljonen udført af Johs. Bjerg (se Weilbach). Litt.: BB 1948, DBL XXI, Sprogforeningens Almanak 1950).

IV. KRIGSMONUMENTER

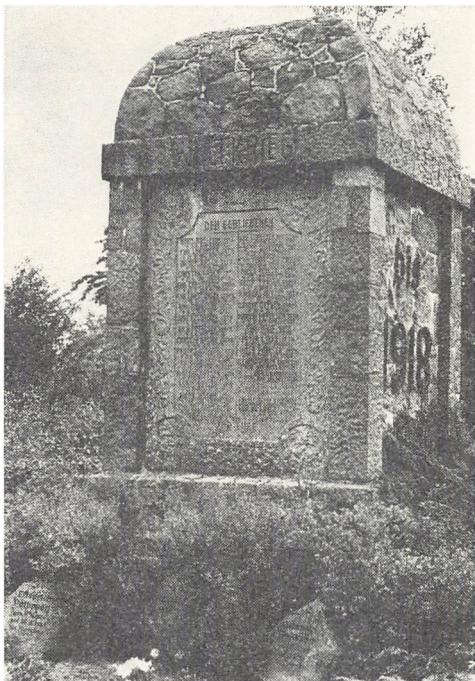

Fig. 44. 1925. Sæd. Tysk mindesmærke for faldne fra 1870 til 1918, suppleret med mindetaavler for faldne 1940-45. (Litt.: Deutscher Volkskalender 1929, 39).

Fig. 46. 1896. Ribe Landevej 39. Tidl. til 1945 kirkepladsen. Obelisk med bronzeørn i toppen. bronzemedaljon med Wilhelm I (fortil) og jernkors 1870 (bagtil). H.ca. 4.50 m. Medaljonens diam. 45 cm. Inscr.: Kaiser Wilhelm I dem Grossen und seinen aus dem Kreise Tondern im Feldzug 1870/71 gebliebenen Kämpfern. – På soklens fire flader henved 90 navne på dræbte soldater. Rejst af de tyske soldaterforeninger. (Litt.: Claus Eskildsen, s. 106)

Fig. 45. 1919. Seminariet (ved Vidåen). Tysk mindesmærke for 88 faldne fra seminariet. Kampesten. H. ca. 230 cm. Inscr.: 1914-1919. Das Seminar in Tondern setzte diesen Stein seinen Gefallenen. (Litt.: H. Siemonsen: 123 Jahre deutsches Lehrerseminar in Tondern. 9125, s. 124 f).

V. ØVRIGE MONUMENTER

Fig. 47–48. 1907. Gallehus. To over 2 m høje kampesten, opsat på foranledning af O. D. Schack til minde om fundet af de to guldhorn 1639 og 1734. (Litt.: Ludwig Andresen: Die Fundstelle der goldenen Hörner von Gallehuus. Die Heimat 1911, 15. – H. C. Davidsen i Sønderjysk Månedsskrift 1927, 145 ff. – Johs. Brøndsted: Guldhornene. 1954, 26 ff.)

Fig. 50. 1938. Abild. Kampesten, ca. 2 m h. Fundet i Vennemose. Inscr.: Fra Norden kom jeg. Nu står jeg køer og vidner: Se Det er Danmark her. 1938 (tekst af Kaj Munk). Stenen hugget af Alf Trier Hansen. (Litt.: Folke Trier Hansen i »Femte år i Abild 1937/38. Hørsholm 1938 Johs. Vejlag: Genforenings-Mindesmærkernes Historie 1939, s. 535–37).

Fig. 49. 1955. Grøngård ved Lydersholm. Søjle af granit. Ukendt herkomst men senmiddelalderlig Påsat bronzeplade m. plan over det af Hertug Hans d. Ældre opførte Grøngård jagtslot. (Litt.: TRAP 25, 744. V. Leick i Sønderjysk Månedsskrift 1950.85 og 1964. 193). Pladen bekostet af Lauritz og Augusta Dahls mindelegat.

Henvisninger og forkortelser

For de ældste mindesmærkers vedkommende henvises også til de indtil 1908 anvendte kvarternumre:

SØK = Sydøstkvarter, SVK = Sydvestkvarter, NVK = Nordvestkvarter, NØK = Nordøstkvarter.

Anvendt litteratur

- A. 1 = Ludvig Andresen: Geschichte der Stadt Tondern bis 1627. 1939.
- A. 2 = do. Bürger und Einwohnerbuch der Stadt Tondern bis 1869. 1937.
- A. 3 = do. 200 Jahre Waisenhaus in Tondern. 1943.
- A. 4 = do. Beiträge zur neueren Geschichte Tondern 1943.

BB = Kraks Blå Bog.

DBL = Dansk Biografisk Leksikon.

Claus Eskildsen: Tønder 1243–1943.

Thorvald Petersen: Tønder Bys Legater. 1933.

TGT = Tønder gennem tiderne (red. M. Mackeprang). 1943.

Weilbach = Weilbachs Kunstnerleksikon I–III. 1952.

VI. KUNSTNERISKE SKULPTURER

Fig. 51. 1947. Statsskolen. Hugo Liisberg: Brønd med hjortekid af bronze. H. ca. 110 cm. Gave fra Ny Carlsberg Fondet. (Litt.: Meddelelser fra Tønder Statsskole 1948).

I statsskolens anlæg opsattes – som gave fra Ny Carlsberg-fondet – oktober 1934 en afstøbning af kopien fra Pompeji af *Spydbæreren* af Polykleitos (Doryforos, ca. 450 f. Kr.) (Litt.: Meddelelser fra Tønder Statsskole 1935).

Fig. 52. 1953. Tønderhus, Jomfrustien (opr. i gården). Astrid Noack: Knælende dreng. Bronze på plint. H. 153 cm, diam. 113 cm. Gave fra Ny Carlsberg Fondet. (Litt.: Beretning fra NCF 1946/48, 51 og 52).

Fra museets gæstebog

Af STINE WIELL

At blive stillet overfor at skulle skrive i en gæstebog i et privat hjem hører efterhånden til sjældenhederne. Dét at skulle kommentere aftenen i en hurtig, og derfor ikke rigtig gennemtænkt bemærkning, er også særdeles vanskeligt. Og det ender vel for de fleste med et „tak for i aften“ og måske et „på gensyn“, eller lignende lidet fantasifulde bemærkninger. På den måde er vel den ellers gode skik lettere blevet glemt eller gået af mode.

Men sådan er det ikke på Haderslev Museum. Vi modtager gerne både ros og ris i vore gæstebøger, og skriveriet ser ud til at gå lidt lettere, når „værstens“ øjne ikke hviler i nakken. Vi opfordrer i hver ny bog de besøgende til at skrive deres mening om museet. Derfor er der gennem de sidste 15 år samlet 4 tykke bøger, mest med navne, men også med tegninger, inspireret af de besøgendes oplevelser, filosofiske betragtninger, småvers, saglig og usaglig, både ris og ros. Det er disse meninger, og nogle betragtninger derover, der skal berettes om i denne artikel, og skønt vi godt ved, at kun et fåtal af de besøgende benytter sig af gæstebogen, som med vilje er placeret et diskret og halvmørkt sted i den forhistoriske samling, mener vi dog helt generelt deraf at kunne vide noget om vor „succes“ som museum.

Langt de fleste nøjes med at skrive deres navn og en dato for besøget – som en slags kvittering for besøget. Jeg vil tillade mig at tage disse til indtægt for en positiv holdning til udstillingen, måske kombineret med trangen til at markere sig selv: her var jeg på den dato. Andre tegner som en tysk familie, der ferierede i Sønderballe i 1970. De tre børn har hver tegnet en oldtidstegning. Burkhard på 11 år, der står først i bogen, har tydeligvis inspireret sine søskende, derfor gives hans tegning på fig. 1. Hans opfattelse af to stridende stenaldermænd bærer nok så meget præg af vittighedstegnernes opfattelse af stenaldermænd end egentlig inspiration fra vore udstillingsrum. Men man kan jo heller ikke et eneste sted finde en stenaldersmand, kun hans redskaber. På det nye museum kommer vi nok til på en eller anden måde at råde bod på dette, så ikke vittighedstegnernes opfattelse af oldtidsmennesker som „hottentotter med tosehår“ bliver helt enerådende.

Museerne fungerer som samfundets kollektive hukommelse, ikke kun i skriftlige kilder, men nok så meget i ting, fremstillet af mennesker, alene og i fællesskab, med eller mod hinanden. På Haderslev Museum er der flest almindelige ting, fra almindelige og nu ukendte mennesker. Tilsammen giver det et billede af fortidens levevis og udvikling frem til idag i Nordslesvig. Foruden ting rummer museet viden om tingene, og især ny viden, som – ikke sjældent – ikke er nået frem til historiebøgerne. Dét ved museets „kunder“ godt, for det fremgår på den måde, hvorpå de bruger museet. Gang på gang giver det sig udtryk i gæstebøgerne.

En skriver fex i 1975: „Der er ingen stenøkse, der ligner min, det er det eneste dårlige, ellers godt!“ eller „Jeg er for første gang truffet på en smørkærne, der kan drives af en hund, mine bedste ønsker for museets fremtid, 7/5 1969.

Blandt de lidt mere filosoferende bemærkninger hører disse to: „Fornøjelsen ved et museum er, at mærke tiden går baglæns, det er værre at mærke det udenfor, hvor det er uønsket, 5. juli 1969,“ og

Nøjsomhed og flid,
fandtes i gammel tid,
nu vi med glæde ser,
på alt hvad der findes her.
Med tak, Sommeren 1960.

At gæstebogen også bruges til personlige meddelelser som dette „jeg søger en

Fig. 1.

pige!" eller fex til museets personale, viser følgende: „Undskyld ulejligheden. 1965.“ På anden måde går museet aldeles ikke ram forbi. Fex „Muserummet er interessant, især de gamle velbevarede huse, dog skal bemærkes, at personalet er lidt sure. Med venlig hilsen, oktober 1969“.

Museets langvarige pladsproblemer afspejler sig tydeligt i gæstebogen, fex med denne bemærkning: „Ang. udstillingslokalet mærket „kontor“ (sikke' også noget rod) tror jeg, at de udstillede genstande ville vinde ved, at de fik lidt mere plads at udfolde sig på“. – Som bekendt tog museet det til efterretning, ryddede hele det rum, som nu er indrettet til skiftende udstillinger af museets egne sager, såvel som andres.

Det som har haft størst betydning i fornyelsen af museets udstillinger i de seneste år er båndoptagervejledningen. Den skrives der meget om, og ikke alt sammen er ros. En karakteristisk beskrivelse af dens fordele og ulemper, noteres i gæstebogen i 1971. „Ideen med båndoptageren er en udmærket ting ved en hurtig gennemgang af udstillingerne. Ønsker man at koncentrere sig om nogle få genstande, virker båndet irriterende! Jeg efterlyser udførlige beskrivelser af de udstillede genstande, evt. fotostater af redskabsfremstilling“. – En manglende vejledning til samlingerne havde forinden givet sig markant udtryk i gæstebogen, igennem et par år. Som bekendt kan der nu vælges imellem en trykt vejledning, en transportabel båndoptager, eller båndoptagerautomaterne i samlingerne.

Kommentarerne om adgangen til museet viser, at prisen kan være et problem for nogle. Museets styrelse har den holdning, at lidt skal det koste, omend beløbet efterhånden er blevet symbolsk, 2 kr. for voksne, 1 kr. for børn, grupper 0,50 kr., 0,25 kr. for børnegrupper; dog har skoler gratis adgang. Der skrives kun negativt om prisen, naturligvis, fex 1969 „Hat mir sehr gefallen. Bloss der Preis! Mein Freund musste 0,50 kr. bezahlen, und Ich 1,00 kr.“, og videre „Jeg synes det er for dyrt, da der er mange, som ikke har penge“ skrevet i juni 1960.

Når museet rykker ind i den nye bygning næste vinter, er »betaling – ikke betaling“, nok et punkt, der er værd at tage op til fornyet overvejelse.

Museets frilandsafdeling har altid haft stor tiltrækning på publikum. Men det er kedeligt, at vi i de senere år har måttet fjerne mere og mere inventar fra husene, på grund af risiko for tyveri. I dag står næsten intet løst inventar tilbage i husene eller stubmøllen. Det som blev tilbage efter sidste tyveri, har vi selv gemt væk. At inventar i bygningerne savnes i gæstebogen, må vi nøjes med at konstatere, uden at turde stille det frem igen, førend sikkerhedsforanstaltninger gør det forsvarligt.

Haderslev Museum, der rummer landsdelens største og bedste arkæologiske samling, og driver aktiv indsamling, bl.a. i form af udgravninger, roser sig af og får også megen ros for denne samling. Og skønt forhistorien ligger mit hjerte nær, vil jeg ikke undlade at citere et par bemærkninger derom til eftertanke. De lyder: „Min mening er: der er for mange rustne ting fra jern- og bronzealderen, og for lidt af tiden lige efter, og der mangler i allerhøjeste grad en pjece om museet. Venlig hilsen, 12/7 1963“, eller kort og godt (!) „det er noget lort!“ – Det må mane til eftertanke, at vores fjerne oldtid ikke umiddelbart altid taler til enhver fantasi, og det må gøres bedre i den nye museumsbygning.

Museet har ikke bevidst „lagret“ de faste udstillinger, men har af tid- og pladsnød valgt at satse på særudstillinger, i et dertil indrettet lokale. I besøgsstatistikken kan man se, hvordan særudstillingerne afspejler sig tydeligt ved stigning i besøgstallet. Museets hidtil største udstillingssucces var en udstilling af dragter i 1967. I gæstebogen findes megen ros derom, men en enkelt besøgende kom åbenbart forsent, hun ærgrer sig og skriver dernæst „Jeg synes, at I skulle have alle jeres dragter udstillet permanent.“ – Vi har ikke plads til dragterne i de nuværende bygninger, men også det vil der blive rådet bod på i den nye bygning.

At Haderslev Museums besøgstal på årsbasis ikke hører til de største blandt museer ved vi udmærket godt. Knap 10.000 besøgte museet i 1974. Af fig. 2 fremgår det dog, at besøgstallet er i konstant og rolig stigning. Men vi ved også godt, at dem, vi helst vil skal have fornøjelse af museet, Haderslevborgere og sønderjyder, kun sjældnest kommer. At genier ikke påskønnes i deres hjemland, må også museet konstatere, men ikke slå sig til tåls med. Hvornår har De sidst været på Haderslev Museum?

Engang var det sådan, at når man som skoleelev én gang med klassen havde

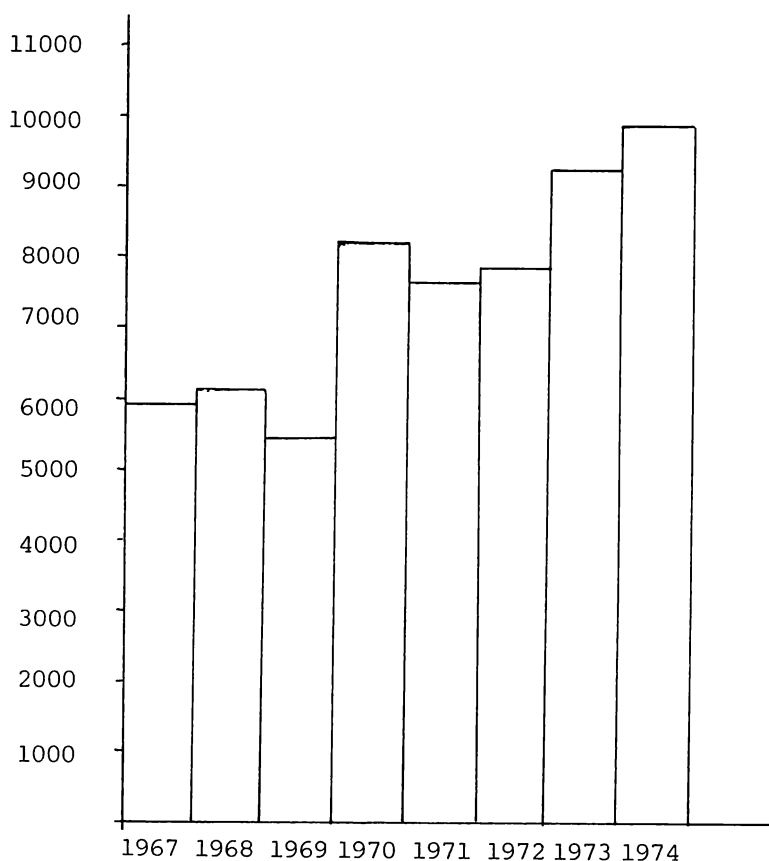

Fig. 2.

været på et museum, – ja, så havde man set dét, for gamle ting forandrede sig jo ikke. Historien måtte jo da være den samme, vil de fleste vel svare, hvis man spurgte. Det er ikke rigtigt, med historie kan der som bekendt også manipuleres meget, byttes om, og fortælles nyt i én uendelighed. Og et aktivt museum kan fortæller på tusinde måder og det samler hele tiden ny viden sammen i grundsamlingerne, særudstillinger, ved omvisninger, ved udgravningsdage o.s.v.

På en erhvervsudstilling i Røddinghallen i foråret 1974, der varede 3 dage, fik museet en stand stillet til rådighed af Rødding kommune. I den fortaltes om Røddingegnens fortid, og udstillingen besøgte af henved 7.000 mennesker. – Så helt ringe står det nu alligevel ikke til med vort besøgstal.

Som permanent punktudstilling udenfor museet blev sidste år fremstillet en planche til Skrydstrup Lufthavn om bronzealderpiggen fra Skrydstrup med henvisning til den da nyrestaurerede høj. Mången en flyforsinkelse, må antages at blive til gunst for museet. I år er netop færdiggjort en lignende udstilling i „Møllen“ i Haderslev om Slotvandmøllens historie. Også dér kan mængden en teaterpause blive til gavn, og i museets interesse.

Det er ikke kun fordi der bygges nyt museum i Haderslev, at den slags udstillinger og andre arrangementer laves, fex har de efterhånden traditionelle udgravningsdage også meget stor søgning, hvergang vel et par hundrede mennesker. Der er faktisk en idé i at museet også udenfor huset vil fortælle stedets historie. – Men alt dette vil naturligvis ikke afspejle sig i gæstebogen, eller i museets besøgstal.

Et andet vigtigt forhold, som heller ikke vil afspejle sig, men som derfor godt kan undre en museumsmand er, at ingen rigtigt har beklaget sig over museets åbningstider. For når man samtidigt må konstatere at flest turister kommer på museet, og kun sjældent byens borgere, må det nødvendigvis hænge sammen med åbningstiderne om hverdagen. Museet lukker kl. 17, hvor de fleste har fri fra deres arbejde. Dette problem er overvejende af økonomisk karakter, men må dog kunne løses i den nye museumsbygning, måske ved at museet om vinteren kan have åbent generelt kun for skoler om formiddagen og så til gengæld have åbent én eller flere aftener, hele året igennem.

Ikke alle problemer vil løse sig selv op på det nye museum i Haderslev. Navnlig vil det problem, som følger i kølvandet på store institutioner, nemlig den manglende direkte og personlige kontakt måske gå fløjten, selvom Haderslev Museums personale vil stritte imod, og ligge vandret i luften for at nå det hele. De 4 gæstebøgers længste brev, fortæller om dét problem. Det er fra en dreng, der i 1964 var 14 år, men allerede en erfaren museumsgænger. Der er mange kloge tanker i hans brev, og hvis han læser dette må det glæde ham, at Haderslev nu får en ny museumsbygning, med mere egnede udstillingslokaler. Brevet skal afslutte denne artikel.

Det lyder som følger: „Efter at have været Fyn rundt på cykel, og set en del museer på øen, vil jeg uden vaklen sige, at de fleste af dem virker sterile på publikum. Men der var to undtagelser. Mands Museum i Assens og Tåsinge Museum. Det første sted gik en ældgammel gubbe rundt og viste tingene frem, fortalte

uhøjtideligt historier i tilknytning til de udstillede genstande. Næsten det samme foregik på Tåsinge, hvor manden også spankulerede rundt og bogstavelig talt rev de besøgende med. Det var det bedste ved hele museet! næsten. De to museer udstillede fra oldtiden og opefter, dog med hovedvægt på middelalderen og tiden derefter.

Også Haderslev Amtsmuseum er som de andre offentligt ejede museer goldt, selvom der rigtignok er gjort et stort arbejde med udstillingen. Det må være fordi rammerne om udstillingen er forkerte, først og fremmest de højloftede sale, der gi'r det hele et højtideligt præg, hvilket vel ikke er meningen? Jeg er ikke sikker på, at „min ide“ med en kustode, der fortæller løst og fast om de udstillede genstande er god nok ved oldsager, men må kunne realiseres i bondehusene, hvor rummene er til stede.

PS. I begge de to små museer var masser af støv, hvilket ikke virkede frastødende på de mange besøgende, tværtimod, det passede udmærket til de små lavloftede stuer.“

En skolestrid i Aastrup

AF PETER HØIER

Skønt Geodætisk Institut i dag kun skriver »Over« og »Neder« og lader »Aastrup« være fælles for de to små landsbyer, der ligger nær hinanden lige øst for Haderslev, gav Aastrupskolens placering alligevel anledning til lange diskussioner for snart 300 år siden, fortæller lærer Peter Høier, Kløvtoft.

Aastrup har fra gammel tid bestået af to adskilte bebyggelser: Overby og Nederby, og da sognet fik sin kirke, placerede man den klogt og forudseende midt imellem de to byer. Skolen er barn af kirken, og det er da naturligt at antage, at børnenes oplæring, da denne blev indført, foregik i eller ved kirken, hvor foruden præsten også degnen havde sin bolig. Striden opstod, da skolen blev flyttet fra kirken til Overby.

1666 blev Simon Jacobsen kaldet til degn og skolemester, og han var indehaver af embedet indtil sin død 1717, altså i 51 år. Inden han tiltrådte, begyndte man opførelsen af et nyt degnehus ved kirken, men inden det stod færdigt, blev det nedbrudt og genopført i Overby efter krav fra ejerne af de enlige østlige gårde Nygaard, Feldum, Gymoes og Wildfang, som ønskede en forkortet skolevej for deres børn. Herved forrykkedes imidlertid den hævdundne balance mellem de 2 byer, og ikke uden grund opstod der utilfredshed i Nederby.

Forældrenes pligt til at sende deres børn i skole havde da bestået i mere end 100 år. I følge en kirkeordinans af 1542 skulle degnen én gang ugentlig undervise i katekismus. 1544 udstedte Christian III en forordning for hertugdømmerne, hvorefter der ikke blot skulle undervises i religion, men også i læsning, skrivning og regning. Det

har dog nok mange steder haft sine vanskeligheder med at efterleve dette krav, for 1648 tilstillede amtsmand Kaj von Ahlefeldt i Haderslev præsterne en kongelig forordning, hvori det hedder, at skolerne på landet var gerådet i en mærkbar tilbagegang, og at de skulle pålægge sognebeboerne at sørge for børnenes opdragelse og skolegang, samt at de genstridige skulle anmeldes til myndighederne. Desuden, at beboerne i sogne, hvor skolemesteren ingen anordnet løn fik, til ham ekstra skulle yde: gårdmænd en skæppe rug, kådnere 3–4 skill., hvad enten de havde børn eller ikke, og de forsømmelige skulle udpantes.

Det har dog nok stadig haft sine vanskeligheder med at efterleve kravene. Simon Jacobsen klagede således i 1676 til amtmanden over beboernes efterladenhed, så han måtte lide nød, og hans efterfølger siger i en af sine klageskrivelser, at man aldrig havde været til sinds at yde den gamle degn noget til livets opretholdelse, hvorfor han, da han ikke ville tigge, var nødsaget til forår og efterår at fiske, og om sommeren at arbejde som håndværker, for at holde nød og armod fra døren. Sognet var af den grund nødt til at se sig om efter en afløser, og det blev snart den ene og så den anden, da det aldrig varede ret længe ad gangen; degnen måtte selv overtage undervisningen en del af vinteren, indtil han i en høj alder og på grund af sygdom ikke længere var i stand dertil.

I begyndelsen af 1687 sendte beboerne i Nederby en klage til myndighederne over skoleforholdene, især over den lange skolevej til Overby. Det medførte et dekret om, at „skolen skal holdes i kirken som tidligere, da de fleste stemmer derfor, og kirken

ligger midt i sognet. Desuden er præsten i nærheden og kan føre tilsyn. Det henstilles alvorligt til degnen, at han holder skole i kirkekapellet og altid indfinder sig rettidig og oprigtig underviser ungdommen“.

Simon Jacobsen holdt så skole der én vinter, men flyttede derefter tilbage til sit hus i Overby, da han i kirken sammen med børnene enten måtte lide under en voldsom røg fra fyret eller fryse.

Følgen blev imidlertid, at Nederby undsagde sogneskolen og oprettede sin egen skole. Her fik Jep Hansen Kock ansættelse som lærer omkring 1709. Efter 3 1/2 års forløb tog han tjeneste hos herredsfoged Reding og landmåler Peter Petersen, indtil han 1715 lod sig leje som afløser for den aldrende degn i Aastrup. Der har tilsyneladende været almindelig tilfredshed med hans virke, idet hele sognet sendte børnene til hans undervisning, som nu igen foregik i kirken; men kun et års tid, da også han blev fordrevet af kulde og røg og for egen regning lejede et hus i Overby.

Mange gode argumenter

1717 døde den gamle degn, og Jep Hansen fik efter hele sognets ønske og provst Arendt Fischers anbefaling overdraget embedet som degn og skolemester i Aastrup, og samtidig blev undervisningen igen forlagt til kirken, hvor nu karnhuset (våbenhuset) blev indrettet til formålet. Det kunne dog kun betragtes som en midlertidig ordning, og da degnehuset i Overby var brøstfældigt, måtte der træffes beslutning om opførelse af et nyt. De enlige gårde fastholdt placeringen i Overby, og det gjorde flertallet af beboerne der også. Men Nederby protesterede, og i en henvendelse til amtmand og provst 1. juli 1718 gør de rede for deres syn på sagen: Ved Simon Jacobsens ankomst blev degnehuset oprejst på Overbygade, endskønt det efter de gamles udsagn altid har haft sin plads ved kirken, som er

midt i sognet. Efter at huset var rejst måtte vi erfare, at endogså skolen skulle holdes der, hvilket dog ikke var meget profitabelt. Efter en gammel koncept skulle skolen holdes i kirken, og degnen havde der mere end 30 børn at lære, hvorimod han har klaget over, at han hjemme i huset i Overby næppe havde en halv snes, ligesom den nuværende degn har mere end 30 i Kirken, hvoraf vel en hel snes er fra Nederby. Det var besværligt for degnen at bo i Overby og i sin tilstundende alderdom mange gange skulle gå den lange vej til kirken. Det gamle degnehus skal alligevel fornys, og et nyt kan bygges ved kirken på et stykke jord, som tilhører Nederby, og hvor der kan blive plads til hus og kålhav. De enlige gårde havde den gamle degn ikke megen profit af, da de ofte selv holdt en lærer eller sendte deres børn til andre skoler, Peter Wildfang således til Sillerup. Wildfang og Gymoes har heller ikke fra Arilds tid hørt til vort sogn og har ikke lod eller del med os hverken i mark eller gadejord, uden hvad en halvgård anbelanger, som Gymoes har tilkøbt, hvorfor ikke anses for billigt, at vi efter dem skal være forbunden at regulere vor sogneskole.

Idet de anmoder om velvillig tilladelse at bygge skolehuset ved kirken, føjer de til, at kongens anordning om ringning med bedeklokken tre gange daglig så meget lettere kan udføres af degnen, når han bor ved kirken.

Ja og så nej fra amtet

Til denne redegørelse erklærede amtsinspektør Bentzen: Da sogneskolen kan etableres billigt og for hele sognet bekvemst, og da kirken er beliggende midt i sognet, og tillige ejerne af de nævnte 3-4 agre frivilligt vil skænke grunden, så anbefales det alvorligt beboerne at nedbryde huset i Overby og bygge et nyt ved kirken.

Den anden part i sagen, Overby og de

østlige gårde, var imidlertid ganske og aldeles uvillige, og skolen ved kirken blev ikke bygget. Da så sognepræsten besluttede at gå ind for Overby, ændrede amtet også standpunkt. Indtil slutningen af 1720 holdtes skolen i karnhuset, som kun var en provisorisk løsning, og undervisningen blev derefter forlagt til det hus i Overby, som Jep Hansen beboede.

Mange klager fra degnen

Men Nederby ville ikke kapitulere. Ved Michaelis 1721 oprettede beboerne der en vinkelskole og nægtede at levere skolekorn til degnen. Denne nægtelse havde dog taget sin begyndelse længe før. Jep Hansen har nok haft et stridigt sind og var hurtigt kommet i et stærkt modsætningsforhold til de ikke mindre selvbevidste sognefolk. Karakteristisk er en udtalelse af Hans Wildfang: Degnens modstandere har startet den løbende strid mere af formastelse (Frevel) end af nødvendighed.

Jep Hansen sendte i årenes løb en række klageskrivelser til myndighederne. Således anklagede han i 1721 Hans Martensen og Lorenz Jessen for i fem år og Nis Hansen og Jens Jepsen i tre år forbryderisk at have undladt at levere kornet, og det blev ikke derved, thi vægningen smittede, så de øvrige naboer tid efter anden holdt ham hen med tomme løfter. Da han således i september måned efter forudgående tilsigelse og præstens påmindelse ville hente sit korn, var ingen parat til at udlevere det, og han havde en måned senere ikke fået mere end 5-6 skp. Bitter siger han, at hans øvrige accidenser er så ringe, at han umuligt kan leve deraf med kone og uforsørgede børn. Han bad derfor om, at de nævnte fire mænd straks ved lovlige midler blev bragt til at levere de to tønder rug, de skylder ham, og at alt sognefolket ved trussel om bøde advaredes om hvert år rettidigt at have kornet klar til afhentning, at det pålagdes de ne-

derbyer straks at afskaffe den egenmægtigt antagne skolemester og sende børnene i sogneskolen, og at alle, som voldte ham fortræd, under strafansvar holdtes til at lade ham i fred, så han ubesværet kunne passe sit embede.

Provst Arendt Fischer lod udfærdige et dekret, som 7. jan. 1722 blev ratificeret af amtmand Reventlow, og hvori det hedder, at da de fire bønder i Aastrup ikke har efterkommet en tidligere ordre, vil de ved en rytter blive belagt med militærisk eksekution og forpligtiget til daglig til eksekutor at betale to skill. hver, indtil det skyldige korn er leveret. De øvrige vil blive idømt samme straf, såfremt de ikke overholder afleveringsfristen. Da beboerne i Nederby ikke har respekteret en befaling af 27. okt., vil en rytter ligeledes her foretage eksekution og af hver kræve en skill. daglig, indtil den ulovlige skole er lukket og børnene sendt i sogneskolen. Enhver i sognet har med bødeansvar på fire rdl. at rette sig efter denne ordre og ikke på noget tidspunkt hævne sig på degnen. Skulle nogen optræde utilbørligt, vil han blive straffet med eksekution og fængsel.

Men Nederby gav ikke efter. I et petikum og andragende beklager de amtsmandens resolution og begrunder påny deres holdning:

1. Vejen til Overby er lang og „skiden“ og såvel farlig som umulig for små børn. Skal de søge den ordinerede skole, må forældrene både bringe og hente dem.
2. Sogneskolen har fra Arilds tid af „degnen, hans forvæser og forvæsesers forvæser“ været afholdt ved kirken, som er midt i sognet.
3. Det er helt absurd, at samtlige Nederbyere skal rette sig efter Feldum og Nygaard, som kun har 2-3 børn, medens klagerne har mange.
4. Degnen er velvidende om, at han, inden han tiltrådte, forpligtigede sig til at rette sig efter den gamle sædvane. Nu indklager han de Nederbyer for amtmanden og

søger at bringe dem i stor unåde.

5. De beder om, at vejen må blive synet, så det kan blive konstateret, om børnene er i stand til uden fare at færdes på den. Hvad degnens prætention angår, så behøver han ikke at klage, thi hvad man er ham skyldig, det kan han få, når det behager ham, og det er derfor ganske ubegrundet at belægge med eksekution.

Brevet slutter med underdanigst bøn om, at foranstående nådigst må blive overvejet, så de små umyndige børn ikke skal blive forsomt i deres lærdom, hvad virkelig ville ske, hvis de skal søge den anordnede skole, men at der gives tilladelse til at holde en „liden skoledreng“ til at undervise dem, eller at skolen må holdes ved kirken.

Bønskriftet blev ikke pure afvist, men det blev tilstillet de enlige gårde til udtalelse. Der skete dog ingen ændringer i de bestående forhold.

Endnu flere besværinger

Omtrent samtidig sendte Jep Hansen også en klage og meddelte, at seks mænd i Nederby: Thomas Nissen, Jep Jepsen, Claus Mikkelson, Christian Falsen, Nis Hansen og Lorenz Nissen igen havde oprettet en skole uden at bryde sig om amtsmandens dekret. Han bad om, at enten måtte de nævnte seks fra Nederby samt Hans Wildfang, Christen Nygaard, Peter Wildfangs enke og Christian Gympes blive indstævnet til et forhandlingsmøde hos amtsinspektør Bentzen, eller også skulle de førstnævnte straks idømmes en bøde på fire rdl. og belægges med eksekution.

Amtmand Reventlow reagerede ved at dekretere, at alle og enhver, som modsatte sig en given ordre, ville blive afkrævet deres skyldighed, og der ville ikke blive set mellem fingrene (auf die lange Bank geschoben werden).

Der foreligger ingen konkrete oplysninger

om bøder, eksekution eller andre straffeforanstaltninger, men gemytterne faldt ikke til ro.

I 1724 rettede begge parter igen henvendelse til myndighederne med gensidige beskyldninger. Nederby krævede fortsat ret til at holde en skoledreng, som – og det er en ny påstand – degnen allerede 1721 havde lovet at skaffe dem, og som der i andre sogne, hvor der var lang og dårlig vej til sogneskolen, blev givet tilladelse til, og Jep Hansen fremstillede påny hele stridens forløb med fremhævelse af den forfølgelse og uret, han havde været udsat for. Det var dog ikke mere alle beboerne i Nederby, som protesterede mod sogneskolen, af 14 gårde var det kun de seks, og han var fortsat villig til at forlægge undervisningen til kirken, hvis et flertal af sognets beboere ønskede det, og hvis kirken apteredes, så børn og lærer kunne opholde sig der. Han måtte dog kræve en godtgørelse for den daglige tur fra boligen i Overby til kirken og fritagelse i de ti uger fra Jacobi til Michaelis til bjergning af sit høg og korn. Men han kunne også gå med til, at sognet antog en dygtig person til at undervise børnene i de almindelige skolefag, og at han til gengæld overtog katekismusundervisningen fra jul til påske (konfirmationsforberedelsen).

Der foreligger intet om stridens videre forløb, men at forholdet mellem sogn og degn også har været spændt i den følgende tid, fremgår af en klage fra Jep Hansen 1732 over beboernes vægring ved at gøre brug af hans tjeneste ved begravelser. Det har sikkert været en lettelse for alle parter, da Jep Hansen Kock i 1737 forlod Aastrup, idet han blev kaldet til degn i Fjelstrup.

Kilder:

Haderslev provstearkiv
Aastrup præstearkiv
(Landsarkivet, Aabenraa)

Til doktors i Aabenraa i 1835

AF H. P. JENSEN

Christian Lund fra Gestrup, 24 år gammel, lider gennem adskillige år af
Blodsvækkelse forbundet med blodspytning,
og denne sygdom, som ofte bringer ham i den største livsfare, indfinder sig fra år til år stadig hyppigere og heftigere. Gennem det sidste år måtte han særligt lade foretage åreladning, hver 14. dag, eller i det mindste hver 3. uge som palliativ (forebyggende middel). Såfremt han ikke pludseligt skulle omkomme af hæmophthisis (blodopsytning), er det dog indlysende, at hans tilstand stadig mere udvikler sig til en virkelig lungesvindst.

Om rigtigheden af det anførte, er alle, der kender ham overbevist, og kan under-egnede, som hans læge gennem flere år, selv på ære og samvittighed attestere i overensstemmelse med sandheden.

Aabenraa, den 21. marts 1835. sign. C. W. Carlsen.

Ovennævnte Christian Lunds vedvarende sygelighed kan jeg ligeledes bevidne i overensstemmelse med sandheden, da han er mig personlig bekendt.

På embeds vegne:

Kongeligt ridefogdi i Toftlund, den 21. marts 1835. sign. Riedell.

Christian Lund (1812–1838) var næstældste søn af gårdmand i Gestrup Johannes Hansen Lund. Den ældste broder Hans Johannsen Lund havde overtaget faderens gård i 1827 og givet den syge broder ophold.

Attesten, der her er oversat fra tysk, er formentlig udstedt i anledning af en mulig indkaldelse til militærtjeneste. Datidens sessionsplakater var nøje anvisning, hvordan der var at forholde sig i tilfælde af sygdom, ulykkestilfælde og andre omstændigheder, der kunne forhindre rettidigt møde på session eller ved indkaldelse.

Det er bemærkelsesværdigt, at man fra Gestrup søgte læge i Aabenraa og ikke i Haderslev, der var amtsbyen. Aabenraa lå imidlertid nærmere ved Ribe–Aabenraa vejen, der gik tæt forbi stuehuset på den Lund-ske gård i Gestrup.

Den beskrevne sygdom er antageligt tuberkulose i fremskredent stade. Den hyppigt

kritiske tilstand og lægemidlet åreladning må ifølge nutidige læger have medført en iøjne-faldende svækkelse af udseendet. Sygdommen blev dog efter god bureaukratisk skik kun taget for gode varer, når den attestere-des på officielt papir. I den tørre tekst fornemmes læge og ridefoged som venner, der med sorg så den unge mand sygne hen.

Lægen i Aabenraa C(arl) W(ilhelm) Carlsen skal have været københavnsk født, men havde nedsat sig i Aabenraa, hvor han ægtede en datter af en sukkerraffinør Hans Andresen og fik en meget stor praksis.

Christian Lund døde den 9. juni 1838. Kirkebogen angiver som dødsårsag: Tæring, der i reglen dækkede over tuberkulose.

Broderen Hans Johannsen Lund havde ladet en af sine sønner opkalde efter den tidligt afdøde broder, og denne søn efterfulgte ham på gården.

Süderdomstrasse 4, der ligger skråt over den Hattenske Gård, ligger vest for domkirken. Bygningen er den i 1842 opførte Vajsensskole. Foto: Børge L. Barløse, juli 1975.

Domskolen i Slesvig

AF BØRGE L. BARLØSE

Skoleinspektør Børge L. Barløse, Århus, artikel i Sønderjysk Månedsskrift 1976 side 33 ff. fremkaldte en læserhenvendelse, som har givet ham anledning til at uddybe sin artikel på et par punkter.

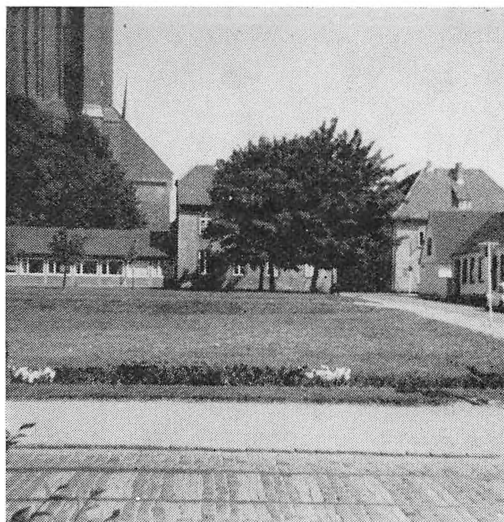
1802 standser Vajsenhuset i den Hatten'ske gård sin virksomhed. Børnene sættes i kost hos byens borgere og deres undervisning varetages siden af de eksisterende skoler. 1807 flytter domskolen over gaden, idet den rømmer det gamle Kapitelhus vest for domkirken og nu bliver hjemsted for den såkaldte Vajsensskole. Jeg må her indskyde, at betegnelserne Vajsensskole og Vajsenhus-skole af samtiden bruges i flæng, hvad der i den givne sammenhæng nok kan skabe lidt forvirring.

1839 træffes der principbeslutning om

nedrivning af Kapitelhuset. Af bygningsinspektør J. F. Meyer udarbejdes der tegninger og planer til en anden skolebygning i umiddelbar nærhed af den gamle. Den står færdig i 1842, trukket helt frem til gaden, og står der den dag i dag, omend ikke i brug som skole (Süderdomstrasse 4, skrås over for den Hatten'ske gård). Da der dermed var tilvejebragt en afløser for den gamle skolebygning, kunne denne nedrives, hvilket må være sket året efter, altså 1843.

Nu er jeg blevet gjort opmærksom på, at der i to danske fremstillinger, nemlig Trap (1864) og J. N. Schmidt's »Slesvigs land og folk« (1852) forekommer et par enkeltheder, der synes at stride herimod, og det må medgives, at problemet kan gøre krav på en nærmere granskning.

Vi kan dog, så vidt jeg kan se, roligt lade

det første ligge. Når det i Traps omtale af domskolen (s. 562) hedder: »Den nuværende, temmelig forældede skolebygning ligger vest for domkirken« er det simpelthen ukorrekt og misvisende sprogbrug, en skødesløshed, der i øvrigt demteres af det vedføjede kort, som klart viser beliggenheden af domskole og Vajsenkole. Flertalsformen i kortets signaturforklaring (Vajsenkoler) kan vække undren, men det giver ikke holdepunkt for at antage, at der i 1863 bestod to institutioner – at altså den gamle vajsenkole i Kapitelhuset ikke var blevet nedrevet. Her kan f.eks. erindres om, at det i 1900-tallet ikke var ualmindeligt at tale om drenge – og pige»skoler« som to afdelinger af samme institution (Begrebet drengekole altså nærmest = drengeklassen) Eller hovedskole/elementarskole – gængs terminologi i den skolehistoriske litteratur.

Henvisningen til Schmidts topografi er nok så interessant og udfordrende.

Han skriver i sit topografiske værk om Slesvig (1852) side 318: »Vajsenhuset, stiftet af pastor Paul Mercatus, 1720, ophævedes 1802, og 1806 flyttedes hertil Cathedralskolen fra det gamle Kapitelshus, nuværen-

de Vajsenkole«. Skulle han da være uvidende om, at skolebygningen var forsvundet i 1843, kun 9 år tidligere? Eller var den alligevel ikke forsvundet?

Jes Nielsen Schmidt var ganske rigtig lærer ved Doms skolen, men hans ansættelse strakte sig dog kun over et års tid (1851–52). Han var ikke hjemmehørende i byen, men var fra Sydtønder amt (Karlum). Man kan næppe gå ud fra som givet, at han var helt pålidelig underrettet, end ikke om skolens nærmeste omgivelser, og heller ikke af hans ord kan man udlede, at Kapitelhuset stadig eksisterede.

Længere er det nok ikke værd at gå i forsøget på at fortolke eller bortforklare de to kilders udsagn. Det vil selvsagt være af langt større værdi om man kunne anføre en helt uomtvistelig dokumentation for, at kapitelhuset faktisk blev nedrevet i 1843. Det mener jeg vil være muligt, men det forudsætter gennemgang af et materiale, som jeg ikke i øjeblikket så lidt som i den allernærmeste fremtid har adgang til. Jeg må derfor her og nu indskrænke mig til disse bemærkninger.

»Den lille Admiral«

AF SENIUS TIEDEMANN

Ovenstående billede var velkendt her i landsdelen omkring 1860, dets titel var „Den lille Admiral“. Admiralen var en dværg, som en kvindelig markedsrejsende benyttede sig af ved at rejse rundt med ham til markederne. Mod betaling fremviste hun ham sammen med sin 9-årige datter.

Denne lidet tiltalende måde at tjene penge på, kom grevinde Danner for øre, og hun fik sin gemal, kong Frederik VII, til at forbyde denne form for optræden på markeder med den begrundelse, som skriften siger: „Ingen kan ved at bekymre sig, lægge en alen til sin vækst.“ Derfor skulle dværgen

ikke være til grin og spot for sine medmennesker.

Kongen tog sig af ham og sørgede for en bedre tilværelse både for ham og kvinden med datteren. De kom til at dele hjem sammen og fik en mere solid og sorgløs tilværelse. Som billedet viser, lod kongen ham iføre admiralsuniform og gav ham titlen „Den lille Admiral“.

Der må have stået et fond bag udgivelsen af disse billeder, da de blev fremstillet i masseproduktion og solgt med merfortjeneste, hvis midler gik til „Invalidekassen“.

Og her et ligeså interessant billede af grevinden og kongen, som blev „Den lille Admirals“ velgørere. Til dette billede knytter der sig minder fra Øster Løgum. Det var i 1863, at parret havde været til kirkeindvielse i Tyrstrup, og de havde anmeldt et besøg i Øster Løgum på tilbagevejen til Lyksborg, som foregik ad Oksevejen.

Der var selvsagt stor opstandelse i byen og i præstegården over det forestående fornemme besøg. På det tidspunkt tjente der en ung pige fra Ærø på en gård i byen. Hun var en meget kvik pige med et godt håndslag, hun kunne forestå meget og det kom

præstegården, hvor modtagelsen skulle foregå, til gode.

Det blev hendes opgave at lave buketter og binde guirlander til udsmykning af salen. En anden ting, som hun var kendt for, var en fin sangstemme, og med denne gjorde hun en god indsats ved gudstjenesterne i kirken. Derfor blev hun også kaldt „Karen degnepige“.

Da samværet med de prominente gæster var slut og der skulle tages afsked overrakte kongen et billede af ham og grevinden til præsten Otto Binzer som en tak og til minde om dagen.

Den temperamentsfulde præstefrue, „Maddammen“, som hun blev kaldt, modsatte sig på det bestemteste, at det billede skulle hænge i præstegården. Præsten var derimod mere tolerant og diplomatisk og sagde: „Ja, ja, da, det skal nu ikke blive et stridens æble i vor præstegård, kan vi to ikke enes om billedets placering, så vil jeg overlade det til dig, Karen, for du har ved din gode hjælp

ærligen fortjent det!“

Karen holdt billedet højt i ære alle sine dage. Et års tid efter denne hændelse, brød krigen ud, og Karen tog skyndsomt flugten og kom med en Kanonbåd over til Ærø, hvor hun blev alle sine dage.

Det her viste billede er et 25 år gammelt fotografi af originalen.

Svundne tiders rejsende oplever Sydslesvig

En hollænders vinterrejse gennem Sydslesvig 1674

I den strenge vinter 1674 vovede den hollandske købmand Abraham van der Mersch rejsen fra Hamborg gennem Danmark til Göteborg. Han har berettet om denne rejse i et manuskript, der findes i universitetsbiblioteket i Amsterdam, og i »Fra Arkiv og Museum« bd. 3 1905 er den del af beretningen, der omhandler Danmark, gengivet i oversættelse. Fra denne kilde har overbibliotekar Torben Glahn taget dette afsnit:

Vi forlod Rendsborg om morgenen den 19. februar. Ved middagstid bedede vi med hest og slæde ved Danevirke i nærheden af Slesvig og Gottorp, men måtte på grund af den megen sne overnatte på heden i en fattig, enlig beliggende bondehytte. De fattige folk, som boede der, var ikke desmindre raske og veltilfredse. Vi havde ikke været længe i dette herlige herberg, førend endnu et selskab indlogerede sig hos os, hvilket vi forstod var en gesandt fra kong Ludvig XIV af Frankrig med sin sekretær og to tjenere, som rejste til det danske hof, og ihvorvel man i Holland endnu var i en ødelæggende krig med Frankrig, så havde vi her alt tabt slaget (thi de havde mange våben hos sig, men vi ikke det,

der lignede) og fandt os i vor sørgelige stilning med en sådan sindsro og munterhed, at denne store minister på hele sin rejse fra Paris ikke havde tilbragt fornøjeligere timer end denne nat sammen med os. Han rejste derfra næste morgen en time før vi, thi hans kostbare rejseselskab passede ikke i vort kram, følgelig »bonjour'dede« vi ham og fulgte endnu tidlig på morgenen efter til det fornøjelige Flensborg, der ligger i en lystelig lille dal ved Østersøens bred og omgivet af meget frugtbare og lystelige høje, som forskaffer beboerne af Store Langgade foran næsten hvert hus en altid springende fontæne med kosteligt vand. Vi opholdt os nu ikke længe her, men efter at have varmet og vederkvæget os, skyndte vi os videre, så vi endnu samme aften nåede forbi den første by i Jylland, Haderslev.

23. marts kørte han på hjemrejsen fra Odense, tog over Assens, Haderslev »og derpå strax afsted igen, så vi endnu samme aften nåede Flensborg, og vi havde således den dag rejst hele 15 mil, i fæl kulde med sydost vind. Lørdag den 24de marts fortsatte vi vor rejse til Slesvig, hvor vi ankom ved middagstid, og om aftenen kom vi til den danske fæstning Rendsborg, her tilbragte jeg natten i en meget magelig seng.«

Hver dags største gave

AF PER JESPERSEN

I dagene 25., 26. og 27. juni opføres i Schackenborg slotspark for tredje gang et friluftsspil om guldhornene. Forfatteren, lærer Per Jespersen, Øster Højst, skriver i den anledning:

For tredje gang kan vi til sommer gå igennem den gamle smedjernslåge ind i Schackenborgs ældgamle slotspark, oprindeligt anlagt for hundreder af år siden tæt ved den gamle kystlinie ud til Vadehavets flade i den tid, hvor de nuværende diger ikke beskyttede landet. Senere smukt holdt i fransk parkstil med klippede alleer og buske skåret

til i alle tænkelige figurer. Gennem de to alleer kunne vægterne fra den hvide slotsgård se mod Slotsfelt i de mørke nætter. Og nu, hvor Slotsparken er en blanding af velpassede plæner, blomsterbede og vild urskov med nordisk-mytisk stemning - - - nu kan vi for tredje gang gå igennem den gamle låge for at opleve historien i sin strålende, romantiske glans, når GULDHORNSSPILLET går over scenen.

For det er vel romantik at skruetiden tilbage og at vise et spil om Møgeltønder-egnens fortid med Lægæst, Kirsten Svendsdatter og Erik Lassen. Romantik giver tanken

liv og gør håbet for fremtiden mere livsnært. Ellers kunne vi gå hen og drukne i teknik og teknokrati.

I sit store digt om guldhornene fra 1974 skriver Gudrun Stuckert:

Og endnu engang
skal højene åbnes
på glødende søjler,
mens pigerne danser
i elverkongernes eng.
Og ingen skal være
hinandens fjender,
og alle skal kende
de ord, der vender
naboens øre imod din mund.

Da Oehlenschläger skrev sit berømte digt „Guldhornene“, var det romantikkens tidsalder, der fødtes. Romantikken lever stadig i os, men vi har nu – så længe efter – lov til at lægge mere i denne, end man kunne på Oehlenschlägers tid.

Romantikken ytrer sig blandt andet i

længsel efter fortiden, en længsel, der måske ikke blot er et romantisk lune, men en dybere forståelse af, at menneskene, der levede før os, ejede en livets ro og sikkerhed udsprunget af dagligdagens virke, som vi slet ikke kender i dag. Forstår vi dette, er romantikken ikke blot romantik, men en smertelig erkendelse af nutidens uformuenhed overfor livets simpleste krav.

Har alt dette noget med GULDHORNSSPILLET at gøre? Er guldhornenes historie, som vi i grunden kun kender ganske lidt til, ikke rendyrket romantik? Jo den er, men den er mere end det. Historien om guldhornene fra deres tilblivelse over fundene og videre til deres evige forsvinden er også historien om mennesker og menneskers liv. Det er den historie, der får spillets Erik Lassen midt i oplevelsen af det nære, nøjsomme familieliv at synge den sang, der blev skrevet i forrige sommers dunderhede på en græsplæne i Øster Højst, og som kunne stå som GULDHORNSSPILLET's motto:

ERIK'S SANG

Tekst og musik af Per Jespersen

Her på mit lille sted,
hvor markens grønne slette
nu strækker sig mod vest,
og våren dådigt fødes
af havets stærke blæst.
Hvor er her godt at være.

Her på mit lille sted
er skovens tætte tykning
en vinters stærke læ,
så sommerhøsten bjerges
af kornets ødsle dræ.
Hvor er her godt at være.

Her på mit lille sted,
hvor rygtet ofte råber
om andre steders ry,
er arbejdsdagens lykke
det allerbedste ly.
Hvor er her godt at være.

Her på mit lille sted,
hvor fortid stedse maner
til nøjsomhedens ro,
kan hjertet finde tryghed
i livets stærke tro.
Hvor er her godt at være.

Her på mit lille sted,
hvor livet stille glider
i dagligdagens gry,
er hver dags største gave
at vågne op påny.
Hvor er her godt at være.

Lad det være et stille, men stærkt håb, at
Eriks sang fra GULDHORNSSPILLET's sce-
ne i den lyse juninat kan synge sig ind i
livets inderste og dyrebareste gemme.

Sagt og skrevet

Nordslesvig i 56 år

I år har Nordslesvig været dansk i 56 år, det samme åremål, som landsdelen var under tyske herredømme før 1920.

I den anledning sagde den nyudnævnte generalkonsul i Flensborg Arne Fog Pedersen på Grænseforeningens sidste sendemandsmøde i sin formandsberetning:

Nordslesvig har siden genforeningen været under dansk styre i lige så lang tid, som denne landsdel var under preussisk regimente fra 1864 til 1920.

Der er i denne tid foregået en rig økonomisk og erhvervsmæssig udvikling i Sønderjylland. Men når man som jeg har levet her i landsdelen i en årrække, har man heller ikke kunnet undgå at notere, at igennem alle årene, der er gået siden 1920, er Nordslesvig også efterhånden blevet dansk i den forstand, at mangt et farverigt særpræg og grænselandets særlige tone er forsvundet eller er ved at forsvinde. De fleste af de stoute og selvhjulpne typer, der i fremmedherredømmets år var formet under den nationale kamp og dysten for ret til frihed, ligger nu i deres grav.

Sønderjylland 56 år efter afstemningen i 1920 er ved at blive et almindeligt stykke

Danmark som Vendsyssel og Sjælland, og sønderjydsk og kongerigsk ungdom kører i dag over den »sorgomsuste Kongeå« som de kører over Skjernåen og Susåen. – »Å, var det forresten ikke her, der engang var en grænse?«, spørger de.

Et afsnit af denne landsdels særlige historie er ved at løbe til ende. Dramatiske begivenheder og omtumlede skæbner er ved at blive historie.

De yngste, der som 20-årige stemte 10. februar 1920, har forlængst passeret støvets år.

Tiden rider hastigt, og selv de ondeste sår læges.

Genforeningen er i sit forløb ved at være fuldbyrdet.

Men det var vel trods alt det, de gamle kæmpede for.

Og så må vi til sidst i samme åndedrag erindre, at når nordslesvigerne om nogle måneder har levet lige så længe under dansk styre – 56 år – som i sin tid under tysk, så har de danske sydslesvigerne i samme tid levet under tysk styre i 2 gange 56 år.

De har levet med sammenbruddet efter første verdenskrig, med Weimar-republikkens forhåbninger, med Hitler-styrets trusler og ufrihed, med anden verdenskrigs umenneskelighed og sorg og lemlæstelse og med en ny efterkrigstids håbløshed.

Jeg har i Nordslesvig undertiden mødt en mærkelig dobbelthed i vurderingen af den danske status i 1920. Jeg har hørt de gamle sige: danskheden havde aldrig stået stærkere end i 1914, og så citerede de gerne H. P. Hanssens ord fra årsmødet i Haderslev, hvor han tilråbte preusserne, at de kæmpede en kamp imod 1000 år.

Men jeg har også hørt dem, der sagde: »genforeningen i 1920 kom i yderste time. Vi har ikke kunnet ret meget længere«. – Det er begrænset, hvor længe en sådan folkelig nationalitetskamp kan føres.

Dansk og Tysk

Sydslesvigsk Forenings formand, skoleleder Ernst Meyer, Medelby, kom i et fødselsdagsinterview i Flensborg Avis blandt andet ind

Vel kan vi notere en pæn fremgang på en lang række områder, dog kan vi ikke komme uden om, at der også findes felter, hvor det går mindre godt. Jeg tænker her især på den sproglige situation her i grænseegnen. Godt nok kan vi med rette sige, at kendskabet til det danske tungemål er i stærk vækst, men dansk (sønderjysk) som omgangs- og hjemmesprog er i konstant tilbagegang, ja, har været det igennem lange tider! – Den undersøgelse, som Søren Ryge Petersen foretog i Agtrup i 1973, kunne for så vidt også være foretaget i Medelby – og med samme resultat. Hans konklusion for Agtrup:

»Plattysk forsvinder,

Og når mit blik så går over grænsen til det danske mindretal i Sydslesvig i dag, så ser jeg, at børnetallet i de danske skoler i den sidste halve snes år er vokset med 50 %, at Duborgskolen står foran en kæmpeudvidelse, at flere af de store skoler er ved at sprænges. Jeg ser, Sydslesvigsk Forening melder om stor fremgang i medlemstallet, sidste år på 232, at det danske bibliotek i Flensborg er byens største, jeg ser, at ungdomsarbejdet blomstrer som sjældent før, og at landdagsmand Karl Otto Meyer, som de fleste havde dømt til død og undergang, i april blev sikkert genvalgt til Landdagen med næsten 1000 stemmers fremgang – altsammen efter 2 gange 56 års fremmedherredømme.

Det er mærkeligt.

Det er næsten uforståeligt.

Som rigsdansker vil jeg sige, det er ufortjent.

Hvis der er nogen, der svigter i dag, er det i hvert fald ikke sydslesvigerne – så er det snarere det danske folk.

Ernst Meyer, Medelby, kom i et fødselsdagsinterview i Flensborg Avis blandt andet ind på sproglige problemer:

sønderjysk forsvinder,
højtysk vinder,
og rigsdansk ser ud til at vinde
en lille smule –«

fuldbyrdes i samme grad også her i sognet!

Da vi flyttede hertil i 1952, havde den danske kreds i vid udstrækning sønderjysk som omgangs- og hjemmesprog. I dag gælder dette kun i meget begrænset omfang! På grund af tysktalende tilflyttere kan vi ikke længere klare os udelukkende på dansk f.eks. ved vore forældremøder. Det er nu hvad det er. – Dog kan jeg ikke nægte, at det gør ondt i mig, når jeg bliver vidne til, at gamle elever fra sønderjysk talende hjem nu som

forældre går over til at tale tysk indbyrdes!! – Det er en dårlig trøst, at en tilsvarende udvikling finder sted i de andre kommuner langs grænsen. – Hvis denne tendens får lov at fortsætte, vil vi kunne opleve, at stats- og sprogrænsen bliver identiske inden for en overskuelig fremtid! – Her ligger der en stor opgave, hvor alle kan gøre en indsats!

*

Nye årsmødeformer?

I sidste nummer af KONTAKT skriver rektor Svend Johannsen om årsmødeminder og årsmødetanker blandt andet:

Siden har vore årsmøder udviklet sig til fredelige festmøder, der kritiseres sønder og sammen hvert eneste år, men gentager sig med små forandringer så sikkert, som jorden går rundt. Vi kan simpelthen ikke lade være.

I »Barn i Flensborg 1890–1920« skriver rektor Svend Johannsen om det babyloniske familiekafebord søndag eftermiddag i bedstefaderens hus, hvor deltagerne brugte højtysk, plattysk og dansk alt efter hvad den, man henvendte sig til, forstod bedst. Senere har Svend Johannsen sagt: »Jeg burde have skrevet, at det, der var det interessante ved dette kafebords samtaleform, var, at de, der dengang talte dansk, var netop de familie-medlemmer, der blev danske.«

Også jeg har ønsket årsmøderne ændret og drømmer stadig med ringe tro på, at *min* drøm skulle gå i opfyldelse, nemlig at det blev ungdommen, der blev primus motor i stedet for primær kritiker.

Grænselandsdagbog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. april: Norddeutscher Rundfunk angriber danske børnehaver i Flensborg for at udvise børn, som ikke senere tilmeldes danske skoler. Det hævdes at 79 af ialt 699 pladser i danske børnehaver ikke er belagt, hvorfor der kan være grund til at tage tilskudsordningen op til revision.

Socialdecernenten i Flensborg Erwin Lingk peger heroverfor på, at institutionerne selv kan bestemme, hvem de vil optage, og at det må være rigtigt, at Dansk Skoleforening holder sine børnehaver åbne for børn, der senere skal i dansk skole.

3. april: Sydslesvigsk Vælgerforening i Nordfrislands amt påbegynder en serie møder for at skabe bedre kontakt mellem SSV's kommunale repræsentanter og vælgerne, hvor blandt andet også de uensartede tilskudsforhold fra kommunerne til dansk arbejde skal drøftes. Man frygter, at Bonn vil beskære sin andel af tilskudet til Program Nord med 18–23 mill. DM, hvorved hele planlægningen for 1976 trues.

I Hørnum på Sild indvies et nyt dansk kursus- og lejrskolecenter i den nedlagte skole, som er overtaget af Sydslesvigs danske ungdomsforeninger. Bygningen skal desuden tjene som lokalt dansk forsamlingshus.

7. april: Dansk Centralbibliotek kan meddele om en ny udlånsstigning for 1975/76 til 380.642 bind mod 334.669 udlån i 1974/75, en udlånsstigning på 13,7 pct.

Sydslesvigsk Vælgerforening i Rendsborg-Egernførde amt danner en fælles amtsforening med Rolf Waldinger, Flækkeby, som formand.

8. april: På trods af landdagens afvisning fastholder kultusministeriet i Kiel planerne om oprettelse af en teknisk højskole i Flensborg.

9. april: Siden århundredskiftet er antallet af storkepar i Slesvig-Holsten faldet fra 2670 til 450.

Under udgravninger på Søndertorv i Flensborg findes rester af en bygning, hvis eksistens kun kendes fra en radering fra 1588, men som man i øvrigt intet ved om, da de ældste arkiver er gået tabt.

10. april: Folketingsmand Mogens Glistrup fastholder i en radiosamtale med landdagsmand Karl Otto Meyer, at der burde spares 18 mill. kr. på bevillingerne til de danske skoler i Sydslesvig, og at disse penge burde ydes af dem, som har den fornødne interesse i sagen.

Gårdejer Carsten Boysen erklærer på Foriining for nationale Friiske's generalforsamling, at forslaget om en nationalpark i vadehavsområdet måske kun er fremsat for at aflede opmærksomheden fra langt større miljømæssige farer, der truer Nordsøen. Men det kan måske bevæge endnu flere mennesker i Nordfrisland til at blive klar over, at de hører hjemme i det frisiske, fordi friserne står enig i afvisningen af projektet.

Der savnes en pædagogisk central i Nordfrisland til støtte for friskundervisningen, mener Volkert F. Falting, Utersum, som peger på, at der i 15 skoler i Nordfrisland kan gennemføres friskundervisning, men lærerne mangler det nødvendige grundlag.

13. april: Fhv. kirkeminister, forstander Arne Fog Pedersen, Rødding, udnævnes til ny dansk generalkonsul i Flensborg.

14. april: Med forbundsregeringens tilsagn om at ville yde 70 pct. af omkostningerne, er der givet grønt lys for starten af inddigningen af Nordstrandbugten gennem bygning af et 16,7 km langt lige fra Hauke Haienkog til nordspidsen af Nordstrand. Byggearbejdet, som begyndes i 1979, ventes at ville koste 133 mill. DM.

Formanden for CDU-fraktionen i Kiel-landdagen dr. Uwe Barschel siger i en samtale med Flensburger Tageblatt, at han ikke automatisk betragter SSV som oppositionsparti. Af statspolitiske grunde fandt han det naturligt, at SSV er repræsenteret i landdagen, men som repræsentation for det danske mindretal passer SSV ikke ind i mønstret mellem regering og opposition, og SSV var vel tjent med ikke at lade sig påvirke af de store partiers interesser.

16. april: Harreslev danske skole har bestået i 50 år.

Foreningen 18. April's ungdomspris gives til lederen af Flensborg FDF-orkester, lærerstuderende Ingolf Julius, Flensborg.

23. april: I de næste 10 år vil der blive brug for yderligere 800 mill. DM til sikring af kysterne i Slesvig-Holsten. Alene reparation af skaderne efter stormfloden den 3. januar vil koste 47 mill. DM.

Alle 62 fyrtårne på Slesvig-Holstens vestkyst tilsluttes i de kommende år et EDB-fjernstyringssystem i Tønning, som regnes for Europas mest moderne og avancerede system.

27. april: En dansk-tysk teknikergroupe påbegynder planlægningen af en tilfredsstillende kystsikring på strækningen mellem Emerlev og Sild.

29. april: Efter åbningen af den nye dansk-tyske grænseovergang ved Ellund venter man, at en række firmaer vil etablere sig i nærheden.

Fredningsmyndighederne har foreløbig sikret 27 gamle stenkister i Nordfrisland, hvor af de ældste stammer fra det 12. århundrede.

30. april: Der undertegnes en venskabspagt mellem Rendsborg og Aalborg ved en festlighed i det historiske rådhus i Rendsborg.

En af Tønning's mere tvivlsomme seværligheder, »Kosakhusene« eller fiskerhusene Tønning, som opførtes i 1790, nedrives.

Formanden for De sydslesvigske Husmoderforeninger, fru Karen Svendsen, beklager, at kun ni enkeltforeninger har venskabsforbindelser med husmoderforeninger i Danmark og heraf kun tre havde kontakter i det forløbne år.

NORD FOR GRÆNSEN

1. april: Der er etableret et mejerisamarbejde mellem Samden, Åbenrå, og Adelby mejeri Flensborg, som daglig modtager op til 200.00 l skummetmælk, hvoraf der fremstilles mælkepulver.

2. april: Hovedstyrelsen for Bund deutscher Nordschleswiger udsender en erklæring, hvori der udtales tilfredshed med landbrugsminister Poul Dalsagers afvisning af påstanden om diskriminering af mindretallet på ordfordelingsområdet.

Der Nordschleswiger udtrykker i en lederåbning om, at landbrugsministerens erklæring også vil strække sig til herefter at omfatte tyske ansøgere til tjenestemandstillinger.

5. april: Det økonomiske grundlag for en udvidelse og modernisering af Hvilehjemmet for gamle sydslesvigere, Bennetgård i Køben-

hoved, er nu sikret, meddeles det i Bennetgårds årsberetning.

En længe eftersøgt fane tilhørende den tyske soldaterforening i Augustenborg og indviet i 1895, er omsider fundet på Kiels slot.

På initiativ af Tønderkredsens socialdemokratiske folketingskandidat, Bjørn Hansen, vil socialdemokrater fra begge sider grænsen mødes for at gøre fælles sag i bestræbelserne for at få et nyt dige ud for Højer.

6. april: I følge Danmarks Statistik besøges skolerne i Sønderjyllands amt af ialt 45.015 elever, heraf 30.492 på 1.-7. klassetrin.

Sønderjyllands amtsråd bevilger ialt syv mill. kr. til reparation og forstærkning af Rømø-dæmningen.

7. april: Det tyske Ungdomsforbund afviser optagelsen af en dansk-tysk boldklub i Jyndevad, med mindre man tilslutter sig Jugendverbands vedtægter og »indenfor rammerne af tysk sprog og kultur vil dyrke og fremme sporten«.

Professor, dr. phil. Troels Fink udnævnes til direktør for det statslige og amtskommunale grænseregionsforskningsinstitut i Åbenrå.

På den dansk-tyske presseløges møde i Flensborg erklærer formanden for Bund deutscher Nordschleswiger, Gerhard Schmidt, sig tilfreds med, at der ikke længere kan tales om diskriminering og mener ikke, at debatten har skadet det dansk-tyske samarbejde.

Af ministerpræsident Gerhard Stoltenbergs særlige fond ydes der i år 130.000 DM til det tyske mindretals arbejde, således at 100.000 DM anvendes til bladet Der Nordschleswiger og 30.000 DM til de tyske landboforeninger.

9. april: På trods af, at Der Nordschleswiger en tid lang ingen mandagsudgave havde, forblev abonnementtallet dog uændret. Bladets balance lå på 4,97 mill. kr. oplystes det

på den tyske presseforenings generalforsamling.

11. april: Amtsborgmester Erik Jessen adværer imod egnslistes ved opstilling til amtsrådsvalget. Man bør ikke spille de enkelte egne ud mod hinanden.

14. april: Som følge af kronisk sengemangel må Tønder sygehus nu sige nej til akutte hjertetilfælde og henvise dem til andre sygehuse.

Tallet på industribeskæftigede i Sønderjyllands amt er ialt 21.169, og der udbetaltes i 1974 1,1 milliarder kr. i lønninger.

Landets hidtil største ferielandsby er indviet i Arrild.

Forretningsudvalget for Bund deutscher Nordschleswiger erklærer sig tilfreds med afslutningen på diskrimineringsdebatten, men udtrykker betænkelighed med hensyn til Radio Syd's holdning, som i følge radio-loven er forpligtet til at vise fornøden ligevægt og neutralitet.

17. april: Institutet for grænseregionsforskning i Åbenrå lægger vægt på at være et rent dansk institut. I konkrete sager kan der dog samarbejdes med tilsvarende organer syd for grænsen, for eksempel økonomisk institut ved Kiels universitet og andre lignende institutioner i Tyskland, siger professor Troels Fink i en samtale med Vestkysten.

En sønderjysk vandrevej, strækningen fra Kruså til Egersund indgår som led i den

europæiske fjernvandrevej nr. 6.

20. april: Det tyske mindretal vil i lighed med det danske i Sydslesvig ansætte en informationschef, som både skal varetage Bund deutscher Nordschleswigers PR-virksomhed og virke som kontaktperson.

21. april: Der skal gøres en hurtig indsats for, at eventuelle oldtidsfund i Nydam mose på Sundeved ikke trues alvorlig som følge af lavere grundvandstand, hvorfor Nationalmuseet vil prioritere nye udgravninger meget højt.

27. april: Et nyt havdige ud for Højer vil skabe sikkerhed i de næste 200 år, foruden at 1100 ha nyland kan indvindes, hvoraf de 800 ha landbrugsjord vil give en værdiforøgelse svarende til 8–12 mill. kr., oplyser Institutet for matematisk statistik og operationsanalyse i København på et tekniker-møde i Tønder.

Amtsborgmester Erik Jessen udtaler sig på et møde i Vojens for en snarlig beslutning om atomkraftværker og vil ikke afvise bygning af et atomkraftværk i Sønderjylland.

Mens 42 pct. af kvinderne inden for en gruppe af det tyske mindretal benytter tysk som hjemmesprog, taler kun 24 pct. af mændene tysk, fremgår det af en analyse foretaget af viceskoleinspektør Dieter Wernich i forbindelse med et arbejds-møde på Knivsbjerg om det tyske mindretals sproglige udvikling.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grænselandets liv Grænselandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

**CHECK
KONTO**

De har hørt om det penge-
løse samfund... det er noget
med checks... det er noget
nemt... noget der holder
orden i det økonomiske.
Tal med banken
- de taler Deres sprog.

SYDBANK
- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånecasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62

Museet på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39

Tønder museum
Tlf. 72 26 57

Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjydsk Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

Sønderjysk Månedsskrifts adresse:

H. P. Hanssensvej 9, Haderslev, tlf. (04) 52 17 37.

Redaktørernes adresser:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder, tlf. (04) 72 18 78.

Viceskoleinspektør Chr. Stenz, Tøndervej 173, Åbenrå, tlf. (04) 62 14 50.

Cand. polit. Inger Bjørn Svensson, H. P. Hanssensvej 9, Haderslev.

Ekspedition: Historisk Samfund for Sønderjylland. Landsarkivet, 6200 Åbenrå. Tlf. (04) 62 46 83. Giro 4 26 82.

Abonnementspris: 52,- kr. årlig, frit tilsendt.

Tryk: Th. Laursens Bogtrykkeri A/S, Tønder.

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Selskabs- og udflugtskørsel

Ruteautomobil-Aktieselskabet

for Haderslev Amt og By

Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

MORSØ STØBEGODS

Aktieselskabet

N. A. Christensen & Co.

Kongellig Hofleverandør

NYKØBING MORS

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderjyske antikviteter sælges.

E. Lund Christiansen, Bredgade 4, 6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOG HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemminger

TRY HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Svanelehøjskole

SØNDERBORG HANDELSSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 55 25

TØNDER STATSEMINARIUM

Grønlandsseminariet

Tilmelding for 1975/76 helst

1. maj, senest 30. juni.

Tlf. (04) 72 35 11

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale.

Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe

Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål.

De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM $\frac{1}{3}$ • VOJENS